

A MAGYAR NEMZET ŐSTÖRTÉNETE 896-IG

3 TÉRKÉPPEL

IRTA

Dr. KARÁCSONYI JÁNOS

A M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA RENDES TAGJA

ORADEA-MARE · NAGYVÁRAD

SZENT LÁSZLÓ-NYOMDA RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG MŰNYOMDÁJA

1924

ELŐSZÓ.

42 évi kutatás, olvasgatás, írogatás után fogok a magyar nemzet történetének megírásához 64 éves koromban.

Befejezem-e? nem tudom.

Egyet tudok. Azt, hogy Isten dicsőségére, embertársaim javára akarom előadni, a mit annyi tanulás után valónak, igaznak találtam!

Köszönetet mondok mindazoknak, a kik a magyar nemzet multjának felderítésében előttem fáradtak. Követtem azokat, a kik a történeti igazságokat jobban megvilágították, de tisztelem és becsülöm azokat is, a kik a nagy homályban, sokszor nemzetünk iránt való nagy szeretetüktől elragadtatva, tévedtek. Tévedéseikből is tanulhatunk! Csak a szántszándékos, pénzért, hírért hazudozó hamisítókat utálom.

A hazugságot kerülni, az igazat megmondani! ez legszentebb kötelessége a történetírónak. Ez lebegjen mindig szemem előtt!

I. FEJEZET.

A magyar nemzet eredete és első sorsa Kr. u. 453-ig.

Midőn a mindenható Isten a különböző nyelveket és az ezeket beszélő népeket alkotta, úgy intézkedett, hogy az úgynevezett ural-altai ősnylvet beszélő emberek a Kaspi-tenger felett helyezkedjenek el. Innen azután bátran terjeszkedhettek észak és északkelet felé.

A mint azután csakugyan terjeszkedtek északi és északkeleti irányban, a hatalmas Volga folyó (régebbi nevén Rha és Atil) és a zord Ural hegység úgy szétválasztotta őket, hogy ős nyelvük két főágra oszlott. Az egyik főágot a nyelvtudósok a XVIII. század óta urali-nak nevezik, a másikat pedig altai-nak.*

Az urali (helyesebben nyugati) főág később két ágra szakadt s egyik ág hozta a finn-magyar nyelvek¹ hajtásait, a másik ág a szamojéd nyelvekeit.

Az altai (helyesen keleti) főág még hatalmasabb ágakra szakadt, mert ez termette a messze földeken elterjedt s a mongol nyelvekkel sokszor érintkező² török-tatár nyelveket.

A magyar nemzetet közelebbről érdeklő és finn-magyar ősnylvet beszélő népek a történeti időkben először a Volga és Káma folyóktól nyugatra tanyázóknak tűnnek fel. Kétségtelenné teszi ezt az, hogy a finn-magyar ág az őskorban, midőn a későbbi alágak még szorosan egymás mellett éltek és érintkeztek, a régi indogermán helyesebben árja-írán nyelvek hatásának volt kitéve.³

A finn-magyar ősnylvet beszélőkkel szemben a Volga bal (vagyis keleti) partján a török-tatár ághoz tartozó népek tanyáztak.

A keleti vagy altai főágból való nagy elválás után s sürü érintkezés megszakadása következtében a finn-magyar nyelv-csoport három tekintetben más irányú fejlődésnek indult, mint a török-tatár; nevezetesen a) alkotott *l*, *r*, *n* és *v* hangokkal kezdődő

* Az igazoló adatokat e füzet végén egyfolytában közlöm.

szavakat is, b) kezdette alkotni és használni a gyakorító képzőket és c) rövidség, világosság kedvéért alkalmazta a tárgyas ige-
ragozást.⁴

Eleintén, midőn az emberek csak halászatból és vadászatból szerettek megélni, a finn-magyar nyelv-csoport tagjai is roppant nagy területeket foglaltak le maguknak és nagyon szétterjedtek. Ennek természetes következménye az, hogy a régi közös nyelv megint szétágazott előbb tájszólásokra, azután külön nyelvekre.

E finn-magyar ághoz tartozó nyelvek a következők: 1. a magyar, 2. a vogul-osztják, 3. a permi-votják, 4. a zürjén, 5. a cseremis, 6. a mordva (mordvin), 7. a finn, 8. a lapp. A finn nyelv-ágacsckának azonban megint több gallya van, úgymint a szoros értelemben vett finn (vagy mint ők mondják szuomi,) a karjalai, a vót, az ingriai, a vepsz, a lúd, a liv és főleg az észt.⁵

A finn-magyar ághoz tartozó nyelveken beszélő népek most, az egy magyart kivéve, mind Európa északi részén laknak, csak a vogul-osztják töredék szorult ki Ázsiába, annak északnyugati szélére.

Csakhogy e népeknek nem ez volt első, eredeti hazájuk! Mostani lakóhelyeikre csak a népvándorlás zivatarai s a töröktatár meg az orosz-szláv népek feltartóztathatatlan térfoglalásai szorították őket.

Nevezetesen a finnekről (szuomikról) biztosan tudjuk, hogy hajdanában a Volga mentén, a Krisztus után következő I—III. századokban pedig a Ladogatótól és a Balti tenger finn öblétől messzire, délfelé a mai Minks és Pinks tájékán a Pripját folyó mentén laktak és itt a gótokkal érintkeztek.

A permi-votjakok és a zürjének a X. század előtt a Volgától délre, a mai vladimiri és moszkvai kormányzóságok területén tanyáztak.

A mordvák mai napig megőrizték nyelvükben a Volga alsó folyásának régi *Rha* nevét, tehát valamikor ők is lejjebb laktak sőt az I—II. században a felső Dniepernél a mai Mohilew-Tula városok irányában éledgeltek, mert a keltáktól és gótoktól csak így kölcsönözhetek egyes szavakat.

A vogulokról is biztos, hogy a XV—XVI. századokban még nem Ázsiában űzték, lötték a vadat, hanem Európában a Káma folyó mentén és annak mellékvölgyeiben.⁶

Az összes finn-magyar nyelvekben meglevő és az úgynevezett árja ősnyelvnek indo-iráni, másképp kaukázusi nyelvágai-ból származó kölcsönszavai is kétségtelenné teszik, hogy a finn-magyar nyelveket beszélő népek hajdanában ki voltak téve a Káspi-tenger és a kaukázusi hegyek mentéről kiinduló indo-iráni műveltség hatásának.⁷ Tehát e népeknek nem Európa északi részein, hanem lejjebb, a Volga alsó és közép szakaszán együtt, összefüggő területen kellett akkor lakniuk.

Ennélfogva a finn-magyar nyelvcsoporthoz tartozó népek nem voltak ázsiai eredetűek s egy kis töredék kivételével ma sem laknak ott.

A nyelvi bizonyságok szerint tehát e népek eleintén a Kaukázus hegység és a Fekete-tenger északi partjai felett helyezkedtek el. A rettenetes, sok változás miatt most már nem lehet pontosan megállapítani, de az egyes finn-magyar nyelveknek egymásközt való rokonsága azt mutatja, hogy Krisztus születése táján a Volga déli szakaszán laktak e népek közül a magyarok és vogulok ősei, a középső szakaszán a mordvák és cseremiszek, votjákok és zürjének, a felső szakaszán pedig a mai Kazán és Nizsni-Novgorod körül a finnek különböző ágai.⁸ Kiténik ez abból is, hogy e népre a Krisztus előtt lefolyt IV-ik századig vagyis addig, míg Világbiró Nagy-Sándor az asszír-babilonai művelődést átvevő perzsa-méd birodalmat meg nem semmisítette, az asszír-babiloni művelődés is hatást gyakorolt. Régen ugyanis a tízes számrendszer helyett a hatvanas számrendszert használták, mert a Káspi-tengeren és Volga folyón hozzájuk hajózó asszír-méd kereskedőktől ezt tanulták el. A finn-magyar népek közül természetesen a déli részeken lakók érintkeztek sűrűbben az asszír-méd kereskedőkkel, mert ők közelebb laktak s innen van, hogy a mai magyarok, vogulok és osztjákok ősei az asszír-babiloni művelődésből a szent hetes (7) számot és annak hebdomadas = Woche jelentését is, valamint a holdváltózásra alapított időszámítást is átvették. Ebből következik tehát, hogy a finn-magyar nyelvcsaládból ők helyezkedtek el a déli irányban a Volga alsó folyása mentén.⁹

Ezeket tudva léphetünk közelebb a magyarok első, ismert hazájának meghatározásához.

Először is nem szabad e hazát az Uraltól keletre keresni, mert a magyar nyelvben ősidőktől fogva élnek, még pedig nem kölcsön-

szavakként, hanem a magyar nyelv őshajtásaiként e növénynevek: *tölgy* (tölgy), *mogyoró* (mogyoró), *bogyó*.¹⁰ Már pedig a tölgyfa, a mogyoró- és bogyó-bokrok az Uraltól keletre nem nőnek s azért az eredetileg itt lakó népek nyelvében e növények nevei ismeretlenek, mert hiszen nekik e szavakra nem is volt szükségük.¹¹ Ellenben nem ismerte a régi magyar a fenyőfát, úgy hogy erre később a latin-germán eredetű fenyő (pinus) nevet kellett átvennie valamelyik germán néptől. Pedig ha északon és az Uralon túl lakott volna, akkor lett volna arra szava, még pedig nem is egy. Nem ismerte a magyar a berkenyét se s azért kellett annak nevét később kölcsönöznie.¹²

Az Uralon innen a mai Oroszországban, Czariczyn és Szarepta városok közt az addig déli irányban folyó Volga (hajdan Rha, a török-tatár népeknél Atil) egyszerre nagyot kanyarodik és délkeleti irányban hömpölyögteti tovább habjait. Ugyane ponton egyszerre a Don folyó is megváltoztatja folyása irányát. A Don ugyanis a mai Woronezsztől kezdve mintegy 400 kilométernyi hosszúságban délkeleti irányban folyik, úgy, hogy a rajta hajózó ember talán azt gondolhatná, hogy majd e folyón eljut a Volgá-ra. De Czariczyntól nyugatra a Don is kanyarodik egy nagyot és majdnem egész ellenkező irányban, délnyugat felé haladva a régen Maeotis-nak vagy Temerunda-nak hívott azowi tengerbe ömlik.

A két nagy folyó irányváltoztatásainak oka a Volga közép szakaszáról idáig lenyúló, Czariczynnál délkeletre és délnyugatra kiágazó s hajdan Riff hegyeknek (montes Riphei) hívott magaslat. E magaslat a völgyekből hegységnek látszik s Czariczyn alatt dombsorba megy át. E délnek haladó dombsort most jergeni domboknak nevezik s ez egész a Manics vagy Manücs nevű, folyókban, tavakban, mocsarakban bővelkedő mélyedésig húzódik. Ekként azután e jergeni dombsor, továbbá a Manics és a Don folyó mintegy 80.000 □ kilométernyi, háromszög alakú, meglehetősen elkülönített területet alkotnak.

Ez volt első, történetileg megállapítható hazája a magyarnak. (Lásd az I. sz. térképet.)

A magyar nyelvtörténet is eddigelé úgy tudja legjobban megfejteti a magyar név eredetét, ha a régi magyarok foglalkozásának, a halászatnak, állattenyésztésnek annyira kedvező Manics-vidékével összekötetésbe hozza. Mert ez esetben a régi

magyar nyelv a manics vidéki ember-t „*manser*“-nek ejtette ki s ebből idővel, a X–XI század folyamán úgy lett „magyer,“ a XIV. század folyamán pedig az illeszkedés törvénye szerint „magyar“, mint ahogy az „*anser*“-ből lett agyar, az „*áns-ék*“-ből lett ágyék. Legközelebbi nyelvrokonaink a vogulok és osztjákok magukat most is „*mansi*“-nak nevezik.¹³

Mivel e háromszög nem ér le egész a Don tövéig, hanem csak a mai Novo-Cserkaszk város tájáig, nem adhatunk ez őshazának döntövi nevet, hanem holmi tévedés kikerülés végett legjobb, ha donmelléki hazának nevezzük.

A nyelvtörténeti adatok segítségünkre sietnek a magyar nép azon műveltségi fokának megállapításában, a melyen ez donmelléki hazájában állott.

A műveltségtörténeti szavak világosan mutatják, hogy ekkor a magyar főleg lótenyésztéssel és halászattal kereste élelmét. Ennélfogva e donmelléki hazában a magyar félig vándor, félig letelepült nép volt. Nyáron át keresve lovai számára a legelőt, helyről-helyre vándorolt, télen pedig a folyók, tavak közelébe huzódva, s mindenik csapat a neki kijelölt helyen maradva halászgatott, tehát helyben lakott.

Ez életmódra utalta őket a nekik jutott terület is. Ez a nagyobb részt sík, kisebb részben dombos és füvet termő vidék alkalmas volt a lótenyésztésre. Még 1785-ben is a kalmük nevű jószágtenyésztő nép vándorolgatott rajta. De alkalmas volt e tájék a halászatra is. Az alsórészén több ágakra szakadó, halakban dús Don (régén Tanaisz) folyam, a több helyütt tavakat alkotó Manics (Manücs) és a most Szal, Nagy-Akszai, Kis-Akszai neveket viselő folyók bőséggel szolgáltatták a különböző halakat.

Még mielőtt legközelebbi nyelvrokonaitól, a voguloktól, elvált volna a magyar, a két nyelv elvitázhatatlan bizonyága szerint ismerte az alábbi, ritkítva szedett, s még a régi, közös nyelvből származó szavakat, tehát az azokkal jelzett dolgokat is. Az állatvilágból ismerte először is a *lovat*, a *másodfű*, *harmadfű csikót*, a lovagláshoz szükséges *féket*, *nyerget*, *ostort*, *kengyelt* és *bekürte* (befogta) azt teherhordásra.¹⁴

Mint vizek mellett tanyázó, halászattal foglalkozó nép megkülönböztette a magyar a *jót* (azaz folyót) a *séd-től* (a gyors pataktól), az *ügy-től*, a *csermely-től* (kisebb folyásoktól) s jól ismerte a *tavakat*, *lápokat*, *fokokat*, *ereket*, a *források buzgó*

és *csurgó* fajtáit. Tudott járni a vizeken *hajó*-val, a *halak* elfogása végett átkötötte a vizeket *fal*-lal (vészszel), használta továbbra e végre a *hálót* és *ágot* (horgot). Elnevezte a halak különböző fajtáit *ponty*-nak, *szort*-nak (most csuka), *süger*-nek, a kisebb fajtájúakat *őn*-nek, *kűsz*-nek, *meny*-nek, *tat*-nak. Bizonyára volt nála külön neve a többi halfajoknak is, csak hogy azokat később valami kölcsönszó kiszorította, mint például a szortot, a szláv csuka, úgy hogy csak a Rákos, Csíkos pataknevek módjára képzett (Abauj- és Szaránd megyékben folyó) Szartos patakok nevéből s a rokonnyelvekben ma is élő szort szóból tudjuk, hogy a régi magyarok is eredetileg szart-nak hívták a csukát. Ha felbontotta a halat a magyar, megkülönböztette a hal húásától a *hólyag*-ot és *szilványt*. Mivel sokat forgott a vizeken, lápokon már akkor jól ismerte a madarak közül a *lúd*-at, a *hattyú*-t, a *daru*-t.

Védekeznie is kellett neki a ragadozó állatok a *farkas*, a *ravasz* (róka), a halpusztító *vidra* ellen.

Készített tehát *nyilat*, beletette a *tegezbe*, összehúzta az *íjat* az *ideg*-gel s azzal lőtte a kártevő állatokat és a vadakat. A vadászatban s a vagyonörzésben segített neki hű állatja az *eb*.

Védekeznie kellett a hideg ellen is. *Font* tehát magának szőrből *mezeh*-et, *varrt* magának *árral* bőrruhát is. Hideg télen bebújt az *oduk*-ba vagy pedig a földbe ásva készített családjának *házat* (olyant mint a minő a mostani putri) tett rá földből *fedele*t, emelt benne *ágyat*. Azután itt vagy a szabadban *főzött* s erre használta a *fazekat*.

Mint eleintén kicsiny és sok bajnak, ellenségnek kitett nép hajdan nagyon szoros vérségi összeköttetésekben élt. A rokonságot jelölő szavak: az *ős*, *nő*, *fi*, *öcs*, *ipa*, *napa*, *vő*, *meny*, *ángy*, *árva* stb. annyira közkeletűek voltak nála, hogy ezeket később soha se tudta kölcsönszó kiszorítani. Még a mostoha szó is csak a XVI. században tudott annyira divatba jönni, hogy a régi magyar *atyval*-t elfeledtette. A *süvet* pedig a sógor soha se tudta használaton kívül helyezni. A rokon családok egy *falu*-t alkottak és együtt dolgoztak, mulattak. Ha kisebb ellenségek megtámadták őket, *hadba* gyűltek és *vezért* választottak. Itt ott másnépek példájára várat is építettek, persze csak földből és a folyók mellett, hogy a természeti akadályokat is felhasználják.

Nem voltak vallástalanok. Ismertek a földi dolognál valami

nagyobbat s azt *igy*-nek nevezték. *Igy-nap*-okon (utóbb : idnap, idnap, innep, ünnep) az *igyház* (egyház) körül egybegyűltek *igyleni* (idleni, illeni, illni, ülni) s ott az Istennek *áldtak* (áldoztak) és *imádtak* (imádkoztak.)¹⁵

De az egyes népeknek, ha fenmaradni és haladni akarnak, érintkezniök kell egymással s egymás ismereteit, értékeit ki kell cserélniök !

A magyar nép pedig ott, a donmelléki hazában épen nem valami szigeten, vagy nehezen megközelíthető sziklás hegyek közt lakott, hanem egészen sík vidéken s a keletről nyugatra, északról délre vonuló kereskedőknek útjában. Ezenfelül a magyarok nem laktak a velük rokonnyelvet beszélők közepén, hanem ellenkezőleg a rokon népek déli szélén s így az idegen nyelvcsoporthoz tartozókkal elsősorban ők voltak kénytelenek érintkezniök s azoktól tanulniok.

Művelődés tekintetében tehát nagy hatással voltak a magyarokra a Krisztus születése táján körülötte lakott népek s így azokat is meg kell ismernünk.

A donmelléki hazától délre a Kaukázus hegység felé a mai Kuma, Terek és Kubán folyók mellékén a Kr. e. I. században és a Kr. u. I. században a legmegbízhatóbb írók szerint a *szarmatáknak* keleti törzsökei vándorolgattak.¹⁶ E szarmaták is a hatalmas, rengeteg kiterjedésű, indogermán nyelvet beszélő népfajhoz tartoztak s összekötő kapcsot képeztek az indo-irán (perzsa, méd) és a germán (gót, vandal stb.) csoportok között. E szarmaták egyik ágának megkülönböztető neve, a masszagéta (masiaga = hal) továbbá a Maeotisnak másik régi neve a Temarunda (sötét tenger) és a mai Kubán folyó egyik torkolata a Kórakunda az iráni nyelvből fejthető meg.¹⁷ Tehát e szarmaták sokáig tanyáztak itt, de mint állattenyésztő és vándorló nép örökös harcokban állottak kivált a déli, gazdagabb népekkel. E miatt mindinkább fogytak, gyengültek s a IV. században végleg megsemmisültek.

Barátságosabb és sűrűbb érintkezésben állott a magyar azzal a néppel, a mely e századokban tőle nyugatra a Dnieper és Don között főleg a most doneczi magaslatoknak hívott vidéken lakott.

E vidék (a mai Bachmut, Luganszki s részben Charkov városok környéke) napjainkban is nagyon nevezetes bányászati

és ipari szempontból, de ilyen volt ez már az őskori népeknél is, főleg a IV. században megjelenő s rohamaikkal mindent eltipró, keleti lovas-seregek megjelenése előtt. A Maeotis (Azovi) tenger-től északra mintegy 150—200 kilométer távolban emelkedő domb-sorok ugyanis vasat, rezet, ólmot, ónt, szenet és, a mi akkoriban még becsesebb volt, messze szállítható kőszót rejtenek maguk-ban s ezek aránylag könnyen kizsedhetők. Természetes tehát, hogy itt megkezdődött a bányászat, s ezzel kapcsolatban az akkoriban anynyira keresett (réz és ón keverékből álló) bronz-öntése, azután pedig a cserekereskedés a sóért és a bronzért.

E dombsorok között folyik a Donecz mellékcsermelyeivel együtt. Ezek mellett, mivel itt víz is volt, századokon át ott lakott az a bányász nép, a melyet a görögök *ουαλ*-nak a magyarok *vál*-nak, a latinok pedig a görög *u* hangot elhagyva *álán*-nak hívtak. Az álán név alakulására befolyással volt, hogy magát e domb-sort vagy kis hegységet is az ókor álán-hegyeknek nevezte el.

Mint bányászattal, iparúzéssel foglalkozó nép, a *vál* állandó helyhez volt kötve s azért falvakat, városokat épített. Bővében lévén az ércnek (bronz-nak) sok és erős fegyvert készített harcosainak, úgy hogy ezek még a VI. században is mint nehéz fegyverzetű gyalogság voltak ismeretesek. Mivel pedig a Szent-írás a filiszteus Góliátról hirdeti azt, hogy sok és nehéz fegyvert, meg pánczélt hordott magával, a későbbi, tudákos, keresztény írók a válokat vagy álánokat is filiszteusoknak kezdték csúfolni, pe-dig ezekhez semmi közülük se volt.

De bármily jó fegyvereket készített, bármennyire felül-multa is e tekintetben a szomszéd népeket, állandó, erős államot nem tudott alkotni, mert korán több részre szakadt. Már Plinius († 79-ben) említi, hogy a géták után a Dnieszter és Dnieper közt a szarmaták tanyáztak, azután a Dnieper alsó folyása és a Taurica Chersonesus vagy Krim közt a régi Tauria-Szkitiában a szkíták vándorolgattak, mindjárt ezek mellett pedig az álánok (válók) és a rox-álánok laktak.¹⁸ Tehát már ekkor egyik részük, a rox-álánok (roxolánok) külön népet alkotott. A következő szá-zadban, Ptolomeus földrajzi író, a rakh-álánok és rox-álánok közt tesz különbséget.¹⁹ Az I. században élő Josephus Flavius, az ókori népeket jól ismerő zsidó író († 93) a szkítákkal veszi

őket egybe, de különben a Maeotis tenger és a Don folyó mellé, tehát a Dnieper Don közének keleti felére helyezi őket.²⁰

Csakis ebből, hogy az I–IV. századokban az álánok (váltak) a Dnieper és Don között laktak, lehet megérteni, hogy az álánok vagy magukban vagy a szarmatákkal, később pedig a gótokkal szövetkezve az Alduna mentén törnek be a római birodalomba. Már Hadrián császár (118–831) adófizetéssel bírja őket a visszavonulásra.²¹ Antoninus Pius szintén harcol ellenük, Marcus Aurelius idejében pedig, a 174-ik évben már a mai Magyarország északnyugati részén lakó markománok segítségére jelennek meg.²² Ugyanekkor a roxálánok a Duna-Tisza közön lakó szarmata-jazigokkal álltak szoros szövetségben s azért a jazigok követelték, hogy ők Dácián keresztül a rox-álánokhoz követeket küldhessenek.²³

Kr. u. 200 táján kezdődött meg a germán eredetű gótoknak ellenállhatatlan előnyomulása a Visztula mentéről a Fekete-tenger felé.²⁴ Mig az előnyomulás a Dnieszter és Dnieper közt történt, nem nagyon érintette az álánokat, de a III. század elején a keleti gótok hatalmas királyai a Dnieper és Don közére is kiterjesztették hatalmukat.

Mint a következmények mutatják, ez nem történhetett meg rettentő harcok nélkül s ezek folyamán az álán (vál) nép három részre szakadt. Két törzsök a régi nyomon nyugatnak indult s volt szövetségeseik a szarmata-jazigok közelében az Alsó-Tisza és a Temes mentén, továbbá az Alduna és Olt között szerzett magának új tanyákat. Ezek egyikét *taj-válok*-nak (taifal) másikat *vikto-vál*-oknak (victofál)-nak hívták.²⁵

A másik, hihetőleg nagyobb rész a gótok támadásai elől átkelt a Donon és a Kubán folyó mentén alakított új országot. Később innen meg a kelet felől előnyomuló lovas-népek szorították feljebb-feljebb őket, úgy, hogy az álánok birodalma az V. században már a mai Vladikavkáz körül a Kasbek hegycsúcs alatt terjedt el Derbend felé. Ezért a mai Darial-átjárót sokáig, századokon át „álán” kapunak (Bab-álán) nevezték.²⁶ Az ideszorult törzsökök egyike magát *irón* (irán)-nak, másika *ósz*-nak vagy *ász*-nak hívta. Ezért azután a szomszéd népek őket *osszét*-oknak, az orosz-szlávok pedig az ő nyelvük természete szerint *jász*-oknak nevezték el.²⁷ Utódaik most élnek s nyelvük megbecsülhetetlen útmutató a multak tengerén.

Legtöbben azonban az álánok közül nem akarták elhagyni földjüket, hanem meghajoltak a gótok hatalma előtt s 242-ben már velük együtt törtek be a római birodalomba s velük együtt harczoltak a philippi-i ütközetben.²⁸ A Don felé lakó rox-álánok még 374-ben is ott tanyáztak s éppen az ő felkelésük idézte elő a hunok támadását és a népvándorlás megindulását.²⁹

Nemcsoda ennélfogva, hogy a gótok és velük együtt a többi germánok (normannok, skandinávok) is úgy ismerték meg a Dnieper-Don közét, mint az álánok földjét s ezek lakosait régi nevük-ről „válen“-eknek, „valven“-eknek hívták. Annyira Valania-nak, Valenland-nak, Valvenland-nak tudták ők e vidéket, hogy az ott lakókat később is mindig Valen, Valve névvel illették, noha azok, pl. a később odaköltözött kunok már éppen nem voltak álán nemzetiségűek.³⁰ Követték e hibás elbánásban a latin és görög írókat, mert ezek is pl. pannonok-nak írják a magyarokat, mysek-nek a bolgárokat, csak azért, mert a régi Pannoniában, illetve Mocsia-ban laktak. A germánoktól eltanulták s a Dnieper-Don közének lakosaira alkalmazták a *válen*, *valv* nevet a IX. században odaérkező skandinávok, ezektől pedig eltanulták az orosz-szlávok, csakhogy ők szokásuk szerint kicsinyítve s a kezdő *v* hangot *p*-re változtatva pólovecz-et, pólovcz-ot csináltak belőle.

Amilyen erősen rávéste a nevét a *vál* vagy (válán) *álán* nép arra a területre, melyen századokon, lehet hogy ezredéven át lakott, olyan erős hatást gyakorolt a vele századokon át érintkező, szomszédos magyar népre.

A magyarnak, mint akkoriban síkföldön élő, állattenyésztéssel és vadászattal foglalkozó népnek szüksége volt először is sóra, azután pedig a tűzgerjesztés és nyílhegy készítés végett kovára. Ezeket tehát cserekereskedés útján vette meg a válok-(álán-ok)-tól s tőlük tanulta azok nevét. A só régi magyar neve *saht*, utóbb *sajt* a válok késő utódainak az ószok- (jászok)-nak nyelvében ma is él és só-t jelent. A *kova* a Kaukázusba szorult népeknél szintén használt szó. A cserekereskedésre is felfegyverzetten jelentek meg az akkori népek s azért a magyar a váloknál, mint bányászattal s fegyverkészítéssel foglalkozó népnél látott először *kardot*, *vértet*, *kést*.

A további érintkezés során részint a válok, részint a velük rokon irán népek ismertették meg a magyarokat és nyelvroko-

naikat a különböző ércekkel: az *arany*-nyal, *ezüst*-tel, *réz*-zel, *ón*-nal, *isti*-vel (ólommal), részben a *vas*-sal.

A válokról már VI. században élő, megbízható szír tudós azt írja, hogy városaik vannak.³¹ Náluk látott tehát a magyar *házat*, *kert*-et, *ólat*, *vermet*, sőt egyes *árok*-kal megerősített helyet is, tehát *vár*-at és ahhoz vezető *hid*-at. Náluk ízlette meg a *méz*-et és tőlük tanulta a *méh*-tenyésztést. Mivel a válok a fegyver és szerszám készítés által gazdagok lettek, náluk látott a magyar először karpereczekkel, nyakbavetőkkel, drágakövekkel, *üveg* gyöngyökkel ékesített úrnőket, azért ezek vál (álán) neve, az *ahszin*, később assziny-ra, utóbb asszonyra átalakítva, mai napig is úrnő-jelentésben él a magyar nyelvben.³²

Az időszámítást és ezzel kapcsolatos vallási ismereteit a magyar olyan népektől tanulta, a melyek a régi chald műveltség hatása alatt állottak. Régebben ugyanis a magyarok szintén a hetes számrendszert használták, tehát ezt esetleg a szarmaták közvetítésével, a chald-októl tanult *médektől* vették át. A hetes számrendszernek megfelelően eleintén hold-hónapokat, (holdnap = hónap) és holdéveket kellett használniok s az Isten nevét is valamelyik most már meg nem határozható irán (szarmata? méd?) néptől vették át. Magát a *hét* szót, valamint *tíz*, *száz* és *ezer* számneveket valamelyik irán nyelvből (a szarmatá-ból vagy álán-ból) vették át és a válok (álánok) szokása szerint nem a *vásárnapot*, hanem a *hétfőt* szentelték Istennek szolgálatára, az imádságon és az áldozaton való megjelenésre. Ezért aztán nevezték a hét fejének, az utána következőt pedig keted- vagy összevonva kedd napnak.³³

A magyar nemzet későbbi sorsára még nagyobb, mondhatni döntő hatással voltak azon népek, a melyek a Kr. u. I—III. századokban töle keletre a Volga folyó és az Altai hegység közt éltek. Mint említők, e népek nyelvileg közelebb állottak a magyarokhoz, mert az ural-altai nyelvcsoporthoz tartoztak és annak török-tatár nevű ágát képezték. E *török-tatár népeket* azonban az Ural hegység és annak folytatása az alacsonyabb Mugodshar hegység, továbbá az Aral-tó földrajzilag meglehetősen szétválasztotta egymástól. Ennek következtében két fő tájszólás keletkezett náluk. A különbség főleg abban nyilvánult, hogy az Uralon és Mugodshar-on innen lakók *r* hangot ejtettek ott, ahol az Uralon túl lakók *z* hangot mondtak.

Igy pl. *kör-t* (= lát) mondtak *köz* helyett, *jeger-t*, vagy *ikert* (= kettő) *igiz* helyett, *jer-t* (nyom) *iz* helyett, *vögör-t* vagy *ökürt* (ökör) *öküz* helyett.³⁴

Ezért a két főtájszóláson beszélő török-tatár népek úgy különböztették meg egymást, hogy a nyugati *r*-ező török népeket *ugur*-oknak, a keleti, *z*-t ejtőket pedig *uguz*-oknak (az idegenek rövidítve *gúz*-oknak, *úznak*) hívták.

Ennek következménye lőn, hogy az Ural hegység nyugati oldalán eső tájékat, kivált annak sokáig uguroktól lakott északi részét a többi népek *Uguria*-nak nevezték el. Ebből lett rövidítve *Ugria*, majd később a XIII—XIV. században odáig terjeszkedő szláv népek ajkán az ugur népnévből *jugur*, az *Ugria* országnévből *Jugria*, *Juhria*, *Juhra*.³⁵ Mire azonban a szláv népek ismerete és kereskedelme idáig jutott, a régi ugurok részint elköltözés, részint háborúk következtében eltávoztak innen s helyükbe a Volga jobb partjáról kiszorított s a finn-magyar csoporthoz tartozó népek költöztek oda, nevezetesen a vogul-osztjások, a permi-votjakok és zürjének. Ezeket, mivel akkor *Uguria*-ban, *Ugriában* laktak épen úgy elnevezték uguroknak, ugoroknak, mint a hogy később a magyarokat hunoknak, mert az egykor hunoktól és avaroktól meghódított és bírt országba költöztek.

Ezt nem vették tekintetbe a XIX. század nyelvészei s nem tudván, hogy az ugurok az ural-altai nyelvcsaládnak török-tatár ágához tartoztak, török nyelvet beszéltek, a XV—XVII századokban *Uguriá*-ban, *Jugriában* lakó, de az uguroktól mind nyelvre, mind származásra különböző vogul-osztjásokat, votjakokat uguroknak vélték s nyelvüket ugornek nevezték el. Így keletkezett azután a finn-magyar nyelvcsoporthoz finn-ugor elnevezése, így az ugor szótár, az ugor nyelvi összehasonlítás stb.

Lassan-lassan azonban kiderült az igazság s azért a tévedést elhagyva azt a nyelvcsoporthoz, melyet a finn, lapp, vogul stb. alkotnak, a két legszélső hajtásról finn-magyaroknak kell hívni s az ugur-tól, (ugortól) jól meg kell különböztetni.

Az ugur tájszólást használó törökök egy része most is él, csak most hogy az idegenek csuvaszoknak hívják őket. A világháború előtt számuk több mint egy millió volt s akkor a Volga jobb partján, s a Közép-Volgától nyugatra eső tájékon éltek. Ide azonban csak a XI. századba költöztek, mert azelőtt az Ural-hegységben laktak.

A keresztény időszámítás kezdetén az ugur tájszólással élő török nemzet már több ágra szakadt szét, mind megannyi, külön kormány alatt álló nemzetet alkotván. Ez ugur-nemzetek vagy törzsökök a későbbi jelek szerint az I. században körülbelül ekként helyezkedtek el: Délen, a Volga balpartján a Káspi tenger mellett tanyáztak a szavirugurok (hibásan és összevonva szaragur-ok), tőlük keletre az Ural (Jaik) folyó mentén vándoroltak otur-ugurok (összerántva utrigur, uturgur, urog). A szavir-uguroktól északra a mai, volgamenti Wladimirovka környékétől a Jeruszlana folyóig legeltették nyájaikat a on-ugurok. Felettük, a mai Jeruszlana és Szamara folyók közt éledgéltek a tokur-ugurok összerántva és elferdítve koturgurok, (kotragerek, kutrugurok). Tőlük északra a mai Bulgari és Kazán városok környékén ütötték fel sátraikat a bolgár (bulgár)-ugurok s ezek mögött a mai Bjelaja, (Ak-Idil) völgyében laktak a burtaszok, hihetőleg a mai csuvaszok ősei.

Az Ural (Jaik) folyón túl vándorolható ugur ágak ekkori neve és elhelyezkedése ismeretlen. Ezen népnevek közül az otur-ugur *harminc* nyílból vagy *törzsökből* álló nemzetet, a tokur-ugur *kilenc törzsök* és az on-ugur *tíz törzsök* nemzetét jelentette.³⁶

Ilyen népek között és állandó városokat, falvakat, helyhez kötött foglalkozásokat nem ismerő, állattenyésztő nemzetek szokásai szerint élt a magyar nép a Don-Volga és Manücs közén körülbelül 6 századon át, a Krisztus előtti harmadik századtól a Krisztus utáni harmadik századig. A legrégebbi leletek és a műveltség történeti szavak s egyéb jelek is azt mutatják, hogy a Krisztus előtti harmadik századig az összes finn-magyar csoportok szorosabb kapcsolatban voltak egymással, ellenben a Krisztus után következő I—III. században már csak a magyar és vogul-osztják csoportok laktak közvetlenül egymás mellett és érintkeztek sűrűn egymással. A mai Oroszország területén felásott régészeti leletek szerint ezen együttélés korában a magyarok és vogul-osztjások először még kőeszközöket is használtak s csak e korszak második felében terjedtek el náluk a bronz eszközök.³⁷

A magyar nép élete a Kr. u. I—III. századokban is tele volt küzdelmekkel, bajokkal, de azokról tudósítás nem maradt reánk. A hatalmasabb és keményebb, jobb fegyverekkel felszerelt népek az akkori szokás szerint őket is megtámadták.

Mivel pedig e jobban felfegyverzett népek főleg a régi Média és Perzsia közelében a Kaukázustól északra és délre laktak, ezen időszakra kell tennünk azon magyar családok elhurcoltatását, a kik azután a Kaukázus északi lejtőjén letelepítetvén és helybenlakásra kényszerítetvén, ott magyar falvakat alapítottak. Az is meglehet, hogy néha a magyarok közt törtek ki olyan veszekedések, a melyek miatt egyes 80—100 családból álló csoportok önként kivándoroltak s más népek földjén kerestek megélhetést.

Magyar (Madzsar) nevű város régen meg volt és névleg most is meg van a Kaukázustól északra a Kuma folyó mellett, közel oda, ahol a Bubala (Buvala) nevű patak a Kumába ömlik. Ettől nem messzire, mintegy 22 kilométernyire megint volt egy Magyar nevű falu. Mivel ezek meglehetősen közel estek egymáshoz, a XVII—XVIII. századokban ezeket Olu-Madzsar és Kücsük-Madzsar (Nagy- és Kis-Magyar) nevekkal különböztették meg egymástól. Tovább, innen már messzire, az Elbrusz tájékán, a pjatigorszki kerületben esett a harmadik Magyar falu.

Ezeztől délkeletre, már a Daghesztánban, Derbent környékén emlegetnek a VI. században két Magyar nevű helységet. Ezek hadi szempontból oly kedvező helyen feküdtek, hogy azokat a híres Anusirvan Chosru, a perzsa király (531—578) újra építette, illetőleg megerősítette.

Még a Kaukázuson túl Örményországba is áthajtottak egy csomó magyart. Az ezektől valahol a Kúr folyó mentén alapított falút a görög-perzsa háborúk idejében 630 előtt szintén várrá alakították át s így tesznek róla említést.³⁸

A mint az eddig előadottakból látható, a magyar nép nem mások munkájából élő, hódító nép volt, hanem állattenyésztéssel s mellékesen halászattal, vadászattal foglalkozó nép volt ott a Don és Volga közt. Inkább ő volt kiteve mások erőszakoskodásának, rabló vágyának, mint sem ő bántott volna más népeket. Országá se volt olyan gabonában bővelkedő, gyümölcsfákkal megáldott, gazdag vidék, hogy mások irigységét felkeltette volna.

E körülményeknek tulajdonítható, hogy a népvándorlás első fergetege a magyart nem űzte ki legrégibb, ismert hazájából, bár lehet hogy nagyon megsanyargatta.

A népvándorlást, mint tudjuk, a hunok indították meg s azért itt, legalább röviden, ezek történetét is érinteni kell.

Az Ural és Altai hegységek között a Kr. e. I—II. századokban, — mint említők — az oguz-törökök éltek s állattenyésztést űzve hajtogatták nyájaikat egyik legelőről a másikra. Legjobban szerették a lovat tenyészteni, mert annak tejét is és húsát is ették s azonkívül teherhordásra is használhatták. Az ilyen lótarató népek leghamarább válnak hódító, lovas nemzetké, mert a legelők felosztása, változtatása, a folytonos költözés kényszeríti őket a rendre, a fegyelemre, a szorosabb ösztetartásra. Ezek leghamarább tapasztalják, hogy csak ez által tudják a jobb legelőket állataik számára megszerezni s jószágukat az elhajtástól, elrablástól megóvni. Azt is csakhamar tapasztalták, hogy nagy csoportba összeverődve, egységes vezérlet alatt sokkal nyugodtabban, bátrabban élnek s azért fejlődelmet választottak, annak a támadások alkalmával pontosan engedelmeskedtek.

Természetesen már az I. század előtt több ilyen török nemzet alakult ki, de azok mind kelet és délfelé fordultak. A nyugat felé forduló közt a nyugati történetírók elsőnek a húnokat említik föl. Mivel ezek Mundzuk, Onigiz, Dengizik, Ennedzur, Uzindzur, Chalazar stb. személyneveket használtak, nyilvánvaló, hogy nem az ugur, hanem az uguz tájszólást beszélték s így az uguz-törökökhöz tartoztak.³⁹ A Kr. u. 100—200 években e húnok még csak a Jaik (Ural) folyóig nyomultak s a Jaik folyó déli folyásánál, valamint a Káspi tenger északkeleti partján tanyáztak. De Kr. u. 300 táján át költöztek a Volgán s ekkor a Volga-Kuma, Terek folyók közét foglalták el, mert az ő életmódjuk ilyen területet kívánt s ezért a korábban itt lakó népeket hátrább szorították.⁴⁰

Bizonyos, hogy 350-ben a húnok már elértek a Kuma folyó forrás vidékéig s itt lettek szomszédokká azon álánok- (válok)-kal, a kiket a III. században a gótok a Don folyón átszorítottak a Kubán folyó mellékére. Innen van, hogy 350-ben a húnok az álánokkal együtt fordultak Sapor perzsa királyhoz s vele a rómaiak ellen szövetséget akartak kötni.⁴¹

Az álánokkal való szövetség rántotta bele a húnokat az európai küzdelmekbe.

Mint említők, a mikor az uguz-törökök megindultak nyugat

felé, akkor elindultak a gótok is a Balti tenger mellől délkelet felé. Lassan-lassan elfoglalták a mai Dél-Oroszország területét a Don folyóig. Ezen terjeszkedésükben összeütköztek a Dnieper és Don között lakó válok- (álánok)-kal s azok egy részét elűzték, más részét, nevezetesen a rox-álánokat, leigázták. A rox-álánok természetesen nem szívesen tűrték az idegen uralmat és nyelvrokonaik, a kubán-menti álánok (válok) közvetítésével titokban segítséget kértek a húnoktól. A gótok az összeesküvést felfedezték s a rox-álán fejedelem a húnokhoz futott. A gótok királya erre haragjában a megmenekült fejedelem nején állott bosszút (hogya mi módon, az már mellékes) s ez természetesen még nagyobb elkeseredést szült a rox-álánok között. Végleg szövetkeztek tehát, bizonyára a gótok földjének átengedése árán, a húnokkal. Ezek tehát 374-ben álán kalauzok segítségével a mai Azov tájékán átkeltek a Don alsó folyásán, megtámadták és megdöntötték előbb a keleti, azután a nyugati gótok országát s így megindították a népvándorlást.⁴²

Az így megindult világtörténeti események többi része már nem érdekelte az akkori magyarokat. Ők csak annyit láttak, tudtak, hogy tőlük nyugatra 454-ig ilyen módon alakultak új országok: a Duna és Dnieszter közt laktak a húnok, a Dnieszter és Dnieper közt a keleti gótok, a Dnieper és Don közt a húnokkal továbbra is szövetséges válok (álánok), roxálánok. Tőlük délkeletre a Kubán, Kuma mentén, az álánok és húnok volt országait elfoglalta egy új, uguz-török nemzet: az ak-kázir (ακκαζιρ) azaz fehér-kázir.⁴³

446-ban az egyik ak-kázir fejedelem nem volt megelégedve a keleti római császártól, eddigi szövetséges társától küldött ajándékkal s haragjában Attilához, a húnok híres uralkodójához fordult. Ez segítséget küldött neki, a többi fejedelmekkel kibékítette, de egyúttal mindnyájukat meghódította. Így azután a hún birodalom a Dunától egész a Káspi tengerig terjedt s Attila felsőségét rövid pár évre esetleg a magyar nép is elismerte.

448-ban Attila azt határozta, hogy legidősebb fiát (Ella-chot?) a rokon ak-kázir nemzet királyává teszi s e végből főemberét, Onigiz-t az ak-kázirokhoz küldötte.⁴⁴ Végrehajtotta-e valóban a szándékát? nem tudjuk. Lehet, hogy ezt előbb a Catalaunumnál végződött nagy hadjárat készülétei, utóbb egyéb vállalkozások és bajok megakadályozták. 453-ban semmiesetre se

volt hatalma a hún királyfinak az ak-kázirokon, mert akkor Attila fiai ide menekültek volna.

453-ban Attila meghalt s bár ő, vagy húnjai legalább is közvetlenül sohasem uralkodtak a magyarokon s bár a magyar nem volt a húnnak rokona, még csak nyelvrokona sem, Attila halála mégis a magyar népre is döntő fordulatot hozott.

II. FEJEZET.

A magyarok az onugurok hatalma alatt a donmelléki hazában 453—600.

Az Attila halála után bekövetkezett rettenetes változások előadása közben a nyugati történetírók elfelejtik, hogy nem csupán Európa közepén folytak véres harcok Attila halála után, hanem Európa keleti részén is. Itt is, ott is új államok voltak keletkezöben.

A húnok tiszamenti nagy birodalmát a szövetkezett germán népek talán nem tudták volna megdönteni, ha az ő keleti vérrokonai és szövetségeseik az ak-kázirok segítségükre siettek volna.

De nem siethettek, mert egyrészt a keleti gótok és gepidék biztatására, másrészt a szükségétől kényszerítve, az ak-kázirokra törtek a Volgán túl lakó ugurok. A mint a hún iga lerázása végett folyt dunamenti nagy harcokról nagyon kevés ismeretes, épen úgy nincsenek feljegyezve a Volga és Don közt lefolyt iszonyú, lovassági csaták sem, de a küzdelmek eredményét látjuk. Tudjuk, hogy Európa közepén a régi Pannoniát és Felső-Moesiát (a Morva-Drina közét) a keleti gótok kapták meg. A Tisza és az Olt közt a gepidák alkottak új, 114 évig virágzó országot. A húnok maradékai pedig kiűzetvén a Tiszamentéről részben az Alduna jobbpartján, az Isker és Vid folyók közt, részben a Duna torkolatánál, részben az ő nyelvükön Var-nak hívott Dnieper alsó folyásánál húzódtak meg.

Európa keleti részén 453 után még nagyobb változásokat észlelünk. Itt a Dnieszter—Dnieper közét a bolgár-ugurok vették birtokukba s innen indították rémítő hadjárataikat nyugat és délnyugat felé. Mint említők, ezek előbb a Volga középső-szakaszán laktak s azért nevezték magukat bolgár-uguroknak. Innen rohantak Attila halála után a keleti gótoktól elhagyott Dnieszter—Dnieper közre. A Dnieper és Don között a 456—560 években egy másik félelmetes nép vándorolgatott az évszakok.

szerint más és más tájékra. Ennek nevét, a *tokur-ugur-t*, az idegen írók talán a harag és félelem miatt is kuturgur ra, kotri-ger-re, kotragur-ra, kotziagir-ra és kontrogurra vagy kontrigurra ferdítették.⁴⁵ Ezek a mai Saratow táján átkelvén a Volgán könnyen elfoglalhatták a megfogyott és kivándorolt álánok és rox-álánok egykori hazáját. Nevük mutatja, hogy kilencz törzsből állottak össze egy nemzetté.

A Don és Volga közén az ugurok így osztoztak meg. A Don-Manics-Kubán folyók közét, a régi Bosporus- most kercsi szorossal szemben megtartották maguknak az oturugurok. Valamikor, mint nevük mutatja, ez volt köztük a legszámosabb nemzet, mert harmincz (otur, uguz-tájszólással otuz = 30) törzsek szövetségéből keletkezett. A külföldiek nevüket nem értvén, azt uturgur, utigór, utrigur-ra ferdítették.

Tőlük keletre a Kuma-Terek folyók mentén az akkor Barzilia-nak vagy Berziliá-nak hívott tájékon tanyáztak a szavirugurok (összerántva szár-ugurok) vagy röviden szavirok. A külföldiek szabeir-nek, sabir-nak is írják őket. Ezek földrajzi helyzetüknél fogva mindig délfelé, tehát Perzsia és Örményország felé kereskedtek s ha kellett seregeiket is ez irányba küldözték támadásra és megtorlásra.

Vége feljebb a Don, Manics és Volga közt eső, háromszög alakú terület jutott a 10 törzsek egyesüléséből keletkezett s akkoriban hatalmas onugur nemzetnek.

Ez az onugur nemzet volt az, amely háromezradszázadon át annyira hatalmában tartotta, annyira szolgaságra hajtotta a magyar népet, hogy az idegenek ettől kezdve e területen nem láttak mást, mint onugurt, nem is gondolták, hogy e területen mások is laknak, mint onugurok s ennél fogva ez új országot Onuguriának, (néha az első *o* hang hatása alatt Onoguriának), lakosait pedig tekintet nélkül arra, milyen nyelven beszélnek, mind onuguroknak nevezték el. Mivel pedig a török nyelvben a második *u* hang gyakran kiesik, az onugurból könnyebb kiejtés kedvéért ongur lett.⁴⁶ Ez ongur elnevezés lett azután a szlávok ajkán ongre-vé, ungre-vé. Ezen ungre nevet vették át a németek s csináltak belőle unger-t, a középkori latinok pedig ungar-t, többesszámban pedig ungri-t.⁴⁷ A bolgár-ugurok mint az onugurok közeli rokonai megtartották a törökös ongur alakot s átadták a X. század végén Philippopol környékére betelepített

románoknak. Ezek azért mai napig ungurt, ongurt mondanak.⁴⁸

A magyarokat tehát épen úgy nevezték el az idegen népek az őket meghódító és rajtuk uralkodó onugurokról ongre-k-nek, ungereknek, ungaroknak, wengereknek, utóbb a nasalis-t vesztő szlávnyelvekben ugoroknak, uhoroknak, mint a hogy az Alduna mellé költözött szlávokat volt uraikról bolgároknak, a Dnieper és mellékfolyói mellett lakó szlávokat az őket állammá szervező ruszok-ról ruszi-knak, oroszoknak, vagy a Galliában lakott latinokat az egyidőben feléjük kerekedett frankokról franciáknak. De mégis van egy nagy különbség a szlávok és latinok meg a magyarok közt s ez mutatja már akkoriban a magyar nép erős lelkét s nagyrahívatottságát. A szlávok és latinok nem csupán magukba olvasztották hódítóikat, hanem mint valami dicsőséges dolgot felvették azok nevét is. Ellenben a magyar megtartotta régi *magyer*, később a hangzók illeszkedésének törvénye szerint alkotott *magyar* nevet.

Különben is 455 táján, a mikor az onugur nemzet a magyarokat meghódította, már akkora volt a különbség az onugurok és magyarok között nem csupán nyelvre, hanem foglalkozásra és művelődésre nézve is, hogy köztük más viszony mint a hódító és hódított, úr és szolga közt nem keletkezhetett.

A régi magyarok, mint említők inkább a nyugat felől terjedő szarmát és vál (álán) művelődés hatása alatt állottak, az onugurok ellenben századokon át a Volga balpartján a mai asztracháni kormányzóság északi részén a Jeruszan folyótól délre élvén, a régi Sogdiana (Buchará)-ból és Kárizm-ból (Chiva) kiindult művelődéssel léptek közelebbi érintkezésbe. A Volga folyón és a Káspi tengeren lehajózva könnyű volt nekik az Aral tó körül elterülő Kárizm (Korosmina, Chorasmia) országba eljutniok s viszont ezen az úton az akkori kárizmi és perzsa kereskedők is felkereshették őket az áruk kicserélése végett. Valamikor Krisztus születése előtt egy csoport mongol is menekült hozzájuk és elvegyült velük, átadván nekik 10–12 szót bizonyos tárgyi és erkölcsi fogalmak kifejezésére.⁴⁹

Már a Kr. u. I–III. századokban megtörtént, hogy az onugurok egy része, bizonyára a szükséggtől hajtva, kiköltözött

hazájából és a Káspi tengertől keletre Sogdiana (Buchara) tájékán Bakoth nevű várost alapított.⁵⁰

Mikor az onugur nemzet kialakulása történt Kárizm felett a párthusok (Kr. e. 256 Kr. u. 226) majd 226-után a perzsák gyakoroltak fenhatóságot s azért e művelődést párthus-kárizminak nevezhetjük. Ezenél látták az onugurok a földművelést, a szarvasmarhatenyésztést, ezek kereskedőitől vásároltak vásznat s egyéb szükséges dolgokat. Viszont ők ott az Ural hegység aljában lakván, összeköttetésben álltak az Ural hegységben vadászgató népekkel, átvették ezektől a finom czoboly és egyéb prémekeket s azzal kereskedtek. Még a VI. században is a nyugati nemzetek a finom vadbőrökkel való kereskedésről ismerték őket.⁵¹

Onugurok tehát mint földművesek és kisrészben iparúzők, kereskedők 455 táján a művelődés magasabb fokán állottak, mint az addig csupán lótenyésztő, halászó s vadászó magyarok. Jobban is fel voltak fegyverkezve, mint ezek. Nem csoda tehát, hogy 455 táján átkelven a Volgán, úgy elborították a magyar földet, mint mikor a vetést elborítja a hó. Nem látszott ott ki a magyar életből semmi. A kormányzás, a hadakozás, a ruházat, a kereskedelem, minden onugur volt, tehát a nyelvet, belső állapotokat nem ismerő idegen nem is nevezte az ott lakót másnak, mint onugur-nak.

Még egy szomorú, úgy szólván páratlan következménye lőn annak, hogy az onugurok a mai Zarev vagy Wladimirovka táján átkelven a Volgán, a magyarok földjét birtokukba vették. Mivel ez átkelés a tokurugurok (koturgurok) és bolgár-ugurok átkelésével, illetőleg áttörésével egy időben történt, a hosszúvonalban, a Volga jobb partján lakó finn-magyar csoportok ily nagy támadásnak nem bírtak ellenállani, hanem szétszakadtak. A mordvák, cseremiszek ősei feljebb húzódtak. A magyarok legközelebbi rokonai és szomszédai a vogulosztjákok, szintén északi irányban menekülve valahol a mai Kazán körül átkeltek a Volga balpartjára és a Káma, Bjelaja folyók völgyében az uguroktól akkor elhagyott területen szereztek maguknak új hazát.⁵² Hogy csak ily későn 455 táján váltak el a mai vogulok és osztjákok ősei a magyaroktól, ezt mutatja az is, hogy a vogul-osztják nyelvben már ép úgy kifejlődtek az ígékötők, mint a magyarban, holott a feljebb lakó finn-magyar népek nyelvében ez nem következett be.⁵³

A magyar azonban mint legdélibb ág már nem birt menekülni, talán ideje se volt reá. Neki meg kellett hódolni az onugur-nemzetnek s ez által lőn, ha nem is testvértelen, de messzire elszakadott ága nemének.

Már most ezentúl, hogy a magyarok akkori sorsáról tudjunk valamit, kénytelenek vagyunk az onugurok történetét ismertetni. Ahol az onugurok jártak, ott a magyarok is, igaz, hogy szolgálkként, vagy kísézőkként, szintén megfordultak.

Az onugurok elfoglalván új hazájukat és meghódítván a magyarokat, eleintén csak a régi irányban a Káspi tenger és a Kaukázus hegység felé kerestek politikai és kereskedelmi összeköttetéseket. Mindjárt 455-ben vagy legalább is 456-ben régi szövetségeseikkel és rokonaikkal a szávir- és otur-ugurokkal (hibásan urog-okkal) együtt követeket küldöttek a kelet-római császárhoz és védelmet kérnek tőle a perzsák esetleges támadása ellen, felajánlván viszont támogatásukat a perzsák ellen indítandó háborúban. Természetesen inkább a kelet-rómaiaknak volt rájuk szükségük, mert hiszen a perzsákat így hátban lehetett támadni, azért Marcián császár szívesen fogadta követeket és ajándékokkal gazdagítva küldötte őket vissza.⁵⁴

A szávir-ugurok (szár-ugurok, saraguri) azután e nyomon haladva, de meg földrajzi helyzetüktől is kényszerítve mindig a Kaukázustól délre eső országokba intéztek hadjáratokat. 457-ben Iberián (másként Georgián) keresztül Perzsa-Örményországba rontottak, 531-ben ellenben a kelet-rómaiak kezén levő Örményországba törtek. 556-ban pedig az álánokkal és lázokkal Iberia meghódítása végett szövetkeztek.⁵⁵

A szávir-ugurok egyik ilyen hadjáratában résztvett egy nagyobb csoport onugur is. De ezek a régi Kolchis-ban (a mai Rion völgyében Potitól keletre) szerencsétlenül jártak, mert legyőzték és elfogták őket s e győzelem emlékére ott épített várost Onugur-nak nevezték el.⁵⁶ Legalább így beszélték e város keletkezését 50–60 év múlva egyik görög írónak, habár ennél hihetőbb az, hogy az egyik onugur-törzsök a másikkal összeveszvén önként vándorolt ki Georgiába és ott letelepedvén Onugur nevű várost alapított.⁵⁷

Az ugur törökök tehát, mint az előadottakból kitűnik, a Volga és Dnieszter között 5 országot alapítottak, de ezeket kellőképen benépesíteni és megvédelmezni nem bírták. Már 820-

körül azt meséli Isacius Theophanes nevű konstantinápolyi görög író, hogy a bolgár- és tokur-ugurok állítólagos őse, (ő Kuvrat írja, de hibásan) végrendeletileg azt hagyta meg öt fiának, hogy ne menjenek egymástól nagyon messze, a fiúk azonban nem hallgattak rá, hanem mind széjjel mentek. Ebből természetesen csak annyi a való, hogy a Fekete-tenger mellékén egy századon át öt, egynyelvű, egymástól csak tájszólásig különböző nemzet uralkodott: a) szávir-uguroké, b) otur-uguroké, c) az onuguroké, d) a tokur-uguroké és e) a bolgár-uguroké. Igaz azonban az az (akár Theophanestől származó, akár valamelyik bolgár-követőtől hallott,) észrevétel, hogy a nagy távolságban elhalványult a közös származás, az összetartás érzete, s ez veszedelmet jelentett rájuk nézve.⁵⁸

Továbbá, mint lovas, nomád nemzet, az ugur nem akart és így nem is tudott leszokni a szomszéd vagy akár a távolabbi országokba is intézett rablóhadjáratokról. A szávirok (szabirok) támadásait Örményország ellen már említettük, a bolgár-ugurok betöréseit a kelet római birodalomban ismerjük.

Egy ilyen rabló-hadjárat nagy veszedelmet hozott mind az öt nemzetre.

A Fekete-tenger északi részébe benyúló, termékeny és már meleg éghajlatú Krim félszigetet, vagy mint akkor hívták, Taurika-Chersonesuszt I. Jusztnián, a híres kelet-római császár (518–565.) meghódította, benépesítette és nagyon megerősítette.⁵⁹ Ezzel szemben laktak északon az tokur-ugurok (koturgurok), keleten pedig az otur-ugurok (uturgurok). Hogy ezeket a Taurika Chersonesusba való folytonos betörésektől távol tartsa, I. Jusztnián császár szövetséget kötött velük, ajándékokat küldött fejedelmeknek, sőt hadizsold ürügye alatt adót is fizetett nekik.

Ezzel meg a tokur-ugurok (koturgurok) nem elégedvén, 551-ben, állítólag a gepidák biztatására, Zaberga nevű fejedelmük vezetése alatt nagy sereggel az Alduna mellé jöttek. Majd innen a kelet-római birodalomba törtek be egészen Konstantinápoly alá jutottak.

Ezt meghallván I. Jusztnián, hogy a tokur-ugurokat gyors visszatérésre bírja, követeket küldött az otur-ugurok Szandlich nevű fejedelméhez s felhívta, hogy ő meg seregével a tokur-ugurok országába rontson és azt pusztítsa. Szandlich ugyan szabadkozott s mondotta, hogy testvér népet nem illik bántani,

még kevésbé azt megsemmisíteni, de a küldött ajándékok és a remélhető préda megtették hatásukat. Az otur-ugurok a mai Azov és Cserkaszk tájékán seregestül átkeltek a Don folyón, megtámadták a családjaiknál visszamaradt tokur-ugurokat, megverték, jószágait elrabolták, feleségeiket, gyermekeiket fogságba hurcolták.⁶⁰

Az ugurok ezen, bizonyára nem első veszekedését és a folytonos háborúviseléssel beállott gyöngülését, megfogyását éppen egy század múlva Attila birodalmának bukása után 554 táján a maga javára használta fel a régi ugur-törököknek az a része, amely 454-ben nem kelt át a Volgán, hanem elterjeszkedvén a Jaik (Ural) folyó mentén, egy század alatt katonai nagy hatalommá, úgyszólván egy mozgó táborrá fejlődött s ez volt az *avar*.

A mit e nemzet eredetéről a gyűlöletből elvakított nyugati írók beszélnek, az mind csak a tudatlanság leplezése. A tőlük használt személy- és méltóság-nevek nyilván mutatják, hogy ugur-török nyelvet beszéltek,⁶¹ de az 554-től kezdve a Volgán innen lakó uguroktól három dologban különböztek. Először is a tőlük délre eső s akkoriban nagyon virágzó Sassanida-perzsa-birodalom példájára kagán-nak (magyarosan kahán-nak, kaján-nak) hívott, korlátlan kényúr uralkodott felettük s így költözéseikben, hadjárataikban egységes irányításuk volt. Másodszor a síkságon és sebesen támadó vagy visszavonuló lovas ellenséggel szemben nagyon ügyes hadifortélyaik voltak. Harmadszor lovasaik mind a támadásra, mind a védelemre erősen fel voltak fegyverkezve. Maguk is, lovaik szügyei is vértékkel voltak borítva. Az íjon és nyílakon kívül kardot és lándzsákat is használtak. A táborozáskor is magukkal hordozták asszonyaikat, gyermekeiket, jószágait s azért minden nagyobb ütközetben az egész nemzet küzdött a létéért.

555 végén vagy 556 elején az avarok, lehet, hogy a tőlük keletre lakó oguz-törököktől szorítva, lehet, hogy a pusztai népeket a mesés, fényben és gazdagságban ragyogó városokra hajtó vágytól elvakítva, Szárosz (Sarosios) álán király közvetítésével ünnepies követséget küldöttek I. Jusztnián görög császárhoz. A követség feje Kandich nevű, íjesztő hajviseletével, különös ruháival és döllyfös dicsekvéseivel mindjárt nagy feltűnést keltett még az ilyenekhez hozzászokott Konstantinápolyban is és felajánlotta Jusztniánnak a győzhetetlen avar nemzet szol-

gálatát a keletrómai birodalom összes ellenségeinek kiirtására, ha ezért ajándékot, évi fizetést és lakóhelyül termékenyvidéket kapnak.

Bár az utolsó feltétel maga is gyanút kelthetett volna, a görög császári udvar elfogadta az ajánlatot, elküldötte az ajándékokat, az évi fizetést s állítólag azt parancsolta, hogy a Volgán innen lakó ugurokat támadják meg.

Az avarok kaptak az alkalmon és az oguz-törökök állítása szerint, de meg a dolog természete szerint is egy részük ugyan visszamaradt, de túlnyomó részük, családotul, jószágostól együtt átkelt a Volgán és először is az onugurokat meg a szavirokat győzték le és tették névleg a keletrómai birodalom szolgáláivá.⁶²

Csakhogy a keletrómaiak nagyon csalódtak, ha azt hitték, hogy az avarok az ugurokat ki fogják irtani. Minek is irtották volna? Hiszen ők sokkal kevesebben voltak, hogy sem azokat a nagy területeket be tudták volna népesíteni! Azonkívül ha kiirtják az elfoglalt területek lakosait, akkor ki tartotta volna el őket. Ők nem azért jöttek, hogy dolgozzanak, hanem azért, hogy harcoljanak és uralkodjanak. Azért tehát az avar kaján bizonyos élelmi szerekért és ajándékokért meghagyta az onugurokat és szavirokat addig birt földjeiken.⁶³ Hasonlót tett az otur-ugurokkal és tanyáját az 557–566 években a Dnieper-Don közt, a különben is nagyon megfogyott tokurugurok (koturgurok) területén ütötte fel.

Innen támadták meg 560–62 táján a Felső-Dnieper és Felső-Dnieszter folyásainál lakó vendeket (antokat) és szlávokat (szklavin, szlapon) és kényszerítették őket, hogy egy részük kivándoroljon a Prut és Alduna közé a későbbi Moldova, Oláhország s Erdély területére, elvévén ezt, az akkor ritkán lakott földet a gepidektől. A vendek másik része meghódolt az avaroknak s 562–565-ben ők kalauzolták ezeket a későbbi nagy lengyel síkságon keresztül a frankok birodalmának megrablására indított hadjáratokban.⁶⁴

A Prut, Dnieszter és Dnieper közt tanyázó bolgár-ugurokat mint rokon-népeket az avarok szintén meghódították ugyan, de egyuttal szövetségeseikül is nyerték meg, úgy hogy kajánjuknak hatalma 562-ben már az Aldunáig terjedt.

Különös tévedést okozott a távoleső nyugati írók gondolatvilágában az, hogy 557 táján az avarokhoz csatlakoztak a

húnoknak **azon** maradványai is, akik a Dnieper alsó folyásánál **magukat valahogyan** fentartották. Mivel e húnok a Dnieper vagy görögösen Borysthenes folyót Var-nak (Baruch-nak) nevezték, magukat a többi hunoktól **való megkülönböztetés** végett var-húnok-nak hívták. Ezen varhún, (warchuni, varchomita, varcheunni, utoljára var et hunni) nevű s az avarnál **régibb** nemzet csatlakozásából következették ők, vagy azt, hogy az avarok igazi neve varhún volt, vagy azt, hogy két, Var és Cheun testvér volt ősük és első fejedelmük.⁶⁵

Nagyon természetes, hogy e varhúnokban élt Attila nagy birodalmának emléke s ennél fogva ők irányították Bajánnak, (neve törökül hatalmas, gazdagot jelent), az avarok akkori, fennhéjázó és világuralomra törő kajánjának figyelmét a Tisza mentére s annak kövér legelőire. De talán sohase jutottak volna ide az avarok, ha éppen akkor két hatalmas germán nép, a gepida és a longobárd, halálos gyűlöletre nem gerjed egymás ellen. Ezt azonban Baján nagyon ügyesen és nagyon ravaszul felhasználta és így szövetséget kötött a longobárdokkal a gepidák kiirtására, országuk megsemmisítésére. 567-ben a szövetségesek elérték céljukat, tönkretették a gepidek hatalmát és az avarok a szerződés értelmében megkapván a gepidák országát, átköltöztek a Duna-Tisza mentére.⁶⁶

Ez megint hirtelen és veszedelmes változást idézett elő az onuguroknál s ennek következtében az ő alattvalóiknál a magyaroknál is.

Az onugurok, mint említők, tulajdonkép kiegyeztek az avarokkal és szövetségesek lettek. „Ungur“ néven mint a Volga és Kaukázus közt, az álánokon túl tanyázó nemzetet említi őket 550 táján egyik, szír s a keleti állapotokat jól ismerő egyháztörténetíró és megjegyzi róluk, hogy sátorokban laknak.⁶⁷ De éppen azért, mert az onugurok az avarokkal tartottak, a Turkesztánban előrenyomult uguz-törökök nagyon haragudtak rájuk s lesték az alkalmat megtámadásukra. Ez pedig mindjárt megjött már 565-ben, mert ekkor az avarok nyugat felé fordultak s így kelet felé lakó szövetségeseket már nem birták (vagy nem is akarták) segíteni.

Ha csak negyedrésze is igaz annak, a mit 586-ban Turzath, uguz-török kényúr (kaján) a kelet római követnek dicsekvésként mondott, akkor is 555 táján „az onugurok“ törzsökei, habár nagyon erősek és merészek voltak, bízván saját seregeik-

ben, szembeszálltak a legyőzhetetlen törökökkel, de semmit se értek el, hanem a törökök szolgálai lettek és attól fogva a törököknek engedelmeskednek.⁶⁸

Ezzel megegyezőleg írja a jóformán egykorú, 620 táján irogató Simocatta Theophylakt, hogy a keleti törökök kajánja meghódította az egész ugur (ogor) népet, pedig e nép mind számra, mind hadikészségre nézve nagyon erős volt és a törököktől Fekete-Atil-nak (= Alsó-Volga) nevezett folyam mellett lakott.

A meghódított onugurokat az uguz-törökök egyelőre nem üzték ki a Volga-Don közéről, hanem nekik engedelmeskedő fejedelmet rendelvén feléjük, adófizetésért és egyéb szolgálmányokért ott hagyták őket előbbi földjükön. 568-ban már ilyen, Dizavul vagy Ziavul nevű uguz-török kajántól kirendelt fejedelem parancsolt az onuguroknak. Midőn a keletrómai császár Zemarchos nevű követe Dizavultól visszatérőben volt, átkelvén a Volga folyón annak jobb partján ilyen onugur fejedelemmel találkozott. A fejedelemmel levő onugurok figyelmeztették a császár követét, hogy a Kubán folyó mellett 4000 perzsa leskelődik reá, hogy elfogja. A követ nem mert tehát arra menni, hanem elhatározta, hogy a későbbi kipcsak- vagy nogai-tatár pusztaságon egyenesen átvág az álánok országa a (mai Wladikavkaz) felé. Erre az onugur fejedelem vízzel telt tömlőket adott neki, hogy a Volga és Kuma közt elterülő vízetlen, sós pusztaságon ő és kísérei szomjan ne vesszenek.⁶⁹

Az avarokkal és később az uguz törökökkel folytatott rettenetes harcokból az onuguroknak csak egy hasznuk volt, de veszteségük annál több. Hasznuk volt, hogy egy fejedelem alá kerültek és így 10 törzsökből egységes nemzetté váltak. Azonban, mivel ők voltak az uralkodó osztály, ők voltak a harczosok, rettenetes vérvesztést szenvedtek, legjobb korban levő férfiai a 10 évig (555–565) tartó küzdelemben elhullottak.

Ámde épen az onugurok megfogyása volt a magyarok nagy szerencséje, mert így megszűnt az a veszedelem, hogy idővel az onugurok mint sokkal népesebb és uralkodó nemzet őket magukba olvasztja.

Később vagy már ugyanekkor az uguz-törökök az oturugurokat is alattvalóikká tették s így birodalmuk az Azovi tengerig (Maeotis) ért. Biztos, hogy 534-ben az uguz-kaján már

Boszipor (Kercs) várának megvívására küldötte Bochan nevű vezérét és ezt e vár ostromában Anagai nevű oturgur fejedelem segítette.

Így vesztették el rövid idő alatt az onugurok kétszer nemzeti függetlenségüket s ki tudja, meddig lettek volna ők és velük együtt a magyarok valamelyik uguz-kényúr adófizetői, ha a VI. századbeli uguz-török birodalom csakhamar fel nem bomlik. De, ez mint aféle egy-egy kényúrtól hirtelen összeszerzett, óriási, az Altai- és Pamir hegyektől egész a Donig és Azovi tengerig terjedő birodalom nemsokára feloszlott és sok időre megsemmisült. 585 táján a perzsa király, Hormisdas vívott olyan diadalt az uguz-törökök felett, hogy ezek kajánja 40.000 drb arany fizetésére volt kénytelen magát kötelezni. 597-ben pedig a kajánnak egyik rokona, Turum, pártot ütött ellene és ebből rettenetes belháború keletkezett. Turumot az Ikar nevű síkságon legyőzték ugyan, de seregének egyik része észak felé futott és új országot alapított, másik része, mintegy 10000 lovas a tarniach és kozagir törzsekökből nyugat felé menekült, átvágta magát a mai déloros zországi síkságon és az avarok szolgálatába állott.⁷⁰

Felbomolván ekként az uguz-törökök egysége, egyrésziük megemlékezett arról, hogy Attila idejében (150 évvel előbb) az ak-kázirok a Volga jobbpartján tekintélyes országot alapítottak. Az ak-kázirok, azaz fehér-kázirok másik ága, a kara-kázirok, azaz fekete-kázirok elhatározták, hogy ők is odamennek és ott elkülönítve a többi uguz-törököktől független birodalmat alkotnak. Mivel régebbi águk az ak-kázir megsemmisült, őket röviden már csak káziroknak hívták. E névből az idegenek *kazart*, *kozart* csináltak, az ugur-törökök pedig az ő nyelvük törvénye szerint *káírt*. Az onuguroktól tehát a magyarok *káíir* alakban hallották e nemzet nevét s ebből a magyarok ajkán a XII században *káíril*, a XIV. században pedig *károly* fejlődött.⁷¹ Hogy azonban nevük eredeti kiejtését jobban megközelítsük s a történeti kútforrások alakjait is némileg megtartsuk, káziroknak írjuk őket.

Az onugur után a kázir volt a második olyan, immár nem ugur, hanem uguz-török nemzet, a mely a magyar népre sorsdöntő hatást gyakorolt. A kázirok ugyanis nem elégedtek meg, mint előbb az avarok, azzal, hogy az onugurok szövetségeseik legyenek; az sem volt nekik elég, hogy, mint az uguz-törököknek, adófizető alattvalóik legyenek! A káziroknak föld kellett!

A kázirok tehát átkelvén a Volgán megtámadták az onugurokat és kivándorlásra kényszeríték őket. Az onugurok rokonai a szávir- és otur-ugurok menekülhettek a Kaukázusba vagy a Kaukázuson keresztül Perzsiába s Örményországba,⁷² de az onugurokat a tőlük délre eső síkságon utólérte és elgázolta volna a lovas hadsereg. Ők kénytelenek voltak tehát átkelni a Don felső részén és elfoglalni a tokur-ugurok (kuturgurok) volt hazáját, a Fekete-tenger a Donecz és Dnieper között. Itt szereztek ekként maguknak új hazát s elnevezték azt Onuguriának vagy, mint a külföldiek írták, Onogoriának.

Az avarok, bár a terület akkor névleg az ő birodalmukhoz tartozott, nem bírták ezt megakadályozni, mert éppen akkor a kelet-római hadvezérek őket bent, szorosan vett országukban, a Tiszamentén szorongatták.⁷³

Igy kerültek a régi magyarok gazdáikkal az onugurokkal együtt a Fekete-tenger északi partjára, a régi Taurika-Szittyia-országba!

III. FEJEZET.

A magyarok Onuguriá-ban 600-tól 863-ig.

Egy perzsa vagy arab kereskedő 840 táján kereskedés céljából megfordult az Azovi tenger kezdeténél fekvő, híres városban, a mai Kercsben vagy, mint ő akkor hallotta, Karkh-ban. Itt kérdezősködvén a szomszéd népekről, azt hallotta s hazamenvén honfitársainak úgy adta elő, hogy a felső és alsó bolgárok közt lakó magyarok tartománya terjedelmes. Egyik határakat a Fekete-tenger alkotja s ebbe két folyam szakad. Az egyik nagyobb a Dsaihun-nál (Amu-Darjánál) s ezen folyamok közt laknak. Télviz idején, a ki ezen folyamok egyikének közelében lakik, a folyóhoz húzódik és a telet partjain tölti el halászva. A magyarok tartománya fában és vizekben bővelkedő. Sok szántóföldjük van.⁷⁴

Már ezen leírásból is kitetszik, hogy az onugurok és velük együtt a magyarok a donmenti hazából olyan országba költöztek, a mely az ő akkori foglalkozásuknak és műveltségi állapotuknak nagyon kedvező volt. Mivel a Kercs tájékán a Fekete-tengerbe ömlő folyamok közül csak a Dnieper (Borystenes, Varuch) nagyobb a Dsaihun-nál, mostani nevén Amu-Darjánál, világos, hogy e két folyam csak a Dnieper a Don, illetőleg Donecz lehetett. Itt azután a magyar nép ősi foglalkozását a halászatot kedvére űzhette, sőt télen át az onugurok parancsára a tőlük átvett *gyalom* hálóval nagyobb mértékben kellett űznie.

Még pontosabban megjelöli a magyarok hazáját 650 táján egy Ravennában élő író, a Cosmographia névtelen szerzője. Ennek értesülése pedig annál is inkább megbízható, mert hiszen mind Ravenna, mind a mai krími félszigeten levő, nevezetesebb akkori városok: Cherson (a mai Eupatoria), Kaffa (Theodosia) és Kercs (Bospor, Vospor, még régebben Pantikapaeum) akkor mind a kelet-római birodalomhoz tartoztak. Hozzá még nem csupán a maga tudását, hanem egy Livanius nevű bölcselő értesítését is felhasználja, írván: „Továbbá a Fekete-tenger mel-

lett van egy Onogoria-nak nevezett ország. Livánus bölcseleő pontosabban a Maeotis tó felső részével szomszédosnak határozza azt meg s azt állítja, hogy sok halat fognak a szomszédos vizekből, de barbár szokás szerint sótanulul eszik azokat.“⁷⁵

Akár Cherson-ból, akár Kercsből nézve a Maeotis tó felső része (summitas paludis Maeotidae) csak a mai Taganrog-tól Berdjanskiig húzódó rész lehetett s ennél fogva a régi Onuguria a perzsa-arab tudósításokkal egyezőleg a Dnieper és Don közt, azon területet foglalta magába, amelynek négy szögletén most Rostov, Berdjanszki, Alexandrow és Lugansk városok állanak. A magyar nyelvbe az onugur nyelvből átvett növénynevek közül a *szőlő*, *kőris*, *som*, *alma*, *körtvély* és *kökény* is azt bizonyítja, hogy Alexandrow-tól és Lugansk-tól délre és a Dontól nyugatra kellett elterülnie a magyarok akkori lakóhelyének, mert az e városokat szelő vonaltól északra a szőlő, kőris és som már nem terem.⁷⁶ Amit pedig az iskolázatlan népek nem ismertek, nem láttak, arra nem kölcsönöztek szavakat. A kökény, fagyal és kőris pedig kelet felé csak a Donig teremnek.

Hogy az országot a VII. században még az onugurokról nevezték el mind a belföldiek, mind a külföldiek, az nagyon természetes. Ide költözésük idején, 600 táján még teljesen onugurokból állott az uralkodó osztály s ennek tagjai, még ha beszéltek is magyarul, magukat még onuguroknak tartották. A külföldiek pedig azt látták, hogy ez országban a főurak, a bírák, a katonák, sőt még a kereskedők is onugurok s így mivel ők ezekkel érintkeztek, az egész nemzetet, bár annak alsó osztályai magyarul beszéltek, onugur-nak, ongur-nak, ongre-nek, unger-nek, országát pedig Onuguria-nak, rövidítve Ongria-nak, Ungria-nak nevezték el. Még a XII. században is voltak, a kik a dunamenti, új Ungaria-val ellentétben e területet „régí Ungaria“ (vetus Hungaria)-nak ismerték.

Ez volt tehát az a második haza, amelyben a magyarok legalább is 8 emberöltőn át tartózkodtak. Ez volt az az emlékezetes haza, a hol egyrészt az onugurok a magyarokba teljesen beleolvadtak, másrészt a magyarok lótenyésztő és halászó népből, földműves és baromtenyésztő, részben már helyhez kötött foglalkozású néppé alakultak s így a művelődés fokain nagy lépést tettek előre. (Lásd a II. számú térképet e könyv végén.)

Ezen átalakulást részint tanítás, részint kényszerítés által

az uralkodó onugurok idézték elő. Nyilván kitetszik ez, ha végig tekintünk azon, kétségtelenül ugur-török eredetű szavakon, a melyek ez átalakulást kísérték s a melyek már a honfoglalás előtt belekerültek a magyar nyelvbe.

Az onuguroktól tanúlták a magyarok a barom (szarvas-marha)-tenyésztést, mert a *barom*, *bika*, *ökör*, *tinó*, *ünő*, *borjú*, *teve*, (a barom lábszár bőrét jelentő) *baka*⁷⁷ mind ugur-török szavak s a tehén és juh szavak is az ő közvetítésökkel kerültek a keleti irányból a magyar nyelvbe.

A juh tenyésztésére vonatkozó szavakat u. m. *kos*, *ürü*, *toklyó*, *olló*, *küpü*, *író*, *túró*, *sajt*, *gyapjú* szavakat úgyszólván mind az onuguroktól vették át. A *karám* (korám) készítésre is azok szorították. Ha ismerték is már előbb a magyarok a sertést, eredetileg talán erdei-nek hívták, a *disznó*, *ártány* megkülönböztetéseket s magát a *serte* szót is bizonyára azért kölcsönözték az onuguroktól, mert ők azelőtt nem foglalkoztak a sertések meghizlalásával.

A barmok apró ellenségei közül a *bögölyt*, *serkét* az onugurok szidták annyiszor, hogy a magyarok tőlük eltanúlták s ha volt is esetleg már szavuk rá, azt elfelejtették.

A barmok legeltetésével kellett megvigyázniok s megtanúlniok az *idő*-(járás), a *szél*, a *bús* (hévség) s a *dél* szavakat. Ekkor ismerték meg az állatokra ütött *bélyeget*, hogy gazdáik feltalálják a nyájban s a vezérállat nyakába kötött *harangot*.

A baromnyájak legeltetése közben az onugurok vadászattal is töltötték az időt s így a magyarokat a vadászat különböző, addig előttük ismeretlen módjaira is rászoktatták. Meg kellett ismerniök a vadat felhajtó *kopó*-ebet és annak *kölykét*, az éjjeli vad megfogására szánt *tört*, a vadak közül az *oroszlánt*, *bölényt*, a *szerkét* (most zergé-nek mondják) a *borzot*, a *görényt*. Különösen megtanúlták az onuguroktól a ragadozó, részben vadászásra is idomított madarak különböző fajtáit: az *ölyüt*, a *túrolyt* (fekete sólyom, régiesen írva turul), a *szongort* (fehér sólyom, későbbi neve kerecset), a *torontált* (héja), a *besét* (kánya), a *kartal*-t (kis fekete sas), a többi madarak köz a *gödényt*, *túzok*-ot, a hasznos *tyúkot*. A mezei állatok közül az onuguroktól, tanúlták a *gözü*, *ürge* és az eleintén nagyobb gyíkot jelentő *sárkány* neveit.

A halászatot Onuguriá-ban másként s nagyobb mértékben

kellett űzniök, mert itt megismerték a *tengert* és annak kissé elzárt részét az *öböl*-t, továbbá a nagy folyamokat. Itt *czéggel* és *gyalom*-mal kerítették be a halakat, többek közt az addig előttük ismeretlen *sőreg*-et és nem csupán hajókon, hanem *ácsoktól* összeállított *szálakon* is jártak a nagy vizeken.

Mivel a nép elszaporodása miatt az állattenyésztés, vadászat és halászat nem nyújtott immár elég élelmet, rászorították a magyarokat az onugurok a földművelésre. Ősszel és tavasszal kiválasztottak alkalmas, nagy, sík területet s a magyaroknak fel kellett azt szántaniok *ekével*, vetniök kellett abba *búzát*, *árpat*, le kellett azt *aratniok sarlóval*, *tarlót* hagyniök, *szérüt* készíteniök, a termést *kévébe*, *kepé*-be, *boglyába* rakniök, a kivert magot az *ocsu*-tól, *szórás*-sal kellett tisztítaniök, azután megkellett azt *őr(öl)*-ni s így belőle *darát* készíteni s azt *gyúrni*.

Onuguria dombosabb részén még megtermett a szőlő és a gyümölcs. A magyarnak tehát ültetnie kellett *szőlőt* és *gyümölcs-fát*. A szőlőből ősszel *bort* kellett *szűrnie* s azt később a *seprőtől* el kellett választania s a seprőből, gyümölcs hulladékból *szeszt* kell készítenie. A gyümölcsfajták közül megtanulta az onugurtól az *alma*, *körtvély* s a részben vadon is termő *kökény* és *som* neveit, termesztette a *borsót*, szedte a *tormát*, *komlót*, *ürmöt*.

A szőlő és egyéb hasznos növények termesztése közben írtania kellett a *gyomot*, *bojtorjánt*, a *gyékényt*, továbbá a *gyűrű* és *kőrís*-bokrokat, a *kórókat*, a *kalokányt*, vigasztalásul néha talált *gyapár*, jószagú fűvet.

Az állattenyésztés és halászat végett az onugur és vele együtt a magyar is, akkor még félig költözködő nép volt s elvégezvén egy-egy helyen a vetést és aratást, évszakok szerint más és más vidékre vonult. Meg kellett tehát a magyarnak tanulnia az onugurtól a *sátor*-ütést, ismernie kellett a *sátor*-nak és a sátortábornak berendezését és az annyiszor fel-le rakott bútorokat, a *karót*, a *kaput*, a *kútat*, a *széket*, a *bölcsőt*, a *teknőt*, a *sza-put*, a *kölyüt* (most nagyobbbrészt mozsárnak hívják), az akkor még csak láda értelmű *koporsót*, a *kancsót*, a *korsót*, a *baltát*, a *taplót*, a *gyertyát*, a *borsót*. Kellett a sátor körül *seperni*, az edényeket *borítani*, a *koromtól* tisztítani. A sátrak körül foglalkozván ismerték meg onuguroktól a *kanyarónak* hívott be-

tegséget, a *csipa*, *szeplő*, *szemölcs* bőrbajokat. A viseletre vonatkozó *szakált* és *tar* szavakat azért vették át, mert az onugurok szakála és tar feje kivált eleintén nagyon különbözött a magyarétól.

Mikor egy-egy sátor-tanyáról tovább kellett menni, a magyarnak kellett a sátrat *feltűrni*, *összecsavarni*, annak részeit az iránoktól tanult szekerekre rakni, ezek *tengelyeit* megkenni, a sátrak körül *békó*-ba vert teherhordó állatokat megoldani, befogni, a *kantárt* rájuk rakni, az úton *gyeplő*-vel igazgatni s az állatokat még a *sáron*, *homokon* is keresztül hajtani.

A régi, nehéz bőrruhák helyett az onugur urak és asszonyok régóta ismerték és szerették a könnyebb vászonruhákat. A magyaroknak tehát Onuguriában *kendert* kellett természetniek, azt *tilóval* megtörniek, a *csepű*-től elválasztaniok s a szálakat *orsók*-ra *tekerniök*. Látták azt is, hogy a régi idomtalan ruhák helyett a *szűcs* testhez álló *ködmént* készített, a süveggyártó az úrnak fejére *süveget*, lábára a saruvarró *sarut gyártott* s ezek a varrásnál *gyűszűket* használtak. A hol kellett, csat-ot varrtak a ruhára s azt *felöltötték*.

Az onugur asszonyok nagyon szerették és így kereskedés útján megszerezték a tőlük *bársonynak* hívott selyemszöveteket, többi ruhájukat díszítették *szírony*-nyal, felékesítették magukat sár(ga) *gyűrűkkel* és *kék* színű üveg-gyöngyök-kel, nézegették magukat a *tükör*-ben. A magyarnők pedig nem azért voltak nők, hogy e hiúságokat el ne tanúlták, meg ne szerették volna. A díszes ruhákon kívül csapások idején látták rajtuk a *gyász*-t is.

Az onugurok még mikor a Volgán túl laktak, eljártak az irán *vásárookra* s Onuguriában is a tenger partján vagy a krími félszigeten gyakran vásárt csaptak. Megtanúlták tehát az iránoktól a tízes számrendszert, átvették e végből azok nyelvéből a tíz, száz és ezer szavakat s e mellett a maguk nyelvén *szatócs*-nak hívták a kereskedőket, tudtak *számolni* egész a *töményig* (10000-ig). A magyar mind e szokásokat és szavakat annyival inkább kénytelen volt átvenni és használni, mennyivel kevesebb szükség volt azokra a donmelléki hazában, a hol lótenyésztő és halászó nép léteére csupán csere-kereskedést üzött.

Az onugur nemzet híres volt az ő vitézségéről. A magyarok köztük élvén megismerték s részben kiegészítették az ő *seregüket*, tudták ki a seregben a *bátor*, ki a *gyáva*, ki a se-

rény (sirény), nem kellett oda a *gyenge*, az *apró* és a *kicsi*. Itt megbecsülték az *erőt*, de tisztelték a *kort* is, nem szerették azt, a ki *késik*, még kevésbé azt, a ki *szökik* s a hadinyereség elosztásánál nagyon néztek az *érdem*-re. Látták és használták azt a hajító szerszámot is, a melyet eleintén ágyé-nak, utóbb *álgyú*-nak vagy ágyúnak hívtak.

Erősen gyakorolták az onugurok a magyarok felett az ő birói hatalmukat s azért nagyon sok, törvénykezésre vonatkozó onugur szó jutott a magyar nyelvbe.

Ha a magyar nem hagyott mást *békében*, ha *orv* volt, ha mást *gyalázott*, ha a *kölcsönt* nem fizette meg, ha *bosszút* állott, akkor a *bölcs* bírák elé *parancsolták*, ha másként nem jött, *bilincsbe* verve s *bírságot* tartottak felette. *Tanúkat* hallgattak ki mellette vagy ellene, ha ilyenek nem voltak, ott állott a *bakó*, *kínnal* vallatták s a *törvényt* rá húzták, *bérét* megadták.

Persze a magyar is védekezett, hogy ő is *gyarló* ember, hogy *bosszankodott*, de nem úgy *szánta* ő az ütést, *ál okokat* vetnek ellene, *térdepelve* *ígért* javulást, de azért ritkán *bocsátottak* meg neki, ritkán *szűnt* meg a baja s *tűrnie* kellett a *bűn*-nek büntetését. Még jó volt, ha ez nem volt *örök*.

Bíráskodás, seregszámlálásnál látták a magyarok, hogy az onugurok a nevezetesebb adatokat *betükkel felírják*.

Ellenben szokatlanul kevés szót tanultak a magyarok az onuguroktól a vallási fogalmakra és hiedelmekre vonatkozólag. A *boszorkány*, *bűbáj* és *íge* szavak azt mutatják, hogy az onugurok mások megrontását a megígézéssel lehetők tartották s ezt tőlük a magyarok is átvették, de egyébként e szavak nem nyújtanak felvilágosítást arra nézve, voltak-e valamilyes fogalmaik Istenről és a túlvilági életről. Ismerték ugyan az onugurok Istennek és a szellemeknek „kép”-eit, de ebből se következik, hogy ők vagy tanítványaik a magyarok képimádó vagy másként bálványimádó pogányok voltak, mert hiszen e képeket idegen népeknél is láthatták.

Mivel azonban az Isten és ördög (régen erdeng, ördöng) szavak mégis a dualisztikus (két, egyenlő fölétezőt hirdető) hitrendszerre mutatnak s a dualisztikus hitrendszert követő keleti irányokhoz az onugurok laktak közelebb, az a hihető, hogy az Isten és ördög szavak is az onugurok közvetítésével jutottak a magyar nyelvbe.⁷⁸

Ezen mintegy 200 szó mutatja azt az óriási hatást, melyet az onugur nemzet a magyar nép átatakulására, művelődésére gyakorolt.

De a szavak közül hiányzik egy sorozat. A rokonsági összeköttetéseket jelentő, számos, onugur-török szóból egy se jött át a magyarba. A büszke onugur legalább is törvényesen nem vett el magyar nőt s még kevésbé adta leányát magyarhoz. A nemi életre vonatkozó s egyúttal káromkodásra is használt onugur szó is a nőn tett erőszakot, meggyalázást jelent a magyarban, nem szerető odaadást.

Ebből és a bíraskodásra s takarításra vonatkozó szavak jelentékeny számából következik, hogy az onugur volt a magyar ura és bírása hosszú, két és félszázadig tartó időn át. Ez okozta, hogy maga az uralkodó osztály neve is az onugur nyelvből jött át a magyarba. Az onugur ugyanis magát röviden csak *ugur*-nak hívta. A magyar, a török *g* torok-hangot *ch*-nak, *h*-nak hallotta s azért azt eleintén *uchur*-nak, *uhur*-nak ejtette ki, utóbb pedig *úr*-nak összevonta.⁷⁹ Egymás mellett élt a két nemzet, de csak úgy mint *úr* és *szolga*, kormányzó és alattvaló s így az eredmény csak az lehetett, hogy a kisebb rész lassan-lassan átveszi a nagyobb résznek a nyelvét.

Már pedig Onuguriában az onugur számra nézve jóval kisebb volt a magyarnál! Az onugur már az 558—568 évtizedben az *uguz* törökökkel való rettentő harcokban megfogyatkozott. De meg az ő foglalkozása is olyan volt, hogy számra nézve mindinkább apadnia kellett. A folyton katonai szolgálatot teljesítő társadalmi osztályok kivált abban az időben sokkal nagyobb veszedelmeknek, ijesztő betegségeknek voltak kitéve (gondoljunk csak az avar kajánnak egyszerre elhalt hét fiára!) mint a földművesek és a pásztorok. Azonkívül ezek, mint messze országokban kalandozók, mint határőrök sokkal kevesebb időt töltöttek családjuknál, hogy sem szaporodhattak volna, ellenben a magyarok mint állattenyésztők és földművesek együtt éltek feleségeikkel, gyermekeikkel. Őket éppen az onugurok kényszerítették arra, hogy ne egyedül a halászat, vadászat legyen foglalkozásuk, hanem a biztos, állandó élelmezést nyújtó baromtenyésztés és a szántás-vetés. Már pedig általános tapasztalat, hogy a vadász- és halásznépek kihalnak, vagy legalább is növekedésük megakad, ellenben a baromtenyésztő és földműves-

népek vagy társadalmi osztályok nincsenek annyi koplalásnak, veszedelemnek kitéve és így gyorsabban szaporodnak.

Ez tehát természetes magyarázata annak, hogy az onugurok mindinkább fogytak s ha nagyobb számú alattvalóikkal gyorsan akartak rendelkezni, kénytelenek voltak azok nyelvét megtanulni s így bár társadalmi rangjukat, vagyonukat, hatalmukat megtartották, lassan-lassan magyarokká váltak.

Igaz tehát, hogy még a VII. és VIII. századokban a magyarokkal érintkező nemzetek, nevezetesen a bolgárok, görögök, szlávok, részben talán az uguz-törökök is onugur-nak, ongur-nak, ungr-nak nevezték ugyan a magyar népet. De erre meg volt az okuk, mert a felső osztályok: a katonák, a bírák, a kereskedők, akkor még onugur származásúak voltak s legalább is részben az onugur nyelvet beszélték, onugur viseletet, fegyvereket hordtak. Azonban az az arab vagy perzsa kereskedő, a ki 840 táján Kercsben megfordult és az Onuguriában lakó népekről kérdezősködött, már azt hallotta, **hogy** ott magyarok (mogyzseri) laknak. E szerint a IX. század elején az onugurok beleolvadása a magyar nemzetbe már végbement.

Az onugurok uralkodásának kell tulajdonítanunk a magyaroknak először 10, azután 7 törzssökre való szétesztését is.

Maguk az onugurok, mint nevük is mutatja, eredetileg 10 törzssökből állottak. Meghódítván és alattvalóikká tévén a magyarokat, őket az akkori kegyetlen szokás szerint a 10 törzssök közt mint hadifoglyokat felosztották, lehetőleg egyenlő részekre szakítván őket, mert az alattvalóktól teljesítendő, természetbeli szolgáltatásokat, bírságokat csak így kaphatta meg mindenik törzssök, ha nem is igazságosan, de lehetőleg aránylagosan. Így azután maguk a magyarok is tíz részre váltak. Mindenik résznek meg volt az ő uraiktól választott területe. Ezen jártak a szétesztett magyarok jószágaikkal fel s alá, csak maguk közt házasodván.

Az ekként keletkezett tíz, magyar törzssök közül a később bekövetkezett rettenetes szakadás következtében csak hétnek nevét ismerjük. Ezek nevei voltak a mai kiejtést megközelítőleg: *Magyer, Nyék, Jenő, Kurtgyarmat, Tarján, Kér és Kéc* (Gécz). Úgy lehet e neveket megállapítani, hogy a tiszamenti honfoglalás után 1 század múlva a törzssöki szétesztés és elválás felbomolván, ha egy-egy csapat kivált régi szervezetéből s másik törzssök területén alakított falut, ezt rendesen az új falu lakos-

ságának régi törzsök-nevéről nevezték el a körüleső lakosok. Az első, görögnyelvű feljegyzésben ezen helynevekben megőrzött törzsöknevek közül négy *i* hanggal (ι betűvel) végződik, (Megyeri, Nyéki, Kéri, Kéczi) de ez olyan tövégi hang volt, amely a XIV. század folyamán a többi köznevekben is kiveszett.⁸⁰ Ugyancsak e görögnyelvű följegyzésben a két utolsó törzsöknek neve (Καζι, Καζι) még mélyhangúnak van feljegyezve,⁸¹ de a veszprémi püspökségnek 1008 táján írt alapítólevelében is még Kári (Cari)-nak írják a Székesfehérvártól nyugatra eső Kér (másként Sár-Szentmihály helységet⁸² s mikor az egri püspökséget megalapították, a magyarok még Ager-nek ejtették ki Eger város nevét (s azért lett annak latin neve Agria). Így alakult tehát át később a Kári és Káczi Kér-re és Kécze-re vagy lágyítva Gécze-re.

A Kurd-gyarmat törzsök neve abból keletkezett, hogy az az onugur csapat, amely e magyar törzsököt bírta, szent állatúl (totem) a farkast (onugur-törökül a kurd-ot) tisztelte és harctéren vagy hadigyakorlatok alkalmával ismertetőjelül, címerül a farkasnak (kurdnak) valamelyik részét viselte.⁸³ Későbbi hagyomány szerint az az onugur nemzetség, a mely a Megyer törzsök felett uralkodott és rendelkezett, a túrolyt (fekete-sólymot) tisztelte szent állatként (totem-ként) s ezért viselte azután az ebből kiágazott fejedelmi család is egész a keresztény vallás felvételéig a túrolyt czimerül.⁸⁴

Azon onugur had, a melyik a Tarján törzsököt kapta az osztálynál, eredetileg Tarchan nevet viselt, mert ősük a náluk nagy méltóságot jelentő tarchan hivatalt kapta. E Tarchan név azután századok múlva a magyarok ajkán Tarján-ra változott,⁸⁵ mint pl. boltirxan-ból lett bojtorján.⁸⁶

Ezen hét és a később elszakadt három magyar törzsök (csoport) az évi rendes költözködések alkalmával bizonyos katonai rendhez szokott, mert a sátrak felállítása, a legelők és halászó vizek felosztása ezt elkerülhetetlenné tette. E nélkül a veszekedéseknek vége-hossza nem lett volna.

Maga a földművelés se volt akkor kinek-kinek kényére bízva, hanem mint az arab és perzsa utazóknak feljegyzéseiből tudjuk, a szántás-vetés idején az egész törzsök odament a kiválasztott, bevetendő földhöz, elvégezte ott a szántást és vetést s azután legfeljebb egy pár őrzt hagyván ott, másfelé költözött. Aratás idején ismét az egész törzsök a vetéshez vonult, azt le-

aratta, kepébe rakta, azután a magot kiverte, szórással megtisztította és ki-ki a maga részét betakarta, aztán biztos helyre őrizetbe helyezte.⁸⁷

Onuguriában tanulták el a magyarok és tették magukévá azt a szokást, hogy nevezetesebb férfiakat, hőseiket lóval vagy annak egyes részeivel, továbbá fegyvereivel együtt temették el. Ezért van, hogy a X. századbéli magyar sírok és a Don-Dnieper közén feltárt VII–VIII. századbéli sírok annyira egyezők.⁸⁸ Az Onuguriától délre eső Krim félszigetről szerezték be azon ötvös munkákat is, amelyekkel ruháikat és testüket ékesítették. E félsziget görög városaiban készítették azon növényi díszekkel, indákkal, levelekkel, virágokkal ékített tarsolyokat, szíj végeket, csüngőket, pitykéket, kardmarkolatokat, melyeket a honfoglaló magyarok sírjában később oly sűrűen találunk. Természetes, hogy e díszítés módokat lassan-lassan az ő ötvöseik is eltanulták, de azután tovább nem fejlesztették, mert nemsokára az eltanulás után ellenkező művészi hatások alá kerültek.⁸⁹

Mivel a 840 táján Kercs városában járt arab-perzsa kereskedő tudósítása szerint a magyar fejedelem akkor 20,000 emberrel vonult a harczterre, a lovas katonák családja mintegy 100,000 lélekre rugott. Ha ezekhez még hozzászámítjuk a sereggel járó bármok és szekerek őreit, továbbá az otthon maradt jószágokra felvigyázókat, az összes magyarság számát 840 táján 200,000 lélekre tehetjük s így egy-egy törzsök 20,000 emberből állott.⁹⁰

Ennyi és tízszer annyi ember is bátran élélhetett volna a Don és Dnieper között, ha földműveléssel és szénagyűjtéssel nagyobb mértékben foglalkozik. De az állattenyésztő és téli takarmányról nem gondoskodó népnek a föld sohasem elég. Ennélfogva az Onuguriában eleintén még onugur uralom és vezetés alatt élő, s az onugurok beolvadásával lassan-lassan erős, katonai szervezetet nyerő magyar nemzet is összeütközésbe került a szomszéd népekkel és nemzetekkel.

Onuguriában, mint már említők, a magyarok határosak voltak keleten az onuguroktól káiroknak hívott kázirokkal, délfelől egy kis vonalon a keletrómaiakkal, délnyugaton a déli bolgárokkal, északnyugaton a szlávokkal és északkeleten az északi bolgárokkal.⁹¹

A keletrómai birodalom vezetőférfiai és kereskedői akkor,

midőn a magyarok velük megismerkedtek és velük határosak lettek, már nem voltak latinok, hanem görögök s a magán- és a kereskedelmi életben már csak görögül beszéltek. Innen van, hogy a régi magyarok csak görög császárságot és görög nemzetet ismertek, holott a perzsák, arabok s az ezektől tanuló oszmánli-törökök még rum-oknak (arum-ok)nak hívták a kelet rómaiakat.⁹² 530-tól 708-ig kis megszakítással mindig a görögök kezében volt Krim félszigete, főleg pedig annak két legjelentékenyebb kereskedővárosa: Cherson (a mai Eupatorio helyén) és Kercs (Pantikapaion, Bospor.) Ennélfogva a Don-Dnieper kö-zének összes népei mind e két város felé tódultak, hogy a Balkán-félsziget és Kis-Ázsia népeivel legalább is cserekereskedést űzzenek.

A 700-ik esztendő után a kázirok és görögök mellett az arabok hajói és kereskedői is megjelentek a Feketetengeren. Ezeket azonban akkoriban a görögök és örmények szarakin-oknak hívták s ez a törökök ajkán szerecsin-re változott. A kázir és onugur-töröktől tanulta el tehát a magyar ezek nevét. Utóbb pedig az illeszkedés törvénye szerint ezt szerecsenre változtatta s minden fekete vagy sötét arcú népet azontúl szerecsennek hívott.⁹³

Az V. században a Dnieper és Dnieszter középfolyásához költözött szláv népek a VII—VIII. századokban két nagy ágra voltak oszolva. A nyugati s a VII—VIII. századokban főleg az Al-duna és Dnieszter közt lakó nagy ágot, a szklavin vagy szkláv csoportokat az Onuguriában lakó magyarok nem ismerték, mert ezeket tőlük a Dnieper-Dnieszter-Prut közt tanyázó bolgárok elváltastották. Ennélfogva a magyar nyelvbe nem is jött át a talián-olaszoktól, albánoktól, görögöktől és egyéb nemzetektől annyira használt szklavin, szkláv, utóbb szláv népnév.

A szlávok másik, keleti, nagy ágát a görögök antoknak, a germánok vendeknek (venedi, vinidi, vindi) hívták. A magyarok, épen azért, mert ezekkel Onuguriában laktukban nagyon is ismerősök lettek, nem ezt az általános nevet használták az ő megkülönböztetésükre, hanem a Dnieper közép folyásától nyugatra lakókat lengyen-eknek (utóbb lengyel-eknek) a keletre lakókat s közvetlen szomszédaikat pedig tót-oknak (taut=tót) nevezték el. Ez utóbbi szó tulajdonkép gót eredetű s idegent, külföldit jelent.⁹⁴

A magyarok éstótok között, az akkori szokás szerint, lakatlan és járhatatlan kietlenek terjedtek el, hogy egy könnyen egymásra ne törjenek. De azért az olyan merész, lovas nép, mint a minővé a magyar az onugur nevelés alatt változott, 3–4 nap alatt csak áttört, átszáguldott a kietlen országválasztó közön és rátámadva a tótokra, a való vagy képzelt sérelmekért bosszút állott azokon főleg foglyoknak vagy tót nyelven raboknak fogdosásával. E szőke és kapós foglyokat azután a magyar eladás végett Kercs városába vitte. A szerecsen (arab vagy perzsa) és főleg a görög emberkereskedők a IX. században már messzire elébe mentek a magyar csapatoknak, ha egy-egy nagyobb ragadmánnyal Kercs város felé közeledtek s a rabokat tőlük megvették.⁹⁵

A 600–862 években ily szomszédoktól lévén körülvéve, előbb-utóbb bele kellett sodródnia a magyar népnek az európai események forgatagába. Ha háborgatás nélkül századokon át Onuguriában maradhatott volna, oly kedvező területet talált ott ezen a később is kedvesen emlegetett Szíttyaországban, hogy bizonyára falvakat, városokat épített volna ott s állandó lakóként feltörte volna annak összes szántóföldjeit, de szabadságától megfosztva, örökös veszedelemtől környékezve, nem sikerült neki ott független, virágzó országot alkotnia. A VII. századtól kezdve különösen 2 török, illetőleg egy ugur és egy uguz nemzet: a bolgár és a kázir (kárir) mozgolódása, terjeszkedése tette lehetetlenné Onuguriában való állandó letelepülését.

Hogy az onugurok s velük a magyarok e területen is igyekeztek önálló országot létesíteni, az természetes. Biztos történeti bizonyítékunk is van reá.

Ennek megértése végett azonban tudnunk kell, hogy a török nyelvben a névszók többesszámát „lar” raggal képezik ugyan, de vannak és voltak olyan nyelvjárások, a hol a „lar” rag *l* hangja *d* hangra változik nevezetesen az előző *l*, *n* és *r* hangok után s így „dar” vagy „dor” lesz belőle. Ennélfogva az ugurok is, midőn többesszámban jelentették azt, hogy ők milyen nemzetből valók, nem ugurlar, hanem *ugurdor*-t mondtak, az onugurok pedig ilyen esetben *onugurdor*-t ejtettek ki. Azonban másnyelvűeknek nehéz egymásután két *r* hangot kiejteni s azért idegenek ajkán az *onugurdor* az első *r* hangnak *n*-re való lágyításával *onugundor* lett.⁹⁶

Nyilvánvaló ebből, hogy a mikor a görög történetírók Onogundur-t vagy Onunogundur-t, Hunnogundurt írnak, az alatt a magyar nép akkori uralkodó osztályát az onugur nemzetet értik, annak sorsáról beszélnek.⁹⁷

Ezt tudván, megállapítható, hogy az onugurok átköltözvén 600 táján a Don-Dnieper közére, nem sokáig maradtak az avarok fennhatósága alatt. Eleintén természetesen alávetették magukat az avarok kajánjának, már csak azért is, hogy szükség esetén a kázirok támadása ellen segítséget nyerjenek s ne legyenek esetleg két oldalról jövő támadásnak kitéve.

De 635 táján az onugurok közt olyan hatalmas, Kubrat (Kuvrat, helyesen talán Kuvurt = Kurt = farkas) nevű férfiú támadt, aki az onugurok élére állván felmondotta az engedelmességet az avarok kajánjának s legyőzvén azt a bizonyára nem nagyszámú őrséget, amelyet az avar kaján az onugurok szemeltartása és az adók beszédése végett ott tartott, nemzete függetlenségét újra kivívta.⁹⁸

E Kubrat az egyetlen az onugurok fejedelmei közül, akinek a nevét a történetírás fentartotta. Még nem magyar, csak uralkodott a magyarok felett. Érezte azonban ő is, hogy szövetségesek nélkül országa függetlenségét fenn nem tarthatja, s azért ilyenek után nézett. Leghelyesebbnek találta, ha a Krim-félszigetet is bíró és a perzsák legyőzésével nagy hírt szerzett Heráklus (Iráklis, Ráklis) görög császár kegyeit szerzi meg s azért annak ajánlotta fel szolgálatát, segítségét. Viszont Heráklusnak is szüksége volt olyan fejedelmre és nemzetre, aki őt lovas sereggel segítheti az avarok vagy még inkább az akkor ismét gyorsan emelkedő bolgárok ellen. Ezért a görög császár elfogadta Kubratot szövetségesül, patriciusi rangot és fizetés helyett bizonyos évi ajándékot adott neki.⁹⁹

Kubratnak unokatestvére Organ nevet viselt s az ő idejében híres hadvezér volt. Neve az oszmán birodalom második szultánjának Orchan-nak nevéhez nagyon hasonlít.¹⁰⁰

E szövetség az onugurok és görögök közt 703-ig, tehát mintegy 70 évig tartott és nagy hatással volt első sorban az onugurokra, de közvetve a magyar népre is. A görögök így biztosítva voltak, hogy krimi birtokukat (a Taurica Chersonesust) észak felől nem bántja senki, az onugurok pedig kezdtek a Krimben fekvő görög városokkal jövedelmező kereskedést űzni,

az ajándékba kapott díszes ruhákhoz hasonlókat vásárolni, fényesen öltözködni, jobban felfegyverzett seregeket kiállítani.

Nagyjelentőségű esemény volt rájuk nézve, hogy a déli bolgárok 650 táján követték példájukat, lerázták az avar igát és 679-ben Iszperik nevű kánjuk vezetése alatt átkeltek a Dúnán. Itt csakhamar meghódították az Alduna és a Haemus-hegység közt lakó szlávokat és a mai Sumlától északkeletre az aboba-pliskai fensíkon maguknak új, hatalmas táborhelyet csináltak. Ettől kezdve régi, Dnieper-Prút-közi hazájukkal kevesebbet gondoltak, azt mindinkább lakatlanul hagyták. Ennélfogva az onugurok, illetőleg később a magyarok erre is terjeszkedhettek vagy legalább is e vidéken keresztül vonulhattak más népek ellen csatázni.¹⁰¹

695-ben Heraklius császár utódai közül az utolsó, a kegyetlen és uralkodásra méltatlan II. Jusztinián (csúfnevén Rhinometros = orrametszett) Leontios ellencsászárral szemben elvesztette trónját és Krim-félszigetre (Taurika Chersonesus-ra) menekült, mert ennek lakosai hívek maradtak hozzá és azonkívül itt az onugurok támogatásában, védelmében is reménykedhetett. De itt se javult meg. Megmaradt hatalmát itt is oly esztelenül gyakorolta, hogy 702-ben Cherson lakosai el akarták őt fogni és második vetélytársának Apsimar Tiberiusnak átadni. De II. Jusztinián ezt megsejtette és a krími félsziget keleti részébe, az akkor tetraxita gótoktól lakott Góthiába futott.¹⁰² Itt azután a kercsi szoroson túl a Kaukázustól északra eső vidéken uralkodó kázir kaján-nak segítségét kérte élte megmentése végett.

A kázir kajánnak hízelgett, hogy a volt római császár hozzáfolyamodik. Elfogadta tehát őt szövetségeseül, barátsága jeléül hozzáadta nőül nőtestvérét s a Kubántól délre eső Phanagoria városnak és környékének kormányzójává tette.

Ertesülvén erről Apsimar Tiberius, ott se hagyott neki békét, hanem annyi aranyat ajánlott fel II. Jusztinián elpusztításáért a kázir kajánnak, hogy ez megszédült és saját sógorát meg akarta öletni. Már el is küldte evégből megbizottait, de II. Jusztinián értesülvén feleségétől a készülő meglepetésről, megelőzte a küldötteket, megfojtotta azokat és Phanagoria vidékén sikerült neki hajóra szállnia, majd onnan a Duna torkolatához Tervel bolgár kánhoz eljutnia. Ez szívesen fogadta a menekültöt, összegyűj-

tötte hadait, Konstantinápoly ellen indult és II. Juszteniánt (persze nagy jutalom fejében) újra trónra ültette.

Persze II. Jusztenián vad természete most sem változott meg s 708-ban kegyetlen bosszút állott Cherson lakosain, amiért őt 702-ben elárulták. A chersoniak és a szomszéd városok erre elkeseredve segítségül hívták a kázirokat és fellázadván, Vardan Philippikost kiáltották ki császárrúl. Erre II. Jusztenián új sereget küldött a krimi városok elpusztítására, de megérkezvén a kázir hadsereg, a görögök kénytelenek voltak az ostromot félbeszakítani s ekkor maguk a görög hadak is Vardan Philippikoszhoz pártoltak. Ez azután II. Juszteniánt megölette.¹⁰³

Így maguknak a görögöknek veszekedései által alkalma nyílt a kázir kajánnak a krimi félszigetre betennie lábát és azt elfoglalnia. A rövid 3—3 évig uralkodó Philippikos és II. Anasztáz császárok ezt meg nem akadályozhatták. Izauri Leonak pedig a félelmes arabok ellenében annyira szüksége volt a kázirok szövetségére és segítségére, hogy ő se tehetett lépéseket Krim visszahódítására. Ő inkább még szorosabbra vonta a szövetséget a görögök és kázirok közt, eljegyezvén a kázir-kaján leányát, Irénét, saját fiának, Konstantinnak.¹⁰⁴

Így azután a kázirok úgy megvetették lábukat Krim félszigetén, hogy három századon át (710—1016) csaknem háborítatlanul birták azt. Nagyon sokan közülök át is költöztek oda s innen van, hogy a görögök és talián-olaszok a X. századtól kezdve egész a XIV. századig Krimet Chazaria-nak, Kazaria-nak, majd Gazaria-nak hívták.¹⁰⁵

Ezen nagy, világtörténeti események azután elszakították az onugurokat, illetőleg a magyarokat a görög szövetségtől, a görög államférfiakkal való érintkezéstől, majd ennek következtében a görög művelődéstől és kereszténységtől is.

De lett ennek más következménye is. Visszavetette ez egy időre azt a lehetőséget is, hogy a magyarok önálló, független nemzetté fejlődjenek.

Visszatérve ugyanis az onugurok történetére, nem tudjuk ugyan biztosan, de ez az olyan félig költözködő, lovas, harcos nemzetnél jóformán természetes volt, ha Kubrat (Kuvrat, Kuvurt) halála után fiai megosztottak az örökségen s ennek lassan megint az lett a következménye, hogy az onugurok megint 10 törzsekre szakadtak széjjel.

Mindenesetre csak a szétszakadás és a belső egyenetlenség idézte elő, hogy 710-ben vagy kevéssel utóbb az immár Krim-félszigeten uralkodó kázir kaján megtámadta Onuguriát, legyőzte az onugurokat és uralmát most már a Don-Dnieper közére is kiterjesztette, fel egész Kievig.

Ezt az óriási területet azonban a kázir már nem bírta beépíteni. A kázir nemzet derék része megmaradt a Volga és Káspi tenger mentén, de egyes csoportjait áttelepítette a Kubán mentére, majd Krimbe Kercs és Bakcsiszarai környékére. A Don-Dnieper közén is meghagyta a kázir-kaján az immár még jobban megfogyott onugurokkal egygyé vált magyarokat, de a perekopi szoros és a Dnieper közé határőrökként áttelepített egy csapat kázirt.

950 táján kelt híradás szerint ezen, a Don-Dnieper közére került káziroknak törzsöki elnevezésük kabar vagy *kavar* volt. Mivel pedig a kázir-kaján az onugurokkal egyesült magyarokra épen úgy adót vetett, (nem pénzben, hanem természetben beszolgáltatandót), mint a Kubán mellett még megmaradt oturugurokra,¹⁰⁶ e kázir-kabaroknak kötelességük volt egyrészt ez adó beszolgáltatását sürgetni, másrészt az onugurok illetőleg magyarok közt keletkező elégedetlenségről vagy esetleg mozgólódásokról a kajánt értesíteni.¹⁰⁷ Még több olyan intézkedése is volt a kázir-kajánnak, amelyeket a kényurak az ő uralmuk biztosítására használni szoktak s ez okozta, hogy a magyar nyelvben a kaján szó lassankint oly gonosz (irigy, alattomos, ravasz) értelmet vett föl.

A mintegy 150 évig (710–863) tartó kázir-uralom kormány-szervezet tekintetében is nagy változásokat okozott az onugurokat magukba olvasztó magyarok között. A kázir-kaján legalább is a IX. század eleje óta nem akart 10 törzssökkel vagy azok fejeivel egyenkint érintkezni, hanem hozzá lévén szokva a teljes kényuralomhoz, kiválasztott közülök egyet s arra ráruházta a kormányzó, fővezéri és bírói hatalmat az összes törzssökök felett, megparancsolván, hogy ennek mindnyájan engedelmeskedjenek. Ennek a fővezéri és főbírói hatalommal megbízott személynek azután a keleti törököknél szokásos *kündü*-méltóságot és rangot adta s kötelességévé tette, hogy hadjárat esetén 20.000 lovas harcossal legyen segítségére. Szükség volt azonban olyan emberre is, a ki a kündü (kend) akadályoztatása vagy

eleste esetén a sereget vezesse. Ilyenről is gondoskodott tehát. E helyettes hadvezért szintén török szóval *gyulá*-nak nevezték.¹⁰⁸

Mivel ez intézkedések következtében a magyarok oly sokáig a kázir hadsereggel együtt jártak, együtt harcoltak, elkezdtek a kázirokhoz hasonlóan ruházkodni, fegyverkezni s kezdtek azok szokásai szerint harcolni. Ez az idegen népekre, kivált a görögökre megint olyan hatást tett, mintha a magyarok is keleti törökök lennének. Így azután elkezdték őket is nemcsak onugur-oknak, ongre-k-nek hívni, hanem törököknek is, (Τουρκοί, Turcae¹⁰⁹) pedig akkor már nyelvileg jóformán semmi közük sem volt a törökökhöz. Hogy a kázirok viseletét kezdték utánozni a magyarok, azon nem csodálkozhatunk, mert a kázir-divat 770–80 táján még a görögöknél, Konstantinápolyban is hódított, lévén az 775–80 években uralkodó Chazar Leo császárnak anyja kázir nő, a kaján leánya.

Hogy hatalmukat az onugurok illetőleg akkor már magyarok felett megerősítsék és megtarthassák, 835 táján a kázirok az ő nyelvükön Szárkel-nek azaz Fehérháznak vagy Fehérvárnak hívott várat építettek a Don folyó mellett, Azovtól északkeletre, a mai Cserkaszk tájékán. Arra szolgált ez, hogy a magyarokat keletfelől is megfigyeljék és szükség esetén a Don folyón átkelhessenek. Lehet, hogy részben és kivált 860 táján a veszedelmes besenyők mozgolódásairól is innen adtak hírt a kajánnak. Maguk a kázirok nem tudtak volna olyan erős, lovas seregnek megvívhatatlan várat emelni, azért a kaján megkérte a görög császárt, hogy alkalmas építőmestereket küldjön hozzájuk. Teofil görög császár erre elküldötte Petronas nevű hadvezérét, kellő számú hajóval, kőművesekkel és munkásokkal. Ezek azután az alkalmas pontot kiválasztva, meszet és téglát égettek s úgy rakták fel Szárkel falait.¹¹⁰

Ekként a magyarok mindig és biztosan megtudták a kaján üzenetét, mikor és mennyi katonával kell nekik a kázir hadsereghez csatlakozniok s meg nem jelenés esetén a Szárkel várában lakó kázir őrség őket jószágaik elhajtásával megbüntethette.

Mentek is tehát az onugur illetőleg magyar csapatok a kaján parancsára majd Kiev felé a szlávok (tótok) ellen az adót behajtani, majd a Volga felé a besenyők betöréseit, rablásait

megakadályozni, majd Örményország és Perzsia felé az onnan előtörő ellenséget visszakergetni. Még 950-ben is élt a magyaroknál annak emléke, hogy egy ízben három évig egyfolytában együtt harcoltak a kázirokkal valamelyik ellenség ellen.¹¹¹

Az hogy a kázir kaján az onugurok illetőleg magyarok fölé egy kündüt állított, hasznára vált a magyaroknak, mert egységessé tette őket. Hogy e kündü 850 táján már nem az onugurokból került ki, hanem a magyarokból, világosan mutatja a 850—63-iki kündünek *Levedi* görögösen írva λεβεδιζς` személyneve. Az onugur nyelv, mint török nyelv, nem ismert és nem tűrt olyan nevet, a mely / hanggal kezdődött. *Levedi* tehát már névszerint is magyar volt.¹¹²

De már az, hogy a magyarok lovas csapatait a kázir-kaján kötelezte az ő különböző hadjárataiban való részvételre, nagy veszedelmet jelentett az eredetileg békésebb foglalkozású magyar nemzetre. Ez ugyanis hozzászoktatta az ő bátor, harcos fiait a messze országok, népek támadására, más népek keresményének gyors elragadozására. A ragadmányokban való részesedés csakhamar arra csábította, ha nem is a fővezért, a kündüt, az egyes alvezéreket, hogy mikor a kázirok kajánjának nem volt rájuk szüksége, ők maguk induljanak idegen országokba egyet-mást fegyverrel megszerezni s főleg rabokat fogdosni. Így biztosan tudjuk, hogy 839-ben egy csapat onugur-nak tartott, de valójában már magyar csapat, ott kóválygott a mai Beszarabiában a Prút és Alduna mentén. A bolgár sereg épen akkor Szaloniki ellen vonult, ettől tehát nem kellett félniök. De megtudta ezt az a 10.000 görög is, a kiket még 815—20 táján Krum (Korom?) bolgár kán Drinápolyból és környékéről elhurcolt s valahol az Alduna partján, a mai Reni, Iszmail tájékán helyezett el. Természetesen ezek szerettek volna élni a bolgár hadsereg távollétének alkalmával és visszatérni régi hazájukba. Hajókat kértek tehát Teofil görög császártól és maguk közt vezéreket választván, neki készültek a nagy és veszedelmes útnak. A bolgár kán ispánja (comese) ezt kötelessége szerint megakarta akadályozni, de kis csapatát a görögök megverték. Erre az ispán a nem messzire táborozó onugur-magyar csapatot hívta segítségül. Ennek vezére, először vér nélkül óhajtott ragadmányhoz jutni s azért azt üzenete a görögöknek, hogy ha ingóságait átadják neki, szabadon elereszti őket. De a görögök erre

nem állottak reá, hanem három napig hadirendbe állva, várták a magyarok támadását. Viszont ezek várták a görögök hajóra szállását, mert azt remélték, hogy akkor ezek hadirendje megbomlik s könnyebben győznek. Negyedik napon a görögök megunták a várast és megkezdették a hajóra szállást. Erre az onugur-magyarok megtámadták a görögöket, de az 5 órától estig tartó harczban nem sikerült keresztül törniök ezek sorain. Másnap a görögök harczoló része kezdette meg a hajóra szállást, de a magyarok újra megjelentek s újra támadtak. A görögök most is ellenálltak, sőt ellentámadást indítva, még ők üldözték egy darabig a magyarokat. Ekként nyertek annyi időt, hogy a harcosok is hajóra szállhattak s azontúl bántatlanul elértek Konstantinápolyba.¹¹³ Az így megmenekültek közt volt Macedo Bazil, a későbbi görög császár is.¹¹⁴

Nem sokkal később a kereskedőktől egy arab író értesült a Felső-Visztula völgyében lakó szlávok, másként fehér-horvátok azon panaszáról, hogy a magyarok folyton rájuk törnek és legyőzik őket. Ezért kénytelenek várakat építeni és télen azokban laknak, nyáron pedig az erdőségekben.¹¹⁵

Ilyen kalandozó onugur-magyar csapattal találkozott Szent-Kuril (Cyrill) is 858 táján. E szent férfiút a görög császár 858-ban a kázirok megtérítése végett Krim félszigetére küldötte. Mikor odament vagy amikor visszajött, a mai perekopi szoros tájékán pihent és imádkozott a szent férfiú. Egyszerre a magyarok, a szent életírójától farkasüvöltésnek bélyegzett, nagy kiáltással reárohantak. De a mint látták, hogy Szent-Kuril nyugodtan imádkozik, megszeliődtek, tisztelettel meghajoltak előtte és őt társaival együtt békeségben elbocsátották.¹¹⁶

Egy ilyen, részben élelmiszerekért és ruhanemüért, részben csupán harci vágyból és rabok szerzéséért indított, nagyobb szabású külföldi hadjárat lőn azután oka annak, hogy a magyarok Onuguriá-t megrendítő módon egyszerre elvesztették!

860 táján a kázir birodalom elérte legnagyobb kiterjedését. Keleten a Volga és a Káspi-tenger, délen a Kaukázus-hegyláncz és a Fekete-tenger, nyugaton a Dnieper (Var, Varuch) folyam, északon pedig a mai Csernigov és Szamara városok vonalán elterülő nagy erdőségek voltak határai.

Ez óriási területet azonban a kázirok, mint említők, korántsem tudták benépesíteni. Ők nagyobb számmal csak a Volga

mentén és a krími félszigeten laktak, másutt csak őrségeket tartottak. Így azután a Kaukázus lejtőin megmaradtak a rég odamenekült népek, a Kubán mentén az oturugurok (harminczugurok), Krimben a tetrakszita gótok és a tengerparti városokban a görögök, a Dnieper és Don közének déli részén az onugurok, illetőleg a magyarok, északi részén a vend- (magyarúl tót)-szlávok. A Volga közép folyásánál a mai Szaratov és Szamara városok vidékén pedig ott laktak a burtaszok. Ez utóbbiak szintén az ugur törökséghez tartoztak és épen úgy szolgáltak a kázirok kajánjának, mint az onugur-magyarok, csak hogy ők csak 10.000 lovaszt voltak kötelesek kiállítani.¹¹⁷

De e nagy birodalomnak 850 táján félelmes ellenségei támadtak: keletről a Volga és Ural (Jajk) folyók közt tanyázó besenyők, északról pedig az akkor szlávul (tótul) varjag oknak, finnül pedig ruotzi-knak, röviden rusz-oknak hívott balti germánok. A besenyőket a jobb legelők és a gazdag ragadmányok vágya, továbbá az Uralon (Jaikon) túl kóborló úzok, kunok és baskortok sürgették a Volgán való átkelésre, a balti germánok pedig a Dnieper mentén a Fekete-tenger és onnan Konstantinápoly felé terjeszkedni óhajtottak. A besenyők áttörő kísérleteit a kázirok 862-ig mindig megakadályozták, mert állandó őrséget tartottak a Volgánál, s ha kellett maga a kaján is kivonult ellenük, mikor nagyobb besenyő-sereg megjelenéséről értesült.¹¹⁸ A varjagokat (ruotzi-kat) pedig a káziroknak meghódolt vend-szlávoknak (tótoknak) és az onugur-magyaroknak kellett visszatartaniok. Innen van, hogy a kázir-kaján rendeletéből Kiev mellett a Dnieper folyó átkelőjét 860 előtt egy csapat onugur-magyar őrizte s ezért a szláv lakosság azt a hegyet, a melynek tövében ezen onugur-magyarok tanyáztak, Ongre, később Ugre-hegynek nevezte el.¹¹⁹

Mivel mind a besenyők, mind a varjagok a kázir-birodalom egyes részeit akarták megkaparítani, csakhamar egymásra találtak, a kázir birodalom együttes megtámadására szövetkeztek és lesték az alkalmat.

Ez 862 vége felé kínálkozott. Ekkor ugyanis a magyarok akkori kündüje Levedi (Λεβεδιος később Leveld, majd a dunántúli tájszólásban összerántva Lód) és vezértársai messzeföldről akartak szláv rabokat hozni, hogy azokat Kerzonban vagy Kercsben értékesítsék.

Már az avarok is, a mikor még a Dnieper mentén tanyáztak, mint szintén lovas hadinép, megtették azt, hogy a későbbi Veres-Oroszország és Lengyelország síkságain keresztül egész a majnamenti frankok országáig elnyargaltak s azokkal valahol az Elba mentén megütköztek.¹²⁰ A magyarok és az akkor még a Dnieszter közép folyásánál lakó lengyenek (lengyelek) engedelmével vagy legalább is elnézésével, mint említők, többször jártak a Visztula völgyében a fehér-horvátok földjén. Tudták tehát a járást s azért ekkor elindultak az Elba alsó folyása felé, hogy ott, az akkor Német Lajos frank király birodalmához tartozó szlávokat támadják meg. Az ilyen hadjáratokat rendszeren őszei vagy tél elején szokták végrehajtani, mert ekkor már a falevelek lehullottak s a szlávok az erdőben el nem bújhattak.

De míg a magyar nemzetnek legderekbabb, legerősebb fiaí ily messzi, idegen országban jártak, északról Askold és Dior nevű vezérek vezetése alatt a varjagok, keletről pedig a besenyők támadják meg a kázir birodalmat. A varjagok az Ilmen tó vidékéről a Dnieper felső folyásánál lakó szlávokra rohantak s elűzván Kievből a kázir őrseit, azt elfoglalták, a besenyők pedig a befagyott Volgán átkelvén, a kázirok meg burtaszok közt akkor elterülő kietlenül keresztül, úgyszólván észrevétlenül rácsaptak az otthonn maradt magyarokra.

A vend-szlávok földműveléssel, méhtenyészttéssel foglalkozván, nem mozdultak ki hazájukból, hanem egyszerűen meghódoltak a varjagoknak. A magyarok azonban tudták, hogy a szintén lovas és baromtenyésztő besenyőkkel nem férnek meg egy országban s azért menekültek.

Tetézte a magyarok szerencsétlenségét az, hogy tél közeledvén, még az otthon maradtak is két részre voltak oszolva, mert a téli halászat kedvéért 7 törzsök a Dnieper mellé, 3 törzsök pedig a Don alsó folyása mellé húzódott.

A Don mentén időző magyarok a besenyő betörés hírére nem mertek neki vágni az Azovi tenger felett elterülő nagy erdőtlen síkságnak, hanem életük, családjuk, vagyonuk megmentése végett átkeltek a Don folyón s futottak délkelet felé, egész addig, míg Perzsa-Örményországba nem jutottak. Itt az akkori örmény király a Kúr folyó völgyében a mai Tiflisz városa és a Gökcse tó közé helyezte el őket, épen oda, a hová 580-ban a görög császár a 862-ig kihalt vagy megfogyott szavir-ugurokat

telepítette le. E szavirok, vagy más kiejtéssel szavorok neve nagyon hasonlított az örmény *sziavorti*, fekete fiúkat jelentő szóhoz, hozzá még rájuk is illett ez elnevezés, mert, mint fent említettök, a szavirok az ugur törökséghez tartoztak s így feketék voltak. A 863-ban oda menekült magyarok nem voltak ugyan törökök, de a beléjük olvadt onuguroktól sok török vonást és szokást vettek át s azért a Tiflisz környékén lakóktól ők is megkapták a sziavorti elnevezést. Ezenfelül az új menekültek kemény harcokosok lévén, megtisztelték őket a „szívós“ (görögül *αἰσχροί*) jelzővel is. Így lettek ők sziavorti aszfaloi azaz szívós fekete fiúk. Ezen, Kúr völgyébe szorult magyarok, nem lévén utóbb semmi reménységük, hogy nyugatra indult társaikkal egyesülhessenek, később szerettek volna ott teremteni maguknak egy kis, független, önálló országot. Hallgattak azért az ezt ígérgető arabokra s így besodródtak azon véres harcokba, a melyeket az örmények és arabok az akkori idők kegyetlenségével a Kúr folyó völgyének birtokáért folytattak. E miatt azután lassan elfogytak, megsemmisültek. Közülök a letelepedett és földművelést űző rész magyarnak nevezte magát s azért róluk neveztek el egy völgyet Magyarnak az egykori sziavortik tartományában. Utoljára 1287-ben említik őket.¹²¹

A magyaroknak az a hét törzsöke, a mely a Dnieper (Var, Varuch) mellé húzódott, a velük tanyázó kázir-kabarokkal együtt meghallván azt a rémhírt, hogy egyfelől a varjakok, más felől a besenyők közelednek feléjük s tudván, hogy messzi földeken távol hadakozó hadseregük egyhamar nem segíthet rajtuk, családjaikkal, ingóságaikkal, jószágaikkal együtt átkeltek a Dnieperen és menekültek nyugat felé. Még a Bugnál se mertek megállani, hanem azt és a sebesfolyású Dnieszter-t (Danastris, Nester, Trull, Turla, Atil) is átlépve, az Alduna és Dnieszter közt, akkor éppen lakatlan vagy csak gyéren lakott vidéken húzódtak meg. Így mentették meg életüket s vagyonukból azt, a mi menekülés közben és az úton meg nem semmisült.¹²²

Az Elba mentéről visszatérő magyar hadak a Dnieper balpartján már üres tanyákat és ellenséges népet találtak. Nem volt más mit tenniök, mint nekik is megfordulniok és útnak indulniok a Dnieszter felé, rettegő családjaik felkeresésére.¹²³

Még nyolcvan esztendő múlva is emlékeztek arra a magyar fejedelmi udvarban, hogy a magyar hadsereg távollétében

lepték meg a besenyők otthonn maradt családjaikat. De pontos feljegyzések hiányában ez a tudat az utódoknál összezavarodott s a 896-iki eseményekhez kapcsolták azt, a mi valójában 862–63 telén történt.

Még ha nem is lett volna a besenyők és varjakok (oroszok) támadása olyan hirtelen, még ha elő lehetett volna is készíteni a menekülést, akkor is megtörtént volna, hogy egyes távolabb eső családok nem hallgattak volna az intő szóra, hanem elbujtak és visszamaradtak volna. Így pedig, mikor a magyarság ketté szakadt, mikor oly hirtelen menekült egyik rész délkelet, másik rész nyugat felé, nagyon természetes, hogy egyes 40–50 családból álló csoportok visszamaradtak, fogságba estek és őket fegyvereiktől megfosztva, a lovas besenyők rabokként földművelésre alkalmazták. Így történt, hogy a Don, pontosabban a Donecz felső folyásánál, a mai Bachmut várostól északra még 6 század múlva is ott tengődött, ott élt pár száz magyar család.

Ezek ott lakásáról 1436-ban Azov-ban járván, tudomást szerzett Barbaro Jozefát nevű, veronai származású velencei tudós és utazó. Ő jelentette e dolgot a ferencrendű szerzeteseknek és ezek a magyar ferencrendűektől kérvén magyarul értő szerzeteseket, magyar könyveket, el akartak indulni az így felfedezett s pogányságban maradt magyarok megtérítésére.

Csak hogy az akkori orosz czár, Komor Vaszili, a görög keleti egyháznak oly vakbuzgó híve volt, hogy nem engedte meg a római katolikus szerzeteseknek az ő országába való belépést. Így azután e visszamaradt magyarságnak megtérítése, nyelvük fentartása abban maradt.

Barbaro 1450 táján könyvben is leírván utazását, értesült az ő felfedezéséről a híres humanista író, Aeneas Sylvius is (a későbbi II. Pius pápa), de meg személyesen is beszélt vele a dologról és így felvette egyik művébe a Cosmographiá-ba. Mivel pedig az ő műveit részint kéziratban részint nyomtatásban nagyon sokan olvasták, eljutott e hír, igaz jó későn, a magyar tudósokhoz is. Sokat beszélhettek ezen, tudományos szempontból is annyira nevezetes és a magyar nemzetet pedig annyira érdeklő felfedezésről Budán a királyi kancelláriában és a főtörvényszéki hivatalokban, mert Thúróczy János 1485-ben írt művébe mind feljegyi, a mit e dologról hallott vagy olvasott. Bonfini Antal is, pedig csak 1485-ben jött a magyar királyi udvarba, úgy tudja,

hogy Mátyás király kérdezősködött az orosz kereskedőktől a Don-melléki magyarokról, állítólag követeket is küldött oda, hogy ezeket, ha lehet, Magyarországba csalogassa. De ezt, mint annyi sok más nagy tervet, Mátyás király halála megghiúsította. A XVI. században ezen, Onuguriában rekedt töredék-magyarország is elveszett az orosz nemzet tengerében.¹²⁴

A 950 táján élő magyarok meg akarván különböztetni akkori hazájukat a duna--tiszamenti Ungariát a régi Onuguriától, azt az utolsó ott kormányzó vezértől Levedi-országának mondták. Így magyarázták azt el 950 táján Konstantin császárnak is s ezt a császár megértvén, a dnier-don-közi hazát λεπειδης-nak írta. De ez az elnevezés csak olyan futólagos és tudákos magyarázat maradt, közkincscsé sohase vált s a nyugati írók, mint pl. Viterboi Gottfried 1180 táján a Dnieper-Don közén egykor létezett országot Vetus Ungaria-nak azaz régi Ungaria-nak írják.

863-ban az akkori magyarok bizonyára el nem tudták gondolni, miért zúdított rájuk a Mindenható Isten oly szörnyű csapást, mért kellett régi hazájukból menekülniök?

De most, századok múlva, végig tekintvén az eseményeken s megértve azt a hivatást, a melyre a Mindenható a magyar nemzetet kiválasztotta, tudjuk, hogy az Isten ez által még jobban el akarta távolítani a magyarokat a törökfajta népektől s vezérelni őket nyugat felé.

Az eddig előadottakból a régi vélekedésekkel és állításokkal szemben a valóság az, hogy

1. *a magyar nem ázsiai nép, nem is lakott soha Ázsiában ;*
2. *a magyar nem tartozott soha a török fajhoz és nyelvében csak kölcsönszavak vannak a török nyelvből ;*
3. *a magyarnak semmi köze a hún nemzethez. Lehetett alattvalója a húnnak, de vele se nyelvi, se vérségi összeköttetése nem volt ;*
4. *a magyar csak közvetett alattvalója volt az 550—634 években az avarnak, de különben se nyelvi, se faji rokonság nem fűzte hozzá ;*
5. *a magyar közvetlen alattvalója volt 453-tól 710-ig az onugur (tíz ugur) nevű török nemzetnek, de ezt 710 után végleg magába olvasztotta s így a nyugati török-*

séggel némileg vérségi összeköttetésbe jutott, nyelvébe pedig mintegy 200 ugur szót átkölcsönzött ;

6. *a magyar adófizető és segédcsoportokat nyújtó alattvalója volt a kázir-kajánnak 710—863-ig, de különben önkormányzata volt ;*
7. *a magyar soha se volt se zsidó, se mohamedán vallású, mert mielőtt e vallások a kázirok közt elterjedtek volna s így a magyarsághoz eljutottak volna, a magyar kénytelen volt a kázir birodalomból elmenekülni.*

IV. FEJEZET.

A magyarok Atilközben 863—896.

Uj hazájukat a 863-ban odamenekült magyarok Atil-Dunaköznek vagy röviden Atilköznek nevezték el, mert ők akkor a Dnieszter (Neszter, Trullosz, Turla) folyamot Atilnak hívták. Nem ők ruházták rá a Dnieszterre a Volgának török, Atil (Adil) nevét, hanem a 460 táján oda érkező ugur-török bolgárok, mert ezek épen a Volga mellől jövőn, hozzá voltak szokva, hogy az ő nyelvükön minden nagyobb folyót Atilnak hívjanak. A magyarok tehát az ugur-bolgároktól tanútták e nevet. Később a XIV. században a Dnieszter mellé telepedett, török nyelvű és a Volga mentéről származó tatárok megújították e sebes vizü folyamnak Atil nevét s ekkor találták ki a szófejtés (etymologiai) régi, gyarló mesterei, hogy e folyamot azért hívják Atil-nak, mert annak partján született Attila.¹²⁵

Ide érkezvén a magyarok, természetesen az Alduna és Dnieszter között is az ő akkori foglalkozásuknak megfelelő területeken ütötték fel sátoraikat. Mivel pedig az ő akkori főfoglalkozásuk a kismértékű földművelésen kívül az állattenyésztés és a halászat volt, erre legalkalmasabbak voltak az Alduna mentén elterülő dús legelők és az Aldunának, Prutnak, Szeretnek halban gazdag ágai, kiöntései. Itt szerettek tehát tanyázni s azért nevezi őket egy görög író leírván a 895-iki eseményeket: Alduna (Ister) mentén lakozóknak.

E terület 863-ban elég lakatlan volt ugyan, de nem egészen uratlan, mert a bolgár kánok jogot tartottak hozzá s mint láttuk, idegen nemzetiségű foglyaikat itt szokták elhelyezni, mintegy számkivetésbe.

Ámbár az Oit, Jalomnicza, Buzeu, Szeret, Prut és Neszter folyók kínálkoztak arra, hogy azok partjain törzsökökként elosztva műveljék a földet s így mindegyiknek jutott volna az Alduna halából is, bajosan tudták e területet a kabarokkal együtt 8 tör-

zsök közt igazságosan szétosztani. Nem voltak erre az idők és körülmények alkalmasak.

Itt vigyázni kellett északkelet felől a besenyőkre és oroszokra, délfelől nagyon félni lehetett a bolgároktól, hogy ezek az ő egykori országuk elfoglalását nem hagyják szó nélkül. Elszakadt testvéreikre nem számíthattak, mert bár gyakran küldözgettek egymáshoz követeket, azoknak a Kúr völgyéből kiszabadulniok, aldunamenti testvéreik segítségére menniök, annyi természeti akadályon s annyi ellenséges népen keresztül, teljes lehetetlenség volt.

Maguktól is rá kellett jönniök a magyaroknak ott az Atilközben, hogy nem valók az idők és körülmények a törzsökök önállóságának, szétválásának nevelésére, hanem ellenkezőleg e helyütt nekik erős, egységes, összetartó vezetésre van szükségük.

Ezenkívül azonban külső felhívást is kaptak arra, hogy nemzetük alkotmányát újjá alakítsák.

A kázir-kaján természetesen nagyon sajnálta, hogy a magyarok tőle oly messzire elszakadtak s őket az ellenséges besenyők a kázir birodalomtól annyira elválasztják. Arra törekedett tehát, hogy, ha már nem lehettek a magyarok az ő alattvalói, legyenek legalább szövetségesei.

É végből hajót küldött Krím félszigetéről a Dnieszter torkolatához és magához hívatta a volt kündüt, Levedi-t. Őt már előbb is szerette volna a kaján szorosabban a kázirok körébe vonni. Evégből még Onuguriában előkelő kázir nőt adott neki feleségül s bizonyára a kündü méltóságot Levedi családjában örökössé tette volna, ha ez előkelő kázir nőnek gyermeke születik, de ez a várt esemény nem következett be.

Levedi elment s a kaján azt tanácsolta, hogy a magyarok olyan teljeshatalmú kormányzót válasszanak, a ki a béke és háború kérdésében, a hadsereg szervezésében és vezetésében szabadon intézkedhetik. Óhajtotta volna egyúttal a kaján, hogy e teljeshatalmú fejedelemséget Levedi nyerje el s azért a visszatérő Levedivel együtt küldött kázir követeknek azt az utasítást adta, hogy e végből Levedit ajánlják a magyaroknak.

De Levedi a jelölést nem vállalta, mert a fejedelemségnek, ha erőset és állandót akartak létesíteni, örökösnek kellett lennie s nem lehetett azt a választások esélyeinek azontúl is ki-

tenni, már pedig Levedinek nem volt fejedelmi örökségre alkalmas fia. Inkább ajánlotta maga helyett fejedelmül Szálmocsi-t, mert annak már felnőtt, vitéz és okos fia volt.

Mikor azután Levedi és a kázir követek Krimből visszajöttek, összehívták a magyarok főembereit és előadták a kaján tanácsát a maguk vélekedésével együtt. Az egybegyűltek azonban (legalább így emlékeztek vissza 70 – 80 esztendő múlva a fejedelmi udvarban) azt találták, hogy legjobb lesz egyenesen Szálmocsi fiát, Árpádot, megválasztaniok fejedelmüknek s az ilyen sorsdöntő pillanatokban fellángoló lelkesedéstől vezetve, mindjárt ki is kiáltották fejedelmüknek. Végül annak jeléül, hogy mindnyájuk felett áll, a káziroktól eltanult szokás szerint paizsaikra emelték.¹²⁶

Árpád mintegy 30 éves lehetett, midőn a fejedelmi hatalmát ráruházták és nagy, óriási feladat várt rá. Neki kellett szétosztani, megfogyatkozott nemzetét a kishitúségtől, elcsüggedéstől visszatartania, egységessé, erőssé tennie, az e végből szükséges áldozatokra rábírnia, főleg pedig neki kellett e nemzet fiaiból oly erős, oly bátor és szívós hadsereget szerveznie, a mely a veszedelmes ellenségekkel szembe szálljon, a balsorsban szét ne hulljon, hanem a nemzetnek akkor is összetartó kapcsa legyen.

Körülbelül 20 évig arra fordította tehát főgondját Árpád, hogy e fegyelmezett, szívós, győzni és a győzelmet kihasználni tudó, magyar hadsereget megteremtse. Ki kellett vetnie az egyes törzsökre, hány és minő lovas harcost kötelesek kiállítani s az azok mellé szükséges, akkoriban hadfelszerelés és élelmezés számba menő állatok, továbbá a szekerek számát meghatározni.

Az így kiállított lovasokat Árpád folytonosan gyakorolta a vívásban, a lóhátán előre és hátra nyílazásban, főleg pedig a különböző hadirendek megismerésében és a legcélszerűbbnek elsajátításában.

A magyarok és így Árpád is addig csak a török, helyesebben az ugur-török nemzeteknek, különösen pedig az avaroknak és bolgároknak hadirendjeit ismerték. Maga az a sík terület, a melyen éltek, erre utalta őket s ezt kellett tovább fejleszteniök. Ez a hadi módszer pedig főleg abban állott, hogy nem egyenes támadással, hanem szinleges hátrálással és lesvetéssel ügyekeztek meggyőzni az ellenséget. Árpád ezenkívül még főleg arra ügyekezett rászoktatni az ő katonáit, hogy az

ütközet megnyerése és az ellenség meghátrálása után ne a ragadmány után nézzenek, hanem folyton üzzék s hajtsák az ellenséget, míg csak annak hadirendje teljesen fel nem bomlott.

Mind a színleges meghátrálás és a gyors megfordulás, mind a prédavágnak megfékezése és az ellenségnek kérlelhetetlen üldözése oly szigorú fegyelmet tételez fel, a mely zsoldos seregben el nem érhető és a nemzeti, nagy céloktól lelkesített seregben is csak kemény büntetések és főleg szívigható, okos tanítás útján hozható létre. Ebből láthatjuk tehát Árpádnak lelki nagyságát, páratlan szervező erejét és hatalmas, rábeszélő tehetségét! Csak így birt a megrémült, menekült magyarságból oly fegyelmezett, oly szívós és oly bátor hadsereget teremteni, hogy annak híre 20 év múlva már bejárta Európát és az akkori világ két hatalmas császára a magyar, nemzeti hadsereg segítségét óhajtotta!

E sereg béke idején vagy gyakorlatozott, vagy csapatokra szétosztva és sátorok alatt élve legeltette lovait, még pedig békót kötvén azok lábaira, hogy a hadrahívás első jelére rögtön összefoghassa s rendbeállhasson.

Táborba szállván a magyarok sok más hadilovat is vittek magukkal, részint a málhahordás végett, részint azért, hogy azok tejével és húsával táplálkozzanak. Épen e miatt nem is készíthettek seregüknek kicsiny, körülkerített táborhelyet.

Ütközet esetén a magyar sereg nem szakadt három részre vagyis középre, jobb és balszárnya, hanem csak kicsiny közök választották el a századokat, úgy hogy messziről nézve egy vonalban állónak látszott. Inkább rövid, de sűrű hadvonalat állítottak föl, hogy a nyílazás annál sűrűbb, hatásosabb legyen. A sereg sorai megé állították a teherhordó és egyéb lovak egyik részét, a másik részét pedig a hadivonaltól 1—2 ezer lépéssel távolabb hagyott málhás szekerek mellé helyezték s ezeket külön csapattal őriztették.

A hadisorokba állított sereg mellől soha sem hiányzott a tartalécsapat, főleg a lesvetés végett, de esetleg arra is készen, hogy a főcsapatnak segítségére siessen. Jól kitanított öröket, kémeket és híradókat is tartottak, mert — mint említők, hadviselésük főleg a meglepetésekre, gyors fordulatokra, cselvetésekre és így lehetőleg kevés vérontásra volt irányítva. Árpád ugyanis bölcsen belátta, hogy számban annyira megfogyatkozott

nemzetével nem támadhat mindent eltipró, de roppant sok halállal járó nekirohanásokkal a népesebb nemzetek számosabb és jobban felfegyverzett, pajzsokkal körül rakott gyalogos csapataira. Neki ki kellett lesnie az alkalmas pillanatot s helyet, a mikor és a hol azok hadirendjét megbonthatja, vagy olyan helyre csalnia őket, a hol éhség, szomszomságság s természeti akadályok miatt szétszakadoznak.

E lovas, magyar sereg fegyverzete íjból, kardból és dsidából vagy görögösen kópjából állott. Felvonulás közben a dsidát felfelé tartották s egyik kezükkel az íjat, másik kezükkel a kantárszárát fogták. Távolból és főleg a színleges hátráláskor nyílazással ügyekeztek az ellenségnek ártani. Védelmül mellükön erős bőrpáncélt hordottak. A vezető hadnagyok még lovaik szügyét is betakarták erős nemezzel, mert támadáskor az ő lovaik voltak legtöbb szúrásnak kitéve. A közelharcban, főleg pedig ha lovaikról leszállva gyalogharchoz kezdtek, kardjaikat használták és pedig a török népek szokása szerint vágásra, nem pedig, mint a nyugatiak, szúrásra.¹²⁷

A fegyverek készítésére, a bőrpáncélok ellőállítására voltak mesterembereik, de már a kardhoz, nyílhegyekhez szükséges vasat és a nemezt kereskedés útján kellett beszerezniök. Kellott tehát kereskedniök lovakkal, barmokkal és régi pogány szokás szerint fogságba ejtett emberekkel is.

Rabok szerzése végett Árpád az ő ekként jól elrendezett és felfegyverzett seregével először is azon rengeteg nagy, lakatlan és kietlen földeket járta be, már csak gyakorlat és ismeretszerzés végett is, a melyek akkoriban Atilköz és Bolgárországot nem számítva, a többi országok közt többnapi járásnyira terjedtek el. A császári író, Porphyrogeneta Konstantin, hogy fiát tájékoztassa, feljegyzí, hogy az ő idejében Atilköz és a mai Magyarország tiszántúli része közt 4 napi járóföld lakatlan és elhagyott volt.¹²⁸ 880 táján e kietlenség még nagyobb és egész a Duna balpartjáig terjedő volt, mert a későbbi magyar alföldön az avarok, bolgárok, majd 863-tól kezdve a magyarok kalandozásai és ember vadászatai miatt senki se mert állandó tanyát ütni. Legfeljebb tehát 100—200 főre terjedő halász vagy vadász csapatok bujdosnak a nagy rétek és mocsarak közt. Ezek is ellenség jöttének hírére teljességgel járhatatlan helyekre menekülnek, vagy pedig fogságba jutottak s a vidék még néptelenebb lett.

A 882 – 84 évek valamelyikében Árpád seregével vadászat esetleg kereskedelmi összeköttetés keresése végett valahol Futak, vagy Baja tájékán egész a Közép-Dunáig jutott el. Épen ekkor a Duna mentén tartózkodott, mert Konstantinápolyba utazott, vagy onnan visszajött Metód, a pannonszlávok híres érseke. Árpád erről értesülvén, magához hívatá őt. Az érsek kísérei természetesen ellenezték a meghívás elfogadását, mert a magyaroktól nagyon féltek. De az érsek nem hallgatott rájuk, hanem elment a magyarok táborába. Árpád, mint nagy úrhoz illik, becsülettel, örömmel és ünnepiesen fogadta a főpapot. Sokat értekeztek együtt, a főpapot Árpád megajándékozta, azután megölelte, megcsókolta és azzal bocsátotta el magától: „Emlékezzél meg rólam, szent atyám, a te imádságodban.”¹²⁹

882-ben a magyar sereg az Atilköztől északkelet felé eső nagy kietlenen tört keresztül és elérkezett egész Kievhez. Sátrait e sereg ismét annál a dombnál ütötte fel, a melyet egy régi író ez alkalommal újra „ongrehegy”-nek (azaz onugur-magyar-hegynek) ír.¹³⁰

E távoli hadjárat célját csak úgy találhatjuk ki, ha az alakulóban levő orosz birodalom eseményeit szem előtt tartjuk. 879-ben az orosz birodalom alapítója, Rurik, meghalt s kiskorú fia Igar (Ingwar, Igor) helyett az ő nagybátyja Oleg vette kezébe a hatalmat. Ez azután az orosz birodalmat egységesíteni akarta s e miatt 882-ben háborút indítván Askold és Dir, Kiev volt urai, ellen, azokat megölette. Vagy Askold és Dir hívták tehát segítségül a magyarokat önállóságuk megvédelmezése végett, de ezek arra későn érkeztek Kiev alá. Vagy pedig az új kényúr, Oleg óhajtotta, hogy Askold és Dir fejedelemségét délfelől megtámadják. Az bizonyos, hogy az oroszok részéről a magyarokat ezentúl veszedelem nem fenyegette.¹³¹

Az ilyen hadi vállalkozásnak híre lassan elterjedt az akkori világban is és magukra vonta azon uralkodók figyelmét, a kiknek merész oldaltámadások végett szükségük volt olyan fegyverkezett, lovas hadseregre, mint a minővé a magyar Árpád vezérlete alatt fejlődött.

Ilyen helyzetben volt 891 őszén Arnulf, nyugat-római császár és német király. Az ő birodalmát észak felől a normannok, keletfelől pedig a Közép-Duna balpartját a mai korneunburgi hegységtől a Garam folyóig, a régi markomanok és quádok

helyén lakó morva-szlávok fenyegették. A normannokat 891-ben birodalma északnyugati részén Löwen mellett teljesen legyőzte s a következő évben a morva-szlávok akkori híres fejedelmének Szentepolk-nak (Szventepolk-nak, későbbi szláv kiejtéssel Szvatopluk-nak) hatalmát akarta megtörni, sőt újra meghódításra bírni. Ez nagy feladat volt s azért Szentepolknak földvárakkal erősen körülvett országát egyszerre három oldalról akarta megtámadni. Mivel pedig a német király kelet felől nem támadhatott, segítségül hívta a magyar hadsereget.

Igaz, hogy a magyarok akkor távol laktak a régi Pannoniát, azaz a Száva-Dunaközét hatalmukban tartó németektől, helyesebben frankoktól, de ez nem akadályozta meg Arnulf császárt, hogy ne küldjön hozzájuk követeket. Arnulfnak ismernie kellett őket, mert hiszen 881-ben már ő kormányozta Pannoniát. Már pedig ez évben egy magyar csapat betört Pannoniába élelem és fogoly szerzés végett. Wenia (Bécs?) nevű ismeretlen fekvésű helyen a bajorok szembe is szállottak vele. Ugyanitt próbált szerencsét a kavarok (kovir = koor = kór) egyik csapata is.¹³² Arnulf követei, ha nem mehettek át a nagy pusztaságokon, kietleneken, lemehtek hozzájuk egyszerűen a Dunán. Már 853-ban és később is morva-szlávok a Dunán hajózva küldötték követeiket a bolgárokhoz és görögökhöz, mert még a mai mélyen járó hajókra annyira veszedelmes sziklák felett is átsíklottak az ő lapos dereglyéik. Arnulf császár követei útján tehát 892 elején magához hívatta a mai Graz-tól délre, Wildontól nyugatra eső Hengstenberg nevű várba a Száva-Dráva közén kormányzó Brazlav vajdát, az ő hű béresét (magyarosan Baraszlót, vagy Boroszlót.)¹³³ Ennek tartománya legközelebb esett a magyarokhoz s így az ő közvetítésével Arnulf követei a Dráván vagy a Száván s a Dunán lehajózhattak az akkori Atilköz délnyugati részéig. Itt a régi Bononia-val magyarosan Bodon-nal (Vidinnel) szemben találáltak a magyar örökre s érintkezhettek a magyarok fejedelmével, Árpáddal.

Az ekkor történt megegyezés szerint 892-ben a nyár elején meg is történt a magyar seregnek átvonulása az akkor úgynevezett avar pusztaságokon, kietleneken keresztül. Erről hírt kapván Arnulf császár, ő nyugatról, a magyarok pedig keletről támadták meg a morva-szlávokat.¹³⁴ Ezek természetesen erősen védekeztek, még pedig a magyar lovas sereggel szemben erős,

lovas seregnek megvívhatatlan földvárakkal és sáncokkal. A Garam folyó jobb oldalán romjaikban még most is láthatók a bényi és alsó-felső-váradí hatalmas földsáncok, részben talán még a régi quádoknak a morva-szlávoktól mindenesetre felhasznált és megújított készítményei. Ezeken a magyar hadak nem bírtak keresztül törni és így Szentepolk hatalmát sem ők, sem a frankok nem tudták megsemmisíteni.¹³⁵

Volt azonban e hadjáratnak a magyarokra nézve mégis szerencsés, gondviselészerű következménye. Ez abban állott, hogy még jobban megismerték az Alduna mentéről a későbbi Nagy-Magyar-Alföldre a Kárpátokon át vezető utakat és szorosokat. Már az egykorúak is ebben látták a 892-iki hadjáratnak a német-frankokra nézve káros, a magyarokra nézve hasznos hatását. Az Alduna mentéről Árpád lovas magyarjai egyrészt a mai Orsova-Karán-Sebes irányában a Cserna patak és a Temes (Timis-Tivis) folyó mentén, másrészt pedig az Olt folyó mentén a későbbi Nagy-Szeben, Alvincz irányában érhettek leghamarább és legkönnyebben a Nagy-Magyar-Alföldre. Innen pedig a Tisza és Zagyva folyók mentén haladva Vác irányában kellett menniök, hogy a Garam folyót elérjék. Mint látni fogjuk, 1091-ben is a karán-sebes-orsovai úton akartak az akkor Alduna mentén lakó kunok hazánkból kivonulni, 1092-ben pedig ezen az úton akartak gyorsan betörni, pedig akkor már örök és gyepek (mesterséges akadályok) nehezítették itt az átjárást. Ez az út tehát nem csupán földrajzilag volt legegyszerűsebb útja az Alduna mentén lakó magyar nemzetnek, hanem a történeti adatok szerint akkor is ismert és járható út volt. Mindkét irányban különben hajdan jelesen épített római utak is voltak s azok emléke 892-ben még nem halt ki egészen.

A morva-szlávok ellen viselt 892-iki háború azonban nem bírta rá a magyarokat arra, hogy Atilközből az ekként megismert s akkor avarok kietlené-nek hívott alföldre költözzenek át. Az ő akkori főfoglalkozásaiknak az állattenyésztésnek és a halászatnak sokkal kedvezőbb terület volt a dús legelőjű és még dúsabb vizű Atilköz. Ezt szerették volna ők maguknak örökre biztosítani és épen e forró vágyuk sodorta őket bele a 895-iki bolgár-görög háborúba. (V. ö. a III. sz. térképet e füzet végén.)

Atilköz, mint említők, 863 előtt jogilag a bolgárokhoz tartozott. Mikor a magyarok idemenekültek, a bolgárok akkori

kánja Bogor (Bojor, Boor) Mihály annyira el volt foglalva a keresztény vallás tanulásával és terjesztésével, hogy nem ért reá az úgy is félig lakatlan Atilköz elvesztése miatt és annak vissza szerzésére háborút indítani. Utódja és fia Oldamür (szlávul Laudomür, Vladimir, magyarosan Ladamér) szintén békés természetű ember volt és ő is, mint Árpád, Arnulf császár szövetségese lőn. Arnulf tehát 892 őszén a szövetség megújítása végett követeket küldött Oldamürhöz. Ezek félvén Szentepolk cselvetéseitől, nem mertek egyenesen Pannonián keresztül, az akkor Száva-Szentdemeterig (Mitroviczáig) és Valpóig terjedő Bolgárországba menni, hanem a későbbi Krajnába mentek és onnan a Kulpa-Száva folyókon lehajózva jutottak a régi Szirmium később Száva-Szentdemeter városába. Itt már bolgár területre értek s itt vagy Nándorfehérvárt már elmondhatták követségük célját. Egyik kívánságuk az volt, hogy a bolgárok ne adjanak a morva-szlávoknak sőt.¹⁸⁶

De 893-ban Oldamürt megbuktatta testvére Simeon (a magyarok ajkán később Simján, Semjén) cár. Ez már Konstantinápolyban nevelkedett s megtanúlhatta volna jól a keresztény szeretetet és alázatosságot, de a helyett magába szívta a féktelen nagyravágyás és a kényuralom ott gyakran uralkodó érzelmeit, megtanulta a kényuralom elérésére szükséges ravaszságot. Kikiáltatta magát a bolgárok császárájának, bolgár-szlávoston (a latin czézár-ból összevont) czárjának és meg akarta hódítani egész Makedoniát.¹⁸⁷

Ez új bolgár cártól a magyaroknak is félniök kellett, hiszen az ilyen, hódításra törekvő, nagy úr elméjében könnyen megfordulhatott Atilköz visszaszerzése is. Figyelemmel kellett tehát kísérniök Simeon tetteit és esetleg Atilközre célzó szándékát meg kellett előzniök. Ezért nem vehették a magyarok főemberei közömbösen azt a hírt, hogy Simeon cár 894 végén vagy 895 elején valóban megtámadta a görög császárságot Makedonia elnyerése végett.

A konstantinápolyi császári széken ekkor Bölcs Leo ült s ő, hogy Simeont hódító útjáról visszatérítse, a magyarokhoz fordult. Elküldötte tehát Szklerosz Nikitász nevű követét Atilközbe a magyarokhoz a végből, hogy lépjenek szövetségre a görögökkel és támadják meg a bolgárokat. A császári követ Árpád fejedelemmel és az akkori gyulával (helyettes fővezérrel) Kor-

czán-nal (Kurczán-nal) tárgyalt és sok beszéddel, meg drága ajándékokkal rávette őket, hogy üzenjenek háborút a bolgároknak.

E döntő lépésre bizonyára azért határozták el magukat a magyarok fejei, mert attól tartottak, hogy a görögök legyőzése után Simeon annál könnyebben leigázza őket. A háborúban pedig, úgy remélték, a görögökkel kezét fogva, úgy megtörik a bolgárok erejét, hogy ők nyugodtan megmaradhatnak Atilkőzben.

De hát a háború kimenetele Isten kezében van!

A magyar sereg egy része már 895 végén megtámadta a bolgárokat, de ezek szintén török hadicselekkel élván, lest vettek annak s mivel ők jobban ismerték az ütközet helyét, törbe csalták s a magyar sereg nagyobb részét levágták.

Ezenkívül Simeon cár 895–96 telén szövetségre lépett a besenyőkkel s kötelezte őket, hogy ha a magyarok a bolgárokat újra megtámadják, akkor ők a Neszteren átkelve rontsanak a magyarokra.

Igy neki készülve Simeon cár 896 tavaszán betört a görög birodalomba, Phokasz Nikephor görög hadvezért megverte s majdnem Konstantinápolyig nyomult előre.

É közben a görög császár elküldötte Eustát nevű hadvezérét hadihajóival az Aldunára. A hadihajók feleveztek egész Szilisztria környékére s itt nagyszámu magyar sereget szállítottak át Bolgárországba. E sereg vezére Árpád legidősebb fia, Liünte (későbbi magyarsággal Lente) vala. Maga Árpád pedig Atilkőz védelmére visszamaradt. A bolgárok természetesen megkísérlették az átkelés megakadályozását s e végből köteleket, láncokat húztak a kikötő elé, de a görög hajósok hatalmas szerszámaikkal szétvágták azokat. Az egyik görögnek, Varkala Mihály nevűnek, a lánczok elvágásában tanúsított ügyességét az ilyenhez nem értő magyarok ugyancsak megbámulták és megdicsérték.

Az átkelés tehát sikerült s ez azért történt Szilisztria tájékán, mert ettől délre, a Kamcsija folyó völgyében a mai Preszláv falu környékén feküdt Simeon cárnak akkori székhelye, a bolgárok második főtábor. Ezt elérni és elpusztítani volt fő célja a magyar seregnek, már pedig ezt legkönnyebben és leghamarabb Szilisztria tájékáról lehetett végrehajtani.

Mivel a bolgár fősereg az átkelés idején a Haemus hegységen túl volt és Konstantinápoly felé haladt, a bolgárok elein-

tén csak kisebb csapatokat tudtak a benyomuló magyarok elé vetni. Három ilyen csapatot a magyarok megverték s indultak Preszláv felé.

Iszonyú rémület támadt erre Bolgárországban. A lakosság egy része fogságba jutott, más része pedig menekült a hegyekbe. A bolgárok egy része még a monostorba visszavonult öreg kánt, Bogor Mihályt is felkereste s ez azt tanácsolta nekik, hogy a döntő ütközet előtt három napig böjtöljenek.

Simeon, a mint meghallotta a magyar hadsereg átkelését és előnyomulását, kisebb csapattal rögtön sietett vissza Szilisztria felé. A harmadik ütközetben már ő is részt vett, de személyes megjelenése is hiábavaló volt. A bolgár sereg oly vereséget szenvedett, hogy Simeon alig tudott egy Mundraga nevű, erős, lovas seregnek megvívhatatlan várba menekülni.

De Simeon ismerte a görögöket. Hirtelen mind területre, mind a hadifoglyok kicserélésére nézve oly kedvező békét ajánlott nekik, hogy ezek azt a magyarok megkérdezése nélkül mindjárt elfogadták, az ellenségeskedést megszüntették, hadihajóikat az Aldunáról visszahívták. Hiszen a keresztény császárnak az ő görög eszük és felfogásuk szerint szabad volt egy pogány népet cserben hagyni!

Így Simeonnak összes csapatai visszatérhettek Konstantinápoly felől és bizonyára Makedonia felől is visszahívhatta seregeit és összes erejével a magyarok ellen indult.

Így a magyar sereg rettenetes, nehéz helyzetbe jutott. Előtte volt a lovas hadseregnek járhatatlan Haemus hegység, háta mögött a széles Alduna, hajók nélkül. Délfelől közeledett a görögökkel szemben már győzedelmes bolgár sereg.

Liünté, a magyar hadvezér, vagy nem ismerte fel a veszedelemes helyzetet, vagy el volt bizakodva az előző hármass győzelemben s azért elhagyva a magyar seregre kedvező hátráló és lestető hadviselő módot, nyílt ütközetre határozta el magát.

Ezen döntő ütközetben azonban a sokkal számosabb, legalább is 50.000 emberből álló és jobban felfegyverzett bolgár sereg aratott diadalt. A magyar sereg felbomlott, Liünté elesett, a magyar nemzet legderekebb harcosai közül legalább is 10.000 a csataterén maradt s csak egyes kis csapatok menekültek meg, hírt vinni Árpádnak.

Bölcs Leo görög császár a maga részére csakugyan bölcsen cselekedett! Két ural-altai nemzetet úgy egymásra uszított, hogy azok többé nem voltak veszedelmesek a kelet római császárságra. A bolgárok közt az uralkodásra termett, hadban vitéz ugur-török fajta még jobban megkevesbedett, a magyarok pedig számban és erőben megfogyatkozva, kénytelenek voltak a görög császárságtól távolabb vonulni.

Árpád biztosan értesülvén arról, hogy a magyar sereg Bolgárországban az Alduna jobb partján csaknem egészen megsemmisült, nem akarta nemzetét a teljes szétszóratásnak kitenni és azért elhatározta, hogy kitér a bolgárok és besenyők együttes, biztosan várható támadása elől.

Megparancsolta tehát az egész nemzetnek, hogy rögtön készüljön s aztán induljon, költözzék át a mai Nagy-Magyar Alföldre!

896 május vagy június havában ott kellett hagyniok a magyaroknak az aratásra kész vetéseket, a gazdag, fűves legelőket, szekérre kellett rakniok sátraikat és nejeikkel, gyermekeikkel, jószágaikkal együtt indulni, költözni, átkelni az Olt és Maros, Cserna és Temes völgyein végig a másik, akkor jóformán lakatlan síkságra, az üres kietlenbe, nagy ínségre és nyomorúságra! Még jó volt, hogy a nagy, erdős hegyek eltakarták őket az üldözők szemei elől s végül maguk és jószágaik is a hosszú, aggodalmas és fáradságos út után megpihenhettek végre azon a síkságon, a melyet az isteni gondviselés annyi szorongatás, kergetés és véres üldözés után számukra állandó hazául kijelölt!^{138.}

II. SZAKASZ.

Magyarország állapota a magyarok beköltözése előtt.

Addig az időpontig, míg a magyarok a Kárpátoktól övezett, Istentől egységesnek teremtett hazájukba érkeztek s itt állandó országot alapítottak, sok-sok nép lakott ez országnak egyik vagy másik részén. Itt laktak ezek néha pár évtizedig, néha századokig, kisebb-nagyobb részt megszállván. Mindenik nép, sokszor akarata ellenére is hozzájárult e terület megműveléséhez, lakhatóvá tételéhez s azért méltó, hogy röviden áttekintés gyanánt mindenikről megemlékezzünk.

Az első olyan nép, a melyről, mint a későbbi Magyarország területén tartózkodóról, a történetírás megemlékezik, az agathirz nevű volt. Herodot Krisztus előtt 450 táján írja, hogy a Maros (Maris) folyó mentén az agathirzek tanyáznak. Ugyancsak Herodot említi, tehát legalább is névleg ismerte, az Olt (Atlas) Karas (Auras) és Temes (Tivis) folyókat. A későbbi, Nagy-Magyar-Alföldön az ő idejében körülbelül a szigin nevű nép lakott.¹³⁹

A Kr. e. IV. és III. századokban három különböző irányból új népek vándoroltak a mai Magyarország területére. Nyugatról jöttek a kelták (gaelok, gallok) különböző ágai és ellepték a mai Dunántúlt, a Dráva-Szávaközét, sőt átmentek a Száva jobb partjára is és ott is megvetették lábukat. Később a Kr. e. II-ik században a kelták egyik ága, a boiok, a Nagy-Magyar-Alföldet is birtokukba vették. A Kr. e. I. században a rómaiak és görögök a Száva-Dráva mentén lakó kelták törzsökeit közös néven pannonoknak, paenoknak kezdték nevezni,

Délfelől a későbbi Magyarország keleti részébe átköltöztek a trákokkal rokon nyelvű géták és dákok.

E dákokat és gétákat a Kr. e. 80 – 44 években Boerevistas-nak, Buresvistas-nak, Burvista-nak írt fejedelmük hatalmas

birodalomba egyesítette. Oly nagy sokaság felett uralkodott, hogy serege állítólag 200.000 emberből állott. Ily nagy sereg élén azután hódításokra indult és átkelven a Aldunán, majdnem az egész Balkán-félszigetet feldúlta, a Száva mentén lakó keltákat leigázta, a Nagy-Alföldön tanyázó boiokat pedig Kr. e. 60 táján csaknem kiirtotta.

A kipusztult és részben elmenekült boiok helyébe azonban nem dákok jöttek, hanem a vándorlásaikról költözők (metanasta)-nek hívott szarmaták, másként jazigok (jasygok) húzódtak a mai Oroszország déli síkságairól. Bizonyára azért kapták meg ezen, az ő életmódjukhoz alkalmas síkságot, mert Boerevistas-nak szövetségei és segítőtársai valának.

Boerevistas Kr. e. 44 táján megöletvén, birodalma 4, majd öt részre szakadt.

Krisztus születésekor a 1. évben tehát körülbelül a következő népek tanyáztak a későbbi Magyarország területén.

A Száva-Dráva közén s részben a Száva jobb partján laktak a pannonok. Ezekről vette nevét a későbbi Pannonia-tartomány. E Pannonia nevet aztán a rómaiak hódításaik előhaladtával kiterjesztették a dunántúli részekre, fel egész a későbbi Bécsig és a Száva jobb partjára fel egész a magasabb hegyekig.

Dunántúl keleti felén az I. század kezdetén az *eravisk* (aravisc), a Szerémségben és a Száva jobb partján a *taurisk* és *skordisk* nevű kelta törzsökök laktak. A Vindobona (Bécs) Arrabona (Rába folyó és Győr város), Bregetio (Szőny), Noviodunum, Taurunum (Zimony) és Singidunum (Nándor-Fejérvár) helynevek a keltáktól származnak. Maguk a pannonok Strabo tudósítása szerint öt alágra oszlottak s ez alágak: breuk, andezit, dition, peirusta, maza és desiadata neveket viseltek.

Dunáninnen a (Duna balpartján) a Vág és Garam folyók mentén már ekkor letelepedtek a svéd és quád (kvád) nevű germánok.

Kik voltak lakosai Krisztus születésekor a tiszáninneri (felsőtiszajobbparti) vidéknek? nem tudjuk.

A Nagy-Alföldön, mint említők, a metanasta szarmaták másként jazigok kóboroltak. A Tiszától keletre a dákok és gé-ták uralkodtak.

Krisztus születése után az I. században a rómaiak délről

északfelé haladva hódításaikkal feljutottak egész a Dunáig. Már Kr. e. a 35-ik évben meghódították ők a Száva mellett lakó pan-nonokat Segestika (később Siscia, Sziszek) és Szirmium nevű városokkal együtt. Krisztus után a 6–11 években levertek az itt támadt lázadásokat, majd a mai Varasd tájékán átlépték a Drávát és hódításaikat Dunántúl nyugati felén kiterjesztették egész a későbbi Alsó-Ausztriában fekvő Carnuntumig (most Petronell). Azután elkezdték e tartomány ellatinosítását, latin gyarmatosokat telepítvén oda. A 80. év táján Segestika—Siscia, Szirmium és Sabaria (Szombathely) már római városok voltak. A 69–70 években Pannoniát a római császár már a provincia rangjára emelte és 92-ben Domitián római császár Dunántúlnak keleti felét is ahhoz csatolta.¹⁴⁰

A Dunától északra, a balparton az I. században hatalmas germán birodalom alakult. Egy rómaiásan Marobud-nak írt, de tulajdonképen Marovud-nak, Marovutnak, Maroutnak ejtett (s utóbb a magyarok ajkán Marout=Marót-nak hívott) ügyes germán ifjú Rómában elsajátította a kormányzás bölcsességét és visszatérvén onnan, a mai Csehországban lakó markománokat a Morva és Garam közt lakó svévekkel és kvádokkal együtt egy birodalomba egyesítette. Mintegy 35 évig uralkodott így fellettük. Mivel nincs ember és nem volt ember, a ki mindenkinek eleget tudott volna tenni, később ellene is fellázadtak egyesek s ő ezek ellenében a rómaiaktól kért segítséget. Ez még rosszabbá tette helyzetét, úgy, hogy menekülnie kellett s mint bujdosó halt meg Ravennában a 41. évben. Hosszú uralkodásának, nagy tetteinek és szerencsétlenségének emléke azonban még sokáig élt a következő nemzedékek tudatában s azért később is számos germán ifjút neveztek el az ő emlékére Marovut-nak s ezekből származnak a későbbi Marót helynevek, a Duna és Garam mentén.

Megkísérlették a rómaiak azt is az I. században, hogy a későbbi Magyarország keleti felét meghódítsák. Már a 10-ik évben benyomult ide Cornelius Lentulus nevű római hadvezér és sikerült neki az akkor még Marosnak hívott Alsó-Tisza mentén megvernie az ötrészre szakadt dákokat. Állítólag 50.000 embert szállított át közülük a Dunán, hogy azokat Tráciába telepítse le.

Azonban 75 körül Dekebál nevű királyuk újra összegyűjtötte és egyesítette a dákokat és oly erős serege szervezett

belőlük, hogy nem csupán megvédhette országát a rómaiak támadásai ellen, hanem még át is tehetette a háború színhelyét a római tartományokba. A 85–87 években az akkori Moesiá-ban a római hadsereget úgy megverte, hogy annak vezérei is elestek a harcban. Domitián római császár 91-ben kénytelen volt Dekebállal békét kötni és neki római mesterembereket átengedni.

A 100-ik évben tehát ezen népek laktak a későbbi Magyarország területén:

Nyugaton a Duna és Száva közt a rómaiak és alattvalóik. Dunáninnen a Garamig és svévek és kvádok.

Az Ipoly, Zagyva és Sajó folyók mentén a *marsianok*, *kotinok* és *osok*. Ezekről keletre, tehát a Hernád és Bodrog völgyeiben a *búrok*. A kotinok kelták voltak és inkább északfelé a hegyekben tartózkodtak, mert bányaműveléssel foglalkoztak. Az eraviskokkal rokon, tehát szintén kelta eredetű osok a kotinoktól délre laktak. Mindkét nép tartózkodáshelyére részben a kvádok, részben a jazygok jogot tartottak s azért ezeknek a kotinok és osok adót fizettek.

A szarmata jazygok megtartották az előbbi században elfoglalt helyet, sőt terjeszkedtek északfelé is és a Zagyva mentén pár kisebb népet meghódítottak.

Tiszántúl és Erdélyben egész az Oltig a dákok voltak az urak. Az Olton túl pedig a géták.¹⁴¹

A második században a rómaiak 101-től 107-ig tartó háborúban meghódították Dekebál dák király országát, tehát a későbbi Temesközt és Erdélynek a Szamosvölgyéig és a Hargita hegységig terjedő részét. Ezt 130 táján két tartományra: Dácia superior-ra és Dácia inferior-ra osztották fel. 167-ben egyik oldalon a szarmaták, másik oldalon a szabad dákok törtek be a tartományokba és azokat egyidőre elfoglalták. A rómaiak visszafoglalván az elvesztett Dáciát, hozzájuk csatolták Erdély északi részét, megalapítván a mai Kolozsvár helyén Napoca-t és elfoglalván ellenfeleik erős várát, a mai Mojgrád közelében rejtett helyen levő Porolissumot. Ettől kezdve Dáciából három tartományt alakítottak: Dácia Porolissensist, Dácia Apulensis-t és Dácia Malvensist. Az első Erdély északi részét, a második Erdély déli részét, a harmadik az Aldunától az Oltig terjedő területet (a későbbi szörényi bánságot) foglalta magában. Dácia új

gyarmatosai már nagyjából a római birodalom ázsiai tartományából jöttek, latinul vagy nem, vagy csak keveset tudtak s így Dácia ellatinosítása nem sikerült.

A Száva-Dráva-köz, továbbá a Dunántúl megmaradt a rómaiak kezén, de 108 táján két részre osztották: Pannonia superiorra és inferiorra. 130 táján az e tartományokat védő légiók táborhelyeit lejjebb Bregetio-ba (Szőny) és Aquincum-ba (Ó-Buda) helyezték át, mert Pannonia inferiort csak így lehetett megvédelmezni a kvádok és szarmata-jazygok támadásai ellen. 167-től 175-ig a kvádok és szarmata-jazygok sokszor betörték Pannoniába, részint sérelmeik megbosszulása, részint országuk megvédése végett és sikerült is nekik a rómaiak továbbhaladását megakadályozni.

Nagy változások történtek azonban e században a tiszán-
innen és tiszántúli részeken. A marsianok, kotinok, osok eltűnnek. Helyettük 160 táján a Visztula mentén lakó *vandalok* jelentkeznek és átköltöznek a Kárpátokon. A vandalok mint germánfajta nép a 167–75 években segítségükre siettek a rómaiakkal háborút folytató kvádoknak. E háború idején 172-ben a vandaloknak asding nevű része átkelvé a Tiszán, Dácia határáig nyomult s ott kért szállást. De nem kapván, visszafordult s a Szamos-Körös közt lakó, dákokkal rokon *kostobokat* semmisítette meg. Nemsokára egy másik germán nép a *lakring* jött át a Tiszántúlra és az asdingokat lejjebb, a Körös-Marosközre szorította.

A háború a búrokat is kiszorította régi tanyáikról s ekkor ezek valahol a Szamos mentén szállottak meg, mert 180-iki békekötés szerint a rómaiak kikötötték, hogy a búrok Dácia határától legalább is 40 stádiumnyi (mintegy 12 kilométernyi) távolságban maradjanak.

E békekötés további határozata szerint a szarmata-jazygok, a vandalok és a búrok a rómaiak szövetségeseivé váltak s ezért a kvádoknak nem volt szabad ezeket megtámadniuk.

A 200-ik évben tehát a Dunántúl a rómaiaké, a Dunán-
innen a svévéké és kvádoké, a Duna-Tisza-közé a szarmata-jazygoké, a Tiszáninnen a lakringoké, a Tiszántúl a búroké és asding-vandaloké, Erdély és a Temesköz szintén a rómaiaké volt.¹⁴²

A III. század véres harcokat látott a későbbi Magyarország területén. A rómaiak előretolt állása, az aranyban dús Dácia birtokáért folytak e véres küzdelmek.

A dákok egyrésze sohasem hódolt meg a rómaiaknak, hanem mint afféle hegyi nép a későbbi Máramaros és Bukovina hegyei közé húzódott, felvette a szabad dákok büszke nevét és onnan csapdosott be régi hazájába. Vele rokon és szomszéd volt a későbbi Moldovában lakó kárp nép s ez arról is nevezetes, hogy a Kárpátok hegysége tőle vette nevét. Az említett szabad dákok már 150-ben, majd 185 táján megkísérelték régi hazájukat visszafoglalni, de mindig visszaszorították őket a rómaiak. A második betörés meggyengítette őket, mert ez alkalommal mintegy 12.000-t foglyúl ejtettek közülök a rómaiak s ezeket beljebb, a határtól távol telepítették le, hogy így őket megosszák.

De a megmaradt szabad dákok ebbe se nyugodtak belé, hanem szövetkezve a kárpokkal, újra megtámadták Dáciát. Nagyon szerettek volna itt biztos hazát teremteni maguknak, annál is inkább, mert a kárpokat meg a Prút és Dnieper közé telepedett nyugati gótok nagyon kezdték szorongatni.

249-ben a kárpoknak, a gótoktól kiszorított s a nagy álán másként vál nemzetről kiszakadt taifáloknak (tai-váloknak) és a vandaloknak egyesült támadással csakugyan sikerül Dáciát elfoglalniok. De nem sokáig bírhatták azt békével, mert jött a rómaiak híres hadvezére, Decius és egyidőre Dáciát megint helyreállította.

Azonban 251-ben december havában Decius a gótok ellen vívott harcban elesett, serege megsemmisült, s azért a Dáciában maradt s ezentúl segítséget sohasem nyert római légiók nem bírtak ellenállani a gótok és vandalok folytonos támadásainak. 257-ben Dácia egyrésze, 260-ban az egész Dácia elveszett. Csak a híréért tartottak megszállva a rómaiak az Aldunamentén egy-két várat, de 270-ben Aurelián császár a légióknak is, a velük levő, római műveltségű népnek is megengedé, hogy a Duna jobbpartjára telepedjenek át s ott új Dáciát alapítsanak.

A győztes gótok és vandalok a volt dáciai tartományokon úgy osztoztak meg, hogy a gótok Erdélyt, a vandalok pedig a Tiszántúlt a Krasznától a Temesig kapták meg. A Felső-Tisza mentén ugyanez időtájt a gótok rokonai és szövetségesei, a *gepidék* telepedtek meg. A Prúth-Szeret folyók mellékéről kiszorított kárpokat a rómaiak részint Pannoniában, részint a Száva jobbpartján a Morava és Drina közt telepítették le. A gótokkal szövetséges válok (álánok) közül a vikto-válok a Temes és Duna

közt, a tai-válok az Al-Duna és 'Olt közt (a későbbi szörényi bántágban) kaptak helyet.¹⁴³

A vandaloktól szorított szarmata-jazygok e század vége felé gyakrabban törtek be Pannoniába s ott nagy károkat okoztak. Ezért 294-ben Diocletian császár nem csupán megbüntette őket, hanem Aquincum (Ó-Buda) Florentia (Szekcső) és Bononia (Bánmonostora, Banostor) városokkal szemben a Duna balpartján, a szarmata-jazygok földjén erősségeket is emelt, Jovia, Contraflorentia és castellum Onagrinum nevűeket. Nyilván azért tette ezt, hogy szükség esetén a római sereg mindig átkelhessen a szarmata-jazygok földjére és ha ott vereség érne, nagyobb baj nélkül visszatérhessen a Duna jobb oldalára.

A 300-ik évben tehát a későbbi Magyarország területe így volt feldarabolva az egyes népek között:

A Duna jobbpartjától délre le a Száváig a rómaiak uralkodtak, de már nem csupán latin vagy ellatinosodott volt a lakosság, hanem közéjük telepített idegenekkel, mint pl. kvádokkal és kárpokkal volt vegyítve.

A Duna balpartján a Garamig, Ipolyig még mindig a svévek és kvádok laktak.

A Duna-Tisza között a szarmata-jazygok oly erős néppé fejlődtek, hogy velük szemben a rómaiak is erősebben voltak kénytelenek védekezni.

Tiszán innen egyideig talán még a lakringok laktak. Helyüket 249 táján a gepidek foglalták el.

Tiszántúl a Temesig a vandálké, a Temes-Duna köze a vikto-válóké, Erdély pedig a nyugati gótoké volt.¹⁴⁴

A létükért folytatott nehéz küdelemben a III. század folyamán készítették el a szarmata-jazygok azokat a hatalmas földsánczokat, a melyek a későbbi Bács megye területén a Dunától a Tiszáig húzódnak s a XVIII—XIX. századokban „római sánczok“ néven lettek ismeretessékké.

De biztosan megállapítható, hogy e sánczvonallal nem római építmény, hanem olyan nép alkotása, a melyik jószágait a Duna-Tisza köz csücskében legeltetni, de egyszersmind elleneséges támadások esetén gyorsan visszahajtani és a ragadozó lovas csapatokat e sánczvonallal legalább egyideig visszatartani akarta. Ezért van a sáncz árka mindig délfelől vagy délkelet felől, ezért vannak rajta olyan nyílások, amelyeken a ménesek,

csordák átjárhattak, de hirtelen támadások esetén e nyílások a hátuk megett épített s őrséggel megrakott váracskával elzárhatóak voltak.

Mivel e sánczvonálnak célja a védekezés volt, természetesen ott megszakad, ahol mocsarak estek közbe, mert hisz itt az akkoriban még mélyebb és járhatatlanabb mocsarak úgyis lehetetlenné tették az ellenségnek az áthatolást. A fővonálnak vannak kisebb kiágazásai északfelé mind a Duna, mind a Tisza mentén, s ez arra mutat, hogy később az ellenség ügyekozett a fősánczvonat hátamegk kerülni s ezért feljebb kerülve kelt át a Dunán vagy a Tiszán.

Ilyen, kissé rendszertelen, de mégis óriási, mintegy 102 kilométer hosszú, alúl 25 méter, felül 3—5 méter széles, 2—3 méter magas sáncznak és az előttk levő 10 méter széles ároknak készítésére évek hosszú sora és olyan népnek lelkesedése volt szükséges, a mely a Duna-Tisza közét megszerette s állandó, kedves hazájának tartotta. Ilyen pedig a Duna-Tisza közén csak a szármatajazyg volt, s csak ez tudta itt magát négy százzadon át fentartani, csak ennek volt ideje e sánczvonatát elkészíteni.¹⁴⁵

A IV. század elején Diocletian római császár Pannoniát 4 részre osztotta fel, mintha csak sejtette volna, hogy a római birodalomnak ezen része rettenetes támadásoknak lesz kitéve és így többek gondozására szorúl. A Dunántúl északnyugati része Pannonia prima néven megmaradt külön tartománynak. Aquincum környékéből alakította Diocletian a második tartományt s ezt leánya tiszteletére Valeriának nevezte el. Pécs-től Szirmiumig terjedt a harmadik tartomány és ez Pannonia secunda nevet nyeri. A Dráva-Száva-köz nyugati része pedig, mivel a Száva keresztül folyt rajta, Savia néven lett külön tartomány.

Ezen intézkedésekkel és Nagy (I.) Konstantinnak a 323—32 években a szármatak és gótok ellen indított hadjárataival sikerült elérniök, hogy a nyugati gótok Pannoniát nem bírták elfoglalni.

De azért Erdélyből előre nyomultak, 335-ben a Maros alsó folyása mellett annyira megverték és legyőzték a vandalokat, hogy azok kénytelenek voltak menekülni s a rómaiak védelme alá adván magukat, Dunántúl, Pannonia közepén nyertek új szállásokat.

Ettől kezdve a gótok birodalma egész a Tiszáig ért és több mint egy századig kezükben lévén Erdély, sőt a Prút és Alduna közt levő terület is, nem csoda, ha ez ország Gothia nevet nyert. Természetesen nem csupán gótok laktak e területen, hanem az akkori szokások szerint nekik meghódolt szövetséges népek is.

A gótoktól szorongatott szarmata jazygok a 356—57 években Pannonia secunda tartományba, az északfelől szorított kvádok pedig 374—75-ben Valeria tartományba rontottak be és e tartományokat elnéptelenítették. Maguk a római császárok Constantius és Valerián siettek ide az ő megfélemezésükre, de így is alig-alig tudták őket visszaverni. Emiatt a latin lakosság kezdte Pannoniát elhagyni.

Ezen nagy küzdelmeknek szintén áll még egy néma emléke a volt Magyarország területén: a XVIII—XIX. századokban úgynevezett nagy római sáncz. Ez a mai Ujvidéktől egyenesen Bács földvár felé húzódik. Ennek az árka nyugat felől esik, tehát a végből készült, hogy azzal a titeli fensíkot és a Tisza torkolatát a nyugat felől támadó ellenségtől meg lehessen oltalmazni. E sáncz ma is sokkal magasabb, mint a másik hosszabb, sokhelyütt görbe sáncz és ennél később készült, mert a hosszabbat két helyütt átmetszi s így annak egyik kanyarulatát, a régi Boldogasszony másként Goszpodincze falu határát a saját, védett területébe bekebelezi.

Olyan nép készítette e magasabb sáncot, a mely a hosszabb és alacsonyabb sáncz készítőjével éles ellentétben élt. Már pedig tudjuk, hogy a IV. században a jazygoknak az a része, a mely a titeli fensíkot lakta s ott földműveléssel, halászattal foglalkozván, a Tisza kiöntései, mocsarai közt vert magának erős fészket, elszakadt a költözködő (metanasta) jazygoktól. Ezek ugyanis a titeli fensíkon letelepedett és limigant-jazygoknak hívott népet szolgálíknak tekintették és rájuk nagy adókat vetettek. Ha tehát, a mint természetes, a limigant jazygok szabadságukat és vagyonukat védelmezni akarták a költözködő jazygok lovas csapatai ellen, erre legjobb volt a magas, meredek s mély árokkal bíró sáncz.

Annyira ment a gyűlölet a két foglalkozású, bár egynyelvű társadalmi osztály között, hogy 358-ban a költözködő jazygok rázúdították a római sereget a limigant-jazygokra épen olyan időben, mikor nagy szárazság volt s így a kiöntések, mocsarak

védelmet nem nyújtottak. A rómaiak felmentek egész odáig, ahol a sáncz a Tiszához közeledik, itt a limigantokat megverték, tanyáikat felgyújtották és őket másfelé: a vikto-válokhoz költözni kényszerítették. De e nép annyira ragaszkodott lápos, ingoványos földjéhez, hogy a következő évben 359-ben követségük Constantin római császárt hirtelen rajtaütéssel akarta elfogni s így földeik visszaadására kényszeríteni. A rajtaütés nem sikerült s a követség tagjai nem kértek, nem adtak kegyelmet, hanem utolsó leheletükig harczolva hullottak el a rómaiak túlnyomó számú fegyverei alatt. Ilyen vakmerő és szívós nép arra is képes volt, hogy e magas sánczokat megépítse. A 25—26 kilométer hosszú, méreteiben egy kissé változó sáncz, ha ezer ember dolgozott rajta, 2 év alatt elkészülhetett.

374-ben megindult a rettenetes hún fergeteg. Megkezdődött a népvándorlás s ez még jobban megzavarta a népek elhelyezkedését a később Magyarországra területén.

A Tiszától a Dnieperig lakó gótok akkor már régóta két részre voltak szakadva s így nem bírtak a hunok támadásának ellenállani. A keleti gótok meghódoltak. A nyugati gótok egy része szembeszállott velük, de a Dnieszternél csatát vesztvén, a Dnieszter és Szeret között elvesztette. Ez azután visszavonulva a későbbi Havaselyföldéről a szarmatákat és tai-válokat 377-ben átszorította a Dunán a római birodalomba. A gótok keresztény része már előbb 376-ban átkelt az Aldunán a római birodalomba.

A Duna balpartján maradó s legjobb földjeiktől megfosztott nyugati gótok 380 táján átszorították a vikto-válokat a Duna-Tisza közére, ezek pedig a belső harcokban úgy is megfogyott szarmata-jazigokat a dunántúli és szerémségi részekre.

Ugyancsak a népvándorlás újra okot adott a kvádoknak, hogy régi kívánságuk szerint ők is, a svévek is Pannónia gyér lakosságú, mert tőlük annyiszor elpusztított részeire költözzenek át. Mivel a markománok áttelepedése Pannónia primába 396-ban történt, a svévek és kvádok átköltözése is e tájon mehetett végbe. Helyüket a herulok, szintén germán nép, foglalták el.

Tehát a 400-ik évre így változott meg hazánk néprajzi képe:

A Száva-Dráva-közt, valamint a Dunántúlt a rómaiak még bírták ugyan, de a vidéki lakosság már szarmata-jazygokból, vandalokból, kvádokból és svévekből állott. Dunáninnen a herulok,

Tiszán innen a gepidák tanyáztak. A Duna-Tisza-közét és Tiszántúlt az álánok (váltak) s Erdélyt a keleti gótok tartották megszállva.¹⁴⁶

A későbbi Erdélyben és Havaselyben lakó nyugati gótok nem állhatván már tovább a húnok folytonos zaklatásait, Radagais vezérlete alatt, felkerekedtek és 404-ben kiszorították a válokat (álánokat) az úgy is nem sokáig bírt Duna-Tisza-közről és a vadalokat, sveveket a Dunántúlról. Ezek azután Gallia felé indultak. De Radagais-nak Dunántúl se volt elég, hanem 405-ben Itáliába ment és ott veszett el népével együtt.

Az V-ik századnak mindjárt az elején nagy változás történt az itt lakott népek között.

A gótok és álánok (váltak) távozását a húnok felhasználván átköltöztek a Nagy-Magyar-Alföldre és 453-ig ez lőn az ő óriási birodalmuknak főtanyája. A keleti gótok Erdélyben és Havaselyben telepedtek meg. A herulok és gepidek egyelőre helyükön maradtak.

Ez az állapot tartott 453-ig. Attilá-nak ugyan nagy tervei voltak; a Pannoniát védő dunaparti várakat már mind elpusztította s ha tovább él, az egész Dunántúlt uralma alá hajtja, de hirtelen halála őt ebben megakadályozta. Csak lejjebb, Taurunum (Zimony) és Teutoburgium (Dállya) közt lépte át a Dunát, mert 427-ben Pannonia Secunda a kelet-római birodalomhoz csatoltatott. Attila tehát 441-ben a kelet-rómaiak ellen háborút indítván, Pannonia Secunda főhelyét Szirmiumot (később Száva-Szentdemetert, Mitroviczot) és környékét elfoglalta.

Attila váratlan halála után, mint ismeretes, az ő fiai összevesztek. A vele szövetséges germánok ez alkalmat felhasználván fiaira támadtak. A húnok ezáltal egyszerre nagy veszedelembe jutottak, mert Erdély felől a keleti gótok, észak-keletfelől a gepidák, északnyugat felől a herulok szorongatták őket. A három oldalról jövő támadás kikerülése végett áthúzódtak tehát Pannonia Secunda területére vagyis a Szerémségre, de ellenfeleik ide is követték és a Netad folyó mellett vívott döntő csata után végleg kiszorították őket a későbbi Magyarország területéről.

A legyőzött, de még mindig féltelmes húnok legnagyobb része a Prút és Dnieper közé húzódott vissza. Innen az Erdélyben lakó keleti gótokra veszedelmesek voltak és ezek félték a húnok bosszújától. Kivonultak tehát onnan, átmentek a Dunán

és a kelet-római császár nem szívesen adott engedélyéből, először a volt pannoniai tartományokban kaptak szállást.

A gepidák, mivel az ő királyuk Ardarich (később Olderih, Oldre s lassan-lassan a magyarok ajkán Ódor) volt a húnok ellen küzdő germánoknak feje és esze, a húnoknak volt szállásait a Nagy Alföldön és Erdélyt kapták meg. Ezt bírták aztán 113 esztendőn át 568-ig, úgy, hogy a VI. században Tiszántúlt és Erdélyt az egykorúak Gepidiá-nak ismerték és hívták. A gepidák volt hazáját egyidőre részben a herulok, részben pedig a szkir nevű germánok vették birtokukba.

Ezen életre-halálra menő iszonyú küzdelmekben, természetesen a lakosság részint a kivándorlás, részint az éhség, részint a kölcsönös öldöklés miatt nagyon megfogyott. Mérföldekre menő területek lakatlanul állottak. A gepidák Erdélyt és Havaselyt jóformán teljesen lakatlanul hagyták, mert attól keletre tanyáztatva a húnok, csak úgy tudták megakadályozni a rabszolgák szerzésére indított rajtaütéseket, ha az ilyen kis rabló-csapatok több napos járóföldön át se élelemre se útmutatóra nem találtak.

Dunántúl és a Száva-Dráva közön is állandóan folyt 455 után a néppusztítás. A 381 táján ide átköltözött szarmata-jazygok 470 táján még egyszer erőre kaptak s függetlenségre törekedtek, de a kelet-rómaiak a keleti gótokkal kiírtották őket. Ez történhetett a többi, kissebb népmaradványokkal is.

475-ben a keleti gótok nagyobb részt kiköltöztek a Dunántúlról és a Szávántúl kaptak szállást. 488-ban azután elindultak a Száva mentén Itália elfoglalására.

Az 500-ik esztendőben tehát már nem laktak sem húnok, sem keleti gótok a későbbi Magyarország területén. A Száva-Dráva között, valamint a Dunántúlt ez évben névleg a kelet-római császár, valósággal a keleti gótok híres királya Theodorich = Detre bírta, de lakossága gyér, különböző néptörödékekből álló volt.

Az északi részekben a herulok voltak az urak. Az Alföld és Erdély a gepidák kezében volt.¹⁴⁷

A VI. században szintén ily borzalmas vagy talán még borzalmasabb harcokat folytattak a későbbi Magyarország területéért.

Északnyugat felől e század elején újra közelgetett egy szívos, kegyetlen, de a csatatéren úgyszólván győzhetetlen nem-

zet: a longobárd. Ez megverte a hirtelen, de állhatatlan herulokat és kiszorította őket az ország északi részéről. A herulok erre egy ideig a gepidák földjén húzódtak meg, de ott se voltak megelégedve, mert állítólag a gepidák szolgálóiknak tekintették őket és asszonyaikon erőszakoskodtak. Emiatt 512-ben ők is átkeltek a Dunán a kelet-római birodalomba, annyi nép temető helyére.

A déli részen a gepidáknak nagyon fájt a foguk a Szerémségre! Azt mondogatták, hogy ők Attila utódai, már pedig Szirmium Attilaé volt. Már Theodorich, a keleti gótok hatalmas királya idejében háborút indítottak e végből a keleti gótok ellen, de sikertelenül. Azonban 526-ban Theodorich meghalt s a gepidék élve az alkalommal, a Szerémséget megrohanták, azt és annak főhelyét, Szirmiumot (később Száva-Szentdemetert) elfoglalták.¹⁴⁸

Ámde a Szerémséghez, valamint az egész Pannoniához a kelet-római császárság is jogot tartott. Arra nem volt ereje, hogy a gepidáktól egymaga visszavehesse s azért szövetségre lépett a longobárdokkal. Már most ezeknek, mint az ő szövetségeseiknek átengedte a régi Pannonia egy részét, a Dunántúlt. Ennélfogva a longobárdok 546-ban átkeltek a Dunán s ettől kezdve a későbbi Vác és Bodrog vára közt csak a Duna választotta el e két, egymás vesztére törő gepida és longobárd, germán népet.

553-ban állítólag azért, mert az előző évben a kelet-római birodalomban rabló szlávokat a gepidák valahol a későbbi Haram (Rama-Ujpalánka) tájékán átszállították a Dunán, a kelet-rómaiak és a longobárdok megtámadták a gepidákat és tőlük a Szerémséget elvették. Szirmium újra kelet-római város lett.

Később a longobárdok ezzel se elégedtek meg. Szövetkeztek az avarokkal a gepidák országának megsemmisítésére. Megtudta ezt az utolsó gepida király és meg akarta előzni a longobárdokat. De 566-ban csatát vesztett, a csatában maga is elesett s magára maradt nemzete még kevésbé tudta megakadályozni a keletfelől betörő avarokat. Így azután a gepidák országa jórészt már 566-ban az avarok kezére került. Az avarokkal együtt jöttek nyelvrokonaik és szövetségeseik: a kotur-ugurok is.

Két év múlva a longobárdok Itáliába vándoroltak s ekkor az 565-ben, a gepidék ellen kötött szerződés szerint, a Dunántúl is az avaroké lett.

Az avarok azután, mint a gepidák utódai a Szerémséget is kezdték követelni. 580 táján csakugyan el is foglalták Szirmiumot s vele az egész Dráva-Szávaközt.

Az avar volt tehát az első olyan nemzet, a mely a későbbi Magyarország területét egészen hatalmában tartotta s így látványlag egy országgá tette. De az avar birodalom sem volt egy nyelvű s még kevésbé egyformajogú ország. Az avar csak a hódító, uralkodó osztály volt, a többi itt lakó népek pedig az ő szolgáik és nem polgártársaik. Maga az avar hadsereg is legalább 5 különböző nemzetiségből állott. Így pl. a 600-ik évben a görögök az avar hadsereget nagyon megvervén és abból 17.200 hadifoglyot ejtvén, e hadifoglyok között csak 3000 volt avar, ellenben 8000 volt a szlávok, 4000 volt a gepidek és 2200 a más apróbb nemzetiségűek száma.¹⁴⁹

A 600-ik évben tehát az avarok voltak ugyan az urak a volt Magyarország területén s velük együtt szövetségeseik, az ide szakadt kotur-ugurok, de a lakosság nagyobb része szlávokból, továbbá gepida és más, germán eredetű népekből állott.¹⁵⁰

A VII-ik században (600-tól 700-ig) a későbbi Magyarország területe mindig az avarok birtokában volt, tehát az itt élő népek elhelyeződése nem változott.

E század elején az avarok folytatták hódító, pusztító hadjárataikat. 614-ben elfoglalták Salona-városát s így uralmukat egész a dalmát tengerig terjesztették ki.¹⁵¹

Talán ez is ösztönözte őket, hogy 626-ban a perzsákkal szövetségbe minden erejüket Konstantinápoly megvéására fordítsák.

Ez azonban nem sikerült. Kénytelenek voltak visszavonulni. Erejük meggyengült, számuk megfogyott s így megkezdődött az óriási nagy, Dontól a Keleti-Alpokig terjedő, avar birodalom bomlása.

Mint említők, keleten először az onugurok fejedelme, Kuvrat szakadt el tőlük és 634 táján a görög császárral lépettszövetségre.¹⁵²

Nyugaton a korontái-szlávok között támadt valami Samo nevű fejedelem 630—40 táján és ez lerázta magáról az avarok igráját.¹⁵³

Legveszedelmesebb ellenfeleik azonban saját fajtájukból kerültek ki s ezek voltak az Alduna és a Dnieszter közt tanuló bolgár-ugurok.

E bolgár-ugurok épen úgy lovas vitézek voltak mint ők,

épen úgy ismerték a lovas-seregek cselvetéseit, támadásait mint ők. Ezekről tehát legjobban félthették legkedvesebb, legbecse-
sebb szálló helyeiket, a lótenyésztésre, baromnevelésre annyira
alkalmas Nagy-Magyar-Alföldet.

A bolgár-ugurok és avarok közt így támadt rettentő küz-
delemnek első következménye volt a Prút és Olt folyók közt
keletkezett Szlavinia, ó-szláv-ország megsemmisülése. Mint em-
lítő, a gepidák a Prút és Olt közét már 460 táján üresen hagy-
ták, hogy így a Dnieszteren túl tanyázó húnok őket hirtelen
meg ne lephessék. Ez üres, legalább is félig uratlan területre
bevándoroltak azután azon szlávok, a kik magukat szlavinok-
nak, azaz beszélőknek (többes számban szlavii) nevezték s kü-
lönösen a Kárpátok délkeleti és déli völgyeibe fészkeltek be ma-
gukat, mert e vidék kisebb barom-tartásra, méhtenyésztésre
és kis darab földeken űzött földművelésre alkalmas volt. De
nagyon alkalmas volt e vidék az ő maguk életének és jószá-
gaiknak megmentésére is, mert ők, ellentétben a síkságok lovas
népeivel, csak gyalog harczoltak s ennél fogva a háborúban szo-
ros, nehezen járható, búvóhelyeket kerestek. Midőn tehát egy-
egy lovas sereg jött, ők a hegyek és erdők közé vagy a mo-
csarak rejtett szigeteire menekültek s családjaikat, állataikat,
élelmiszereiket ott eldugták.¹⁵⁴

De az élelmen kívül ruhanemű és ékesség is kellett e
népnek. Ezeket pedig könnyebb volt rablással, mint cserekeres-
kedéssel megszerezni. Készítettek tehát fatörzsökökből kivájt,
könnyű s a mocsarakban is használható ladikokat s ezeken
észrevétlenül átkeltek a Dunán. Itt a Duna jobb partján épült
kelet-római városokat, falvakat oly hirtelenül lepték meg, hogy
alig lehetett ellenük védekezni, mert mire az őrző csapatok
táborhelyeikről a betörés helyére érkeztek, a szlavinok már
kirabolták, felégették a házakat és visszavonultak a járhatatlan
mocsarak közé. Haragudtak is ezért a kelet-rómaiak, de sere-
geik nagyobb hadjáratokkal lévén elfoglalva, csak 560 után rak-
ták meg sűrűbben őrségekkel az Alduna jobb partját. Később
azután tél elején, mikor a fák levelei már lehulltak s a szlavi-
nok az erdőkben hiába bujtak el, bevonultak a római seregek
az ő földjükre is az ő megbüntetésükre. 581-ben még az avar
kajánt is rábírták, hogy a szlavinok országába törjön és vegye
el kedvüket a kelet-római birodalom folytonos háborgatásától.¹⁵⁵

602-ben épen abból keletkezett Maurikios császár veszedelme, mert a szlavinok téli betöréseinek meggátlása végett arra akarta kényszeríteni a kelet-római hadsereget, hogy az Alduna balpartján teleljenek. Katonái azonban fellázadtak, Konstantinápolyba indultak s ott Maurikiost megölvén, helyette Phokast tették császárrá. Mivel pedig Phokas esztelen rendeleteket adott ki, 610-ben ezt is megölték s Herakliust (magyarosan Ráklist) kiáltották ki császárnak. Azonban ez 628-ig a birodalom létét fenyegető perzsák ellen volt kénytelen harcot folytatni.

Igy azután az Alduna mente évtizedeken át védtelenül maradt. Bátran mehettek át a szlavinok a kelet-római birodalomba, de csak úgy, ha előbb az avaroknak meghódoltak vagy legalább is azoknak szövetségeseik lettek. Ennek következtében 626-ban maguk előtt hajtották az avarok az összes déli szlávokat Konstantinápoly ostromára s különösen pedig az Alduna mentéről jött szlavinokat biztatták, hogy evezzenek ladikjaikkal az AranySZarvba, a város megvívására. Ezek meg is tették ezt, de szörnyű szerencsétlenség lőn a vége, mert a görög hajóhad a ladik-csoportot a rajtaülőkkel együtt elsüllyesztette, azokat pedig, a kik valahogyan mégis megmenekültek, a bosszús avar kaján levágatta.¹⁵⁶

Már ez is nagyon meggyengítette a szlavinok országát, de még kiállhatatlanabb lett helyzetük 630 táján, mert akkor a híres, országszerző avar kajánnak, Bajánnak második, szintén Baján nevű fia meghalt¹⁵⁷ s a bolgárok ekkor azt követelték, hogy most már az ő nemzetükből válasszanak kajánt. Ezt persze az avarok nem fogadták el s a két rokon nemzet egymásra támadt. Az avarok győztek ugyan, de a véres háborúban az avarok és bolgárok lovasseregei annyira keresztül törtek a szlavinok országán, hogy ezek nem állották ki a folytonos rablásokat, hanem 635—38 táján, még Heraklius császár idejében († 641) átkeltek a Dunán és a Haemus-Rhodope hegységekben kerestek maguknak nyugodtabb fészket.

Ugyanekkor a Felső-Dnieszter mentén lakó szlávok (a későbbi szerbek és horvátok ősei) is megunták az avarok folytonos zsarolásait és Erdélyen keresztül vágva szintén átkeltek a Dunán a kelet-római birodalom üres, lakatlan területeire. Itt azután a volt Felső-Moesia, Praevalis és Dalmatia tartományok hegyei közt találtak az ő akkori foglalkozásuknak alkalmas hazát.

A testvérharcz a bolgárok és avarok közt közben tovább folyt, míg végre a bolgárok is függetlenítették magukat.

Már most az avarok, hogy a bolgárok egy könnyen el ne hajthassák jószágaikat, mint a szarmata-jazygok, ők is óriási hosszú és némely helyen kétszeres, háromszoros sáncz vonalat készítettek a Dunától fel egészen a Tiszáig. Nevezetesen a Duna és Maros közt a mai Buziás, Versecz, Sásvár (Dragsina), Temes-Zsadány, Lipa irányában hányattak erős sáncokat. Egyik Temes-Zsadány közelében épült falut a magyarok már a XII. században Három-árokinnak nevezték el, mert határa három ilyen sánczot érintett!¹⁵⁸ A Maros és Sebes-Körözs közt pedig a mai Szentanna, Székudvar (hajdan Árkicsalán), Sarkad, Cséfa, Körös-Tarján, a Sebes-Körözs és Berettyó közt Ártánd, Bojt, Esztár, a Berettyó és Tisza közt, Nagy-Léta, Hadház, Fejértó és Tisza-Polgár irányában haladt e sáncz. Az árok mindenütt a keleti oldalon van, mert kelet felől kellett védekezniök. A sánczok megé alkalmas helyeken hatalmas földvárakat is készítettek. E földvárak közül a temeszsadányi és szentannai most is láthatók s még romjaikban is tekintélyesek.

Polgár és Tiszadob között ez óriási sáncz csatlakozott ahhoz a másik háromszoros, nagy sánczhoz, a mely a Duna mentén Vácz tájékán kezdődött és Tiszapélynél, Ároktőnél és a Sajó torkolatánál ért el a Tiszához s részben talán még a szarmata-jazygok műve volt.

Az erdélyi hegységet, Tiszántúl északkeleti részét, a homokos és így lótenyésztésre kevésbé alkalmas vidéket az avarok lakatlan, országválasztó köznek hagyták.

Ellenben nyugaton a később Kis-Magyar-Alföldnek nevezett részt, továbbá a későbbi Alsó-Ausztria sík részeit mind megszállották úgy, hogy legszélsőbb földvárak a Kamp folyócskának a Dunába folyásánál volt elhelyezve.¹⁵⁹

Ezen nagy változásoknak, véres pusztító háborúknak következménye volt, hogy a VII. század végére a 700 év táján az avar birodalom összezsugorodott s a későbbi Magyarország területe nagyon elnéptelenedett. A nagy sánczoktól nyugatra az avarok tanyáztak itt földváraikban s körülöttük, valamint az ország északi és keleti területén kis csoportokban szlávok és gepidák éldegéltek, az avarok kemény igája alatt nyögven. A koturugurokról többé nincs említés.

A VIII. században (700—800) 90 év telt el a nélkül, hogy valami nagyobb változás ment volna végbe a későbbi Magyarország területén. Legalább is nincs róla semmi feljegyezve. Az avarok tehát éltek világukat, erősítették sáncaikat, gyepűiket, a szlávok és gepidák pedig szolgáltak nekik. A 790 táján írogató, nagy műveltségű, sok országot látott (Longobárd) Pál deák még ismeri a gepidákat és tudja, hogy az avaroknak fizetnek adót. Az adószedés végett földváraikból lóháton kivonuló és lóháton járó avarok legkönnyebben természetesen a síkságon tudtak haladni, a szlávok és gepidák tehát erdők, mocsarak, hegyek mellé húzódtak, mert itt találtak búvóhelyeket a rettentő zsarolás ellen. Ennek következtében a volt Magyarország síkságai, épen azok, a melyek legtöbb népet tudtak volna eltartani, lassankint üresek s vadállatok tanyái lettek.

A VIII. században, mint említők, a hatalmas bolgár kajánok mindinkább terjeszték az ő hatalmukat a Balkán félszigeten s ezáltal elzárták az avarok útját Konstantinápoly felé. E miatt az avarok nyugat felé kerestek maguknak háborús foglalkozást. Ez vált azután vesztükre.

Már 771-ben hozzájuk, mint egykori szövetségeseikhez menekültek azok a longobárdok, a kik az Itáliába bevonult frankok uralmát elfogadni nem akarták. 788-ban Tassilo (Tázló) bajor herczeg hívására Bajorországba küldöttek segítőcsapatokat a frankok ellen s mind a Duna mentén, mind Itália felső részén megtámadták a frankokat. Visszaverték ugyan őket, de mégis állandó veszedelemmel fenyegették az akkor már óriásivá nőtt frank birodalmat.¹⁶⁰

E miatt azután a hatalmas nagy király, Nagy-Károly elhatározta, hogy megsemmisíti őket. Tudta, hogy ez nehéz dolog lesz, tehát 791-ben egyszerre három nagy sereget indított ellenük: az egyiket Észak-Itália felől, a másikat a későbbi Csehország felől, a harmadikat pedig, a középsőt, a Dunamentén. E középső sereget maga Nagy-Károly vezette. Mivel a hadjárat 791 őszén indult meg, az avarok, számítva az időjárás viszonyosságaira, továbbá, hogy erejüket összevonják, országuk belsőjébe visszavonultak. A frank seregek két hónapi pusztítás után, mivel a középső sereg lovai közt ragályos betegség ütött ki, visszatértek.¹⁶¹

A hadjárat tehát nem sikerült. Talán nem is bírták volna

soha megsemmisíteni az avarokat, ha ők maguk egymás közt össze nem vesznek. De a két főember a kaján és jugur seregei oly égő gyűlölettel rohantak egymásra, hogy a harcban mind a kaján, mind a jugur elesett. A harmadik főember, a түдүн, erre 795 őszén követeket küldött Nagy-Károlyhoz az Alsó-Elba mentére és meghódolt.

De míg ennek követei odajártak, délnyugat felől Erich a frankok friauli (foro-Juliumi) őgrófja és a frankoknak meghódolt Wonimér karantán (korontál) szláv fejedelem meghallották az avarok nagy összeveszését és a mesés kincsek hírértől feltűzelve, a békekötés előtt újra rátámadtak az avarokra. A Dráva torkolata táján átkeltek a Dunán és az avar-kajánnak körülbelül a mai Gombos-Apáti táján elhelyezett fő-táborhelyét megrohanták. Rettenetes küzdelem után sikerült át-törniök a sánczokon, leölték az avarokat és az évszázadok óta odagyűjtött arany, ezüst kincseket elvitték.

Ettől még jobban felbátorodva, a következő évben, 796-ban Nagy-Károly idősb fia, Pipin, Itália királya jött nagy sereggel az avarok maradványai ellen. Ő bejárta a dunántúli részeket, átkelt a Dunán, sőt a Tiszán is, megvívta és lerombolta az avarok földvárait és a régi Pannonia területét a frank birodalomhoz csatolta.¹⁶² Így az avarokból csak a түдүн vezetése alatt álló rész maradt meg. Nem lehetetlen, hogy nagyobb részük nyelvrokonaikhoz, az akkor még ugur-török nyelven beszélő és velük egy vallású bolgárokhoz menekült.

A VIII. század végén, tehát a későbbi Magyarország területe megint szét volt szaggatva. A dunántúli és drávántúli részek ekkor a frank birodalomhoz tartoztak s itt a ki nem irtott avarokon kívül az úgynevezett pannon-szlávok tanyáztak. A Duna balpartján a Morva és Garam között az avarok megmaradt része élt a түдүн kormányzása alatt volt alattvalóikkal, a szlávokkal együtt. Az ország többi része lakatlanná vált s csak a szélein, erdők, mocsarak mentén éldegéltek kicsiny gepida és szláv csoportok.

A IX. században (800-tól 896-ig) az ország nyugati részén 3–4 kisebb-nagyobb szláv fejedelemség volt alakulóban.

A Duna balpartján, de nem csupán a későbbi Magyarország területén, hanem a Kamp és Morva folyók közén is, továbbá

Morva és Garam között is (a régi markomannok, kvádok és később rugiak földén) lakó és nyelvileg a déli ághoz tartozó szlávok már 805-ben kezdték magukat kivonni volt uraik, az avarok kényuralma alól és 822-ben mint külön nép mutatják be hódolatukat a frank császárnak.¹⁶³

Az így megalakult szláv fejedelemséget, mivel területét a Morva folyó alsó folyása ketté szelte s mivel főhelye Dévény,¹⁶⁴ a Morva torkolata közelében feküdt Morvaországnak, latinosan Marahania-nak és Moravia-nak nevezték el.

Ezen, pontosabban Alsó-Morvaországnak hívott fejedelemség eleintén elismerte a frank, illetőleg 843 óta német királyok felsőségét. 853-ban azonban az első, névleg ismert fejedelemnek I. Mojmir-nak öcscse Rasztivláv vagy magyarosan Rászló elszakadt a németektől és 871-ig függetlenül kormányozta népét. Unokaöcscse, Szentepolk (Szventepolk, későbbi éjszaki szláv kiejtéssel Szvatopluk¹⁶⁵) 871-ben a németek segítségével nyerte el a fejedelmi hatalmat s azért 875-ig német alattvaló volt. 875-től 884-ig, majd 892-től 894-ig azonban ő is önállóan uralkodott. 894-ben Szentepolk kevéssel halála előtt országát 3 fiaközt három részre osztotta, de II. Mojmir 898-ban testvéreit elűzvén, újra egyesítette azt.¹⁶⁶

A dunántúli részekből Nagy-Károly egy külön határgrofságot alapított, a drávántúli részeket pedig az akkor már meglevő friauli (forojuliumi) határgrofsághoz csatolta. Egyházilag e nagy területet 810-ben az aquilejai patriárka, a salzburgi érsek és a passauai püspök közt osztotta fel akként, hogy a drávántúli részek Aquilejának, a Rába-Dráva-Duna közt elterülő nagy vidék Salzburg-nak, a Rába és a bécsi erdő közt levő rész Passau-nak jutott. 805-től kezdve itt, Sabaria és Carnuntum közt laktak az avaroknak megmaradt és kereszténnyé vált töredékei. Később kezdettek ide telepíteni bajor-németeket, de a legnagyobb része a lakosságnak itt is szláv volt.¹⁶⁷

E dunántúli szlávok számát és egyesülését nagyon előmozdította egy Privina nevű szláv csapat-vezér. Ez 330 előtt Nyitra környékén lakott, de onnan I. Mojmir őt 830-ban elűzte. Átköltözött tehát híveivel együtt Dunántúlra, jelentkezett meghódolásra a frank határgrofnál s tőle lakóhelyet kért. Ha előbb nem, 840-ben csakugyan megkapta a Szala (régiesen irva Zala) partak és a Balaton déli részén elterülő vidéket lakóhelyül, 848-ban

pedig külön herczegséget vagy szlávosan vajdaságot alakítottak számára a németek Dunántúl déli feléből úgy, hogy az ő herczegsége egész Pettau-ig terjedett.

861-ben Privinát a morva-szlávok megölték, de fia, Koczil, követte őt a hercegi vagy vajdai hivatalban egész 876-ig. Ez évben azonban seregével a horvátokkal harczoló németek segítségére menvén, az ütközetben elesett¹⁶⁸ s ettől kezdve, úgy látszik, a szláv herczegség vagy vajdaság megszűnt.

Privina, hogy vajdaságának biztos székhelye legyen, közel ahhoz a ponthoz, a hol a Szala-patak a Balatonba torkollik, mocsaras, nehezen megközelíthető vidéken várat épített s ezt szlávul Blatograd-nak, németül Mosaburg-nak nevezték el. Itt azután olyan szép templomot rakatott a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére, hogy azt 850-ben maga a salzburgi érsek szentelte fel. E fölszentelésnek tanúiként följegyezték Privina főemberei közül: Chezil, Unzat, Chotemir, Liutemir, Zeurben, Siliz, Wlkina, Witemir, Trebiz, Brisnuz, Zuemin, Leska, Crimosin és Gozmer nevű tisztviselőket és gazdagabb férfiakat.¹⁶⁹ Ezek közül Siliz, Wlkina és Trebiz vagy maguk vagy hasonló nevű utódaik falvakat is alapítottak, még pedig a Szala megyében Nova város közelében feküdt Zseliczet, a Nagy-Kanizsától északnyugatra eső Valkonya vagy Vókonya falut és a Szala balpartján Gerse közelében feküdt Trebiczet vagy Trebeczet.¹⁷⁰ A Witemér személynév még a XIII. században is használatos volt az e vidéken lakóknál.¹⁷¹ Magának Privina-nak a neve is fenmaradt egy a Mura folyótól nem messzire, Tolmács és Keretye falvak mellett feküdt Prenye vagy magyarosan Perenye, Pörönye falu nevében az egész középkoron át¹⁷²

Ilyen kis szláv csapatvezér volt az a Veszprém is, a ki ez időtájt a veszprémi várat építette s ettől délre le Tihanyig apró falvakat (Palaznak, Csopak, Árács, Tihany) telepített. E szlávok azonban az északi szláv Bezpriem (= korlátlan, mérges) személynevet Vezpriem-nek ejtették ki, tehát az északitól különböző szláv nyelvet beszéltek.

Másik szláv fejedelemség volt alakulóban Esztergom tájékán Esztergom vagy Visegrád székhellyel a Pilis hegységészaki oldalán. Az itt egymásután következő Esztergom Visegrád, Bogdán, Tahi, Izbég (Zbieg) Pomáz, Kaláz, Dorog, Csolnok, Kirva, Tinnye, Perbál, Tök helynevek az ó-szlávból mind megfejtethők.

Esztergom annyi mint Ieshely (őrhely),¹⁷³ Visegrád annyi mint magas vár, Dömös eredetileg Gyimis vagy Dimis, valamint Bogdány ó-szláv személynevek voltak (Bogdán = Istenadta), Tah húzást, Izbég ó-szlávul Zbieg menekültet,¹⁷⁴ Pomáz kenést, csirizet, Kalász, eredetileg Kalócz valami bagolyt jelentett. — Dorog a szláv Drug-ból (= társ), Kirva a szláv Kriva-ból (= görbe), Perbál, Pribór-ból (= bőrfenyőfa melléke) alakult át. — Maga a Pilis hegység neve is az ó-szláv Plis, azaz nyírt szóból származik.

A Dráva-Száva közén is, bár frank főhatóság alatt, külön fejedelem alatt akartak élni azon ó-szlávok, a kik odahúzódtak s magukat szlavon-oknak vagy szloven-eknek hívták. Első ismert fejedelmük Lyudevit nevű volt, de ez 818-ban felmondotta az engedelmességet a frankoknak és 4 évi erős küzdelembe került, míg a frankok a horvátok segítségével őt legyőzték és a Dráva-Száva-közét újra meghódították.¹⁷⁵

De nem sokáig bírták a frankok az egészet. A bolgárok talán a hozzájuk menekült avarok biztatására, 826-ban átkeltek a Száván, elfoglalták az annyi néptől óhajtott Szirmium városát, sőt áthajózván a Dráván, még a dunántúli részeket is megtámadták. Ennek következtében 826 után a frankok, illetőleg németek kezén csak a régi Savia tartomány maradt meg a Dráva-Száva-közből.¹⁷⁶

E Savia-ban lakó szlavonok fejedelmét 850 táján Rati-mirnak hívták s ennek utódai hihetőleg a fentemlített Privina s ennek halála után fia Koczil lettek. 880—896-ig Braszlov (Baraszló) nevű fejedelem igazgatta az itt lakó szlavonokat s az annyira megnyerte a németek tetszését, hogy 896-ban még a dunántúli Pannonia őrzését is reábizták.¹⁷⁷

Ezen népekről számolnak be a kilencedik századbeli emlékek.

Legnagyobb része azonban a későbbi Magyarországnak e században lakatlan pusztaság volt!

Már 816-ban Nagy-Károly életírója, Einhard, kora eseményeinek avatott tudósa ezt írja az avar háborúkról szólván: „Mennyi ütközetet vívtak e háborúban, mennyi vér folyt el ekkor, bizonyítja a lakosoktól üres Pannonia, bizonyítja az a hely, a hol az avarok kajánja székhelyét tartotta. Annyira kietlen, hogy még csak nyoma sincs itt az emberi lakásnak.”¹⁷⁸

Lakatlan pusztaságnak írja a Tiszamentét Alfréd angol király is 890 táján írt művében. Pedig ő nagy utakat tett meg többször megfordult Rómában, sőt a Karolingok udvaraiban is. Ő írja Karinthiáról: „A morvaktól délre a Duna másik oldalán van Karinthia országa, délre az Alpeseknek nevezett hegyektől. Azután Karinthiától keletre, túl a nagy pusztaságon van Bolgárország.” Majd tovább Istria fekvését így határozza meg: „Istriától délre van a Földközi tengernek az a része, melyet Adriaticumnak neveznek, nyugatra az Alpeseknek hívott hegyek és északra az a pusztaság, amely Karinthia és Bolgárország közt terül el.”¹⁷⁹

Regino prümi apát is ott, a hol nem a régi írók műveit másolja, hanem a magakora tudását adja elő, azt írja, hogy a magyarok először a „pannonok és avarok pusztaságain kóvályogtak.”¹⁸⁰

De kétségtelenné teszik ezt a helynevek is.

Ptolomeus földrajzi író Kr. u. 150 táján egy csomó jazyg helységet és 44 dák eredetű várost sorol fel a volt Magyarország keleti felén. Azután a rómaiak hatalmas táborhelyeket, népes városokat alapítottak Dacia-ban a 106—257 években. Mindezek úgy eltűntek, mintha a szél elfújta volna őket. A folyónevek sokkal szívósabbak a falvak, városok, várak neveinél, mert ezekre még a költöző népeknek is szükségük van, mégis megsemmisültek a Dricca, Gilpit, Arine, Miliare folyó nevek, pedig azokat a VII. században még külföldön is ismerték egyesek,¹⁸¹ mennyivel inkább a mellettük lakók.

Természetesen a kietlenség, lakatlan pusztaság nem azt jelenti, hogy egy pár halász vagy vadász-család nem húzódott volna meg a mocsarak, erdők mentén. Hiszen akkor kiveszett volna még a Tisza, Körözs, Maros, Temes, Olt folyók neve is. A salzburgi érsekség jogainak védője 871-ben még úgy tudja, hogy egy-két csoport gepida még mindig fentartotta magát búvóhelyein. De az ilyenek nem tettek számot, még kevésbé országot!

Legalább is öt részre szaggatva túlnyomó részben szántatlanul és lakatlanul állott tehát a későbbi Magyarország területe 896-ban, midőn a mindenható Isten a magyar nemzetet az ő akkori akarata ellenére idevezérlé!

J E G Y Z E T E K.

¹ Az ezen ághoz tartozó nyelveket a XIX. században a tudósok finn-ugor nyelvcsoporthoz nevezték el, de hibásan, mert az ugor, vagy ugr nyelv a török-tatár nyelvcsoporthoz tartozik. A tévedés onnan eredt, hogy az ugroktól alapított s azért az orosz-szlávoktól Ugria-nak, Jugriá-nak nevezett országba később, a X–XII. századokban a finn-magyar ághoz tartozó biarmiak vagy permiek és vogulok telepedtek le. Ethnographia. 1875. 3 1.

² V. ö. Magyar Nyelvőr. 1913. (XLII.) 241. 1.

³ Nyelvtudományi Közlemények. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia XXXI. k (1907.) 1–13, 143. II.

⁴ Szinnyi József: A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége (Az „Árpádok“ díszműben Budapest 1907.) 26–27. II.

⁵ V. ö. Kis Erős Ferenc összefoglaló művét: A magyar nyelv. Budapest. 1915. 70–84. és Setälä Emil értekezését. Magyar Nyelvőr. XLVI. 77.

⁶ Szinnyi József: Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur Berlin und Leipzig. 1920 27–32.

⁷ Nyelvtudományi Közlemények XXXVII 143–144. Ethnographia. 1905 78–79. Kuún Geysa: Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima I 40–84. Magyar Nyelv. 1911. 421–23. I. Al. Sachmatov megállapítása

⁸ Hunfalvy Pál: Ugor vagy török-tatáreredetű-e a magyar nemzet? Budapest. 1883. 17–23. Ethnographia. 1897. 260–65. 1905. 77. Kuún: Relationum Hungarorum historia antiquissima. I. 40, 84.

⁹ Keleti Szemle. Szerkeszti Munkácsi Bernát. XII, 269. XIX. (1920–22) 1–23. II.

¹⁰ A ritkított betűkkel szedett szavak ősmagyar eredetűek.

¹¹ Nyelvtudományi Közlemények. XXXVIII. 272.

¹² V. ö. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége. (A Magyar Nyelvtudomány kézikönyve. 5. füzet) 1923. művéhez csatolt I. térképét. Eszerint a fenyő csak a mai Kazán és Orenburg vidékéig ereszkedik le

¹³ Ethnographia. 1890. 290. 1894. 173. 1895. 359. 1897. 217. 1904. 18 Keleti Szemle. 1904 308. V. ö. Magyar Etymologiai Szótár. I. 32–33. Nyelvtudományi Közlemények. XLIII. 395–96.

¹⁴ V. ö. Ethnographia. 1905. 71–75. II.

¹⁵ Szinnyi: A magyarság eredete. Megjelent az „Árpád és az Árpádok díszműben 17–42. II. Szinnyi: Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur. Berlin u. Leipzig. 1920. Munkácsi Bernát értekezései az Ethnographia folyóiratban. 1893. 165–83. 1896. 481–87. 1905. 71–72. Hunfalvy Pál értekezései. Századok 1888. 235. stb.

¹⁶ Kuún: Relationum Hungarorum historia antiquissima. 82–85.

¹⁷ Keleti Szemle. 1910. 2, 5, 6. II.

¹⁸ Historia naturalis. Liber IV. Caput 25.

¹⁹ Idézi Gyárfás: A jászok története. I. 123.

- ²⁰ De bello Judaico. Lib. VII cap. 27
- ²¹ Gyárfás i. m. I 233. Pray: Annales Veteres Hunnorum 61.
- ²² U. o. I. 234.
- ²³ Kuzsinszky: Pannonia és Dacia. (A magyar nemzet milleniumi története. I. k.) CXV.
- ²⁴ Dahn: Urgeschichte der germanischen Völker. 238.
- ²⁵ V. ö. Ammianus Marc. Rerum gestarum I. XVII. c. 13. Eutropius: Breviarium. I. VIII. További sorsukat I. alább.
- ²⁶ Ethnographia. 1904. 6. Kuún i. m. II. 152. A Magyar Honfoglalás kütfői. 193
- ²⁷ Melich: A jász népnévről. Magyar Nyelv. 1912. 197. Kuún i. m. II. 187.
- ²⁸ Gyárfás i. m. 234
- ²⁹ Dahn i. m. 230. Jordanis: De rebus Geticis. cap. 24.
- ³⁰ Tudományos Gyűjtemény. 1834. IV. 117—18. Fejér. Codex Diplomaticus Hungariae IV. 268.
- ³¹ Idézi Némäti Kálmán: Nagymagyarország ismeretlen történelmi okmánya Budapest, 1911. 44 l.
- ³² V. ö. Munkácsi B. értekezéseit. Ethnographia 1894. 76. 1904. 1—9. 1905. 6 l. Keleti Szemle. 1900. 41—49. 1903. 380. A hidra nézve I. Emlék Szily Kálmánnak. 1918. 34—35. Természetesen lehet, hogy egyes szavak a mai oszét (jász) nyelvben már kihaltak, de ez a magyarok és válok sűrű érintkezésén nem változtat. Erre a meglevő szavak is elég és kétségtelen bizonyítékot nyújtanak.
- ³³ V. ö. Ethnographia. 1898. 144. Keleti Szemle 1907. 241—43, 1903. 374—5, 1910. 169, 1911. 261—71, 1912. 192 350—55. A hét többi napjainak elnevezéseit később a keresztény származású nevek kiszorították.
- ³⁴ Ethnographia. 1895. 362, 373, 375. Keleti Szemle. 1904. 310. 1905. 2 2.
- ³⁵ Ethnographia. 1895. 362.
- ³⁶ Magyar Nyelv. 1921. 206. V. ö. Ethnographia. 1895. 370—71. Keleti Szemle. 1905. 199—201.
- ³⁷ Keleti Szemle. 1905. 175 77.
- ³⁸ Kuún G. i. m. 93 94. II.
- ³⁹ Stritter: Memoriae populorum. I. 457—59.
- ⁴⁰ Kuún i. m. I. 21, 26, 226.
- ⁴¹ Pray: Annales Veteres Hunnorum. 61. (Ammianus ez alkalommal a húnokat chionita-knak írja. Lib. XVI.)
- ⁴² V. ö. Thierry: A római birodalom képe. Fordította Csiky Kálmán 378
- ⁴³ V. ö. Kuún I. m. I. 156.
- ⁴⁴ Stritter: Memoriae populorum. I. 489.
- ⁴⁵ V. ö. Stritter i. m. I. 451.
- ⁴⁶ V. ö. Magyar Nyelv 1921. 206
- ⁴⁷ L. Hóman Bálint: A magyar nép neve és a magyar király címe a középkori latinságban. Budapest, 1917. Különlenyomat a Történelmi Szemle. 1917-iki folyamából.
- ⁴⁸ L. a Nádasdi Ungur, Ongor család névváltozatait Csánki: Magyarország tört. földrajza. V. 241, 563. V. ö. még Munkácsi Bernát értekezéseit: Ethnographia. 1894. 354—80. 1905. 68—85. Keleti Szemle 1905. 201—7.

- ⁴⁹ Magyar Nyelvőr. 1913. (XLII) 241–46 II.
- ⁵⁰ Kuún i. m. I. 15–16.
- ⁵¹ Jordanes tudósítása. Migne: Patrologia Latina. LXIX. 256. I.
- ⁵² V. ö. Ethnographia. 1898. 221–2
- ⁵³ V. ö. Finnisch-ugrische Forschungen. XVI. k. Kertész M. értekezése. Magyar Nyelv. 1923. 130.
- ⁵⁴ Stritter i. m. I. 570.
- ⁵⁵ Stritter i. m. I. 576–86.
- ⁵⁶ U. o. I. 575.
- ⁵⁷ V. ö. Miskolczy Gyula észrevételeit Történelmi Szemle. 1914. 389.
- ⁵⁸ Stritter i. m. II. 504.
- ⁵⁹ U. o. I. 544.
- ⁶⁰ Stritter i. m. I. 549–52, 561–68. Agathias görög író e háborút hibásan 559-re teszi.
- ⁶¹ Magyar Nyelv. 1916. 97. V. ö. Történelmi Szemle. 1914. 48–49.
- ⁶² Stritter i. m. I. 644–46. II.
- ⁶³ V. ö. a későbbi Simokatta Theophy akt magyarázatát. Stritter i. m. 643.
- ⁶⁴ Történelmi Szemle. 1914. 51. Stritter i. m. I. 646.
- ⁶⁵ V. ö. Pray György: Annales Veteres Hunnorum. 192–98. Történelmi Szemle. 1914. 48–49.
- ⁶⁶ Történelmi Szemle. 1914. I. 55–59 és Pray i. m.
- ⁶⁷ Némäti Kálmán: Nagymagyarország ismeretlen történelmi okmánya Budapest. 1911. 44–45.
- ⁶⁸ Stritter i. m. I. 576. III. 60. E helyütt azonban a görögben levő Onigur nevet Stritter hibásan Utrigur-nak írja a latinban.
- ⁶⁹ Stritter i. m. III. 54–55.
- ⁷⁰ Stritter i. m. III. 69 I. 719.
- ⁷¹ V. ö. Századok. 1908. 37.
- ⁷² V. ö. Stritter i. m. I. 530.
- ⁷³ V. ö. Stritter. I. 737.
- ⁷⁴ A Magyar Honfoglalás Kútfoi, Budapest. 1900. 168–69. V. ö. Századok. 1908. 871. Ilóman Bálint értekezése. Keleti Szemle 1910. 32. Századok 1896. 801. Thúry József értekezése.
- ⁷⁵ Pinder és Parthey: Ravennatis Anonymi Cosmographia. Berlin. 1860. 170–71.
- ⁷⁶ Keleti Szemle. XIX. (1920–22) 22 I. Fehér Géza értekezése. V. ö. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete c. művéhez mellékelt térképeket
- ⁷⁷ Az onugurtól kölcsönvett szavakat dőlt betűkkel jelezzük.
- ⁷⁸ Az onugur kölcsön szavakra főforrásaim voltak: Gombocz Zoltán értekezései: Magyar Nyelv 1907. 17, 62, 105, 150, 218, 250, 307, 395. 1912. 401. 1914. 27, 241, 293, 337. 1916. 1–5. 1917. 97. 185. Németh Gyula értekezései. Magyar Nyelv. 1921. 21–25, 205. Színnyei: Die Herkunft der Ungarn. Berlin. 1920. 40–57. Gombocz: Die bulgarisch türkische Lehnwörter in ungarischen Sprache. 1912. Ennek ismertetései Ásboth Oszkártól: Keleti Szemle XIII. 322. Paasonen Henriktől: Nyelvtudományi Közlemények XLII. 36–67. Munkácsi adalékjai: Keleti Szemle VI. (1905) 379, 380, VII. 370–71.

VIII. 292. IX. 179–82, 344–48. XII. 194, 353. XIII. 224, 256. XV. 346, 349. XVII. 234. Kőrösi–Csoma Archivum I. 71–76.

⁷⁹ V. ö. bagatur, bachatur, bátor, csalagan-csalahan-csalán, uguz-uhuz-úz.

⁸⁰ Magyar Nyelv. 1910. 152–58. (Melich J. értekezése.) Nyelvtudományi közlemények. XLIV. k. 401.

⁸¹ A magyar honfoglalás kútfői. 125.

⁸² V. ö. Hazai Okmánytár. VI. 1. és Csánki: Magyarország történelmi földrajza. III. 334, 349.

⁸³ V. ö. Magyar Nyelv. 1922. 31.

⁸⁴ Turul I. k. (1883.) 38.

⁸⁵ Németh Gyula szíves közlése.

⁸⁶ V. ö. Magyar Nyelv. 1907. 70.

⁸⁷ A magyar honfoglalás kútfői. 154, 215.

⁸⁸ Archeologiai Értesítő XX. (1900) 242–43.

⁸⁹ U. o. 1904. 113, 114, 152.

⁹⁰ A magyar honfoglalás kútfői. 167.

⁹¹ Honfoglalás kútfői 167–69. V. ö. Századok 1908. 871. Keleti Szemle 1910. 32.

⁹² V. ö. Jirecek: Die Geschichte der Serben. Gotha 1911. 79.

⁹³ V. ö. Melich János értékezéseit Magyar Nyelv. 1909. 801, 387, 389.

Kúun i. m. II. 185.

⁹⁴ V. ö. Ethnographia. 1897. 14–15. 20–21. Magyar Nyelv. 1909. 300.

⁹⁵ V. ö. M. Honfoglalás kútfői. 169.

⁹⁶ Ethnographia. 1895 370 (Munkácsi B. értekezése.)

⁹⁷ Stritter: Memoria populorum. II. 509, 502, 501.

⁹⁸ Stritter i. m. I. 755.

⁹⁹ Stritter: Memoria populorum. II. 514.

¹⁰⁰ U. o. I. 755.

¹⁰¹ V. ö. Keleti Szemle 1908. (IX. k.) 286. Stritter i. m. II. 508.

¹⁰² V. ö. Stritter i. m. I. 245.

¹⁰³ V. ö. Stritter i. m. III. 553–64.

¹⁰⁴ Stritter i. m. III. 565.

¹⁰⁵ V. ö. Stritter i. m. III. 573, 577, 578, Fejér. Cod. Dipl. IV/2 261.

Theiner: Monumenta Hungarim sacram illust. I. 193.

¹⁰⁶ Stritter: Memoriae populorum. II. 505.

¹⁰⁷ M. Honfoglalás kútfői. 124.

¹⁰⁸ M. Honfoglalás kútfői. 167. V. ö. Kuún G. i. m. I. 20. Ethnographia, 1909. 254. Magyar Nyelv. 1917. 283.

¹⁰⁹ M. Honfoglalás kútfői. 39, 119 Századok. 1896. 683.

¹¹⁰ M. Honfoglalás kútfői. 120.

¹¹¹ M. Honfoglalás kútfői. 120.

¹¹² V. ö. Magyar Nyelv. 1916. 310. 1917. 237. 1918. 229–30. Gombocz és Jakubovich értekezései.

¹¹³ M. Honfoglalás kútfői. 100–103.

¹¹⁴ Jirecek: A bolgárok története. Fordította Mayer, Nagy-Becskerek. 1889. 147 l.

¹¹⁵ M. Honfoglalás kútfői. 179 l. V. ö. Marquart Ost. europäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. 466–73. Keleti Szemle. 1905. 205.

¹¹⁶ M. Honfoglalás kútfői. 863.

¹¹⁷ M. Honfoglalás kútfői. 158.

¹¹⁸ U. o. 156. l.

¹¹⁹ Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai, 37–42. M. honfoglalás kútfői. 370–72.

¹²⁰ Pray Gy. Annales veteres Hunnorum 205–206.

¹²¹ V. ö. Századok. 1897. 317, 391. Thúry József értekezése. M. Honfoglalás kútfői, 120, 121. Történelmi Szemle, 1914. 393. Pauler: A magyar nemzet története Szent Istvánig. 4–5. Ethnographia 1908. 67–68. Stritter i. m. I. 586. Hogy az összes magyarságot szlavortik-nak hívták volna, (Σαβάρτοι-ασφαλοι) az épen úgy tévedése Konstantinos Porphyrogenetának, mint azaz állítása, hogy a bolgárokat valamikor onogunduroknak nevezték. Láttuk, hogy az onogundur név csak többes száma az onugur-nak s az onugurok (= tíz ugor) csak szomszédjai és nyelvrokonai voltak az ugur bolgároknak, de soha sem voltak vele azonosak.

¹²² V. ö. Pertz: Monumenta Germaniae. SS. I. 458. Mátyás Flórián: Egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban. 9–10. Pauler i. m. 16, 137. Oncken: Allgemeine Geschichte. X. 45–47. Hodinka i. m. 37.

¹²³ M. Honfoglalás kútfői 125.

¹²⁴ A Don helyesebben Donecz felső folyásánál visszamaradt magyarokról I. Thúróczy: Chronica Hungarorum. Caput II. Fejér György: De avitis Magyarorum ac Chunorum Iasonumque sedibus. Buda. 1830. 23. Kuún G. i. m. I. 63, 83. A későbbi tudósítások már az 1598-ban a tatároktól a Fekete tenger mellékére rabságba hurczolt magyar csoportokra vonatkoznak.

¹²⁵ V. ö. Historiae Hungaricae Fontes Domestici Edidit Florianus M. III. 165.

¹²⁶ Magyar Honfoglalás Kútfői. 122.

¹²⁷ M. Honfoglalás Kútfői. 83–89. V. ö. Pauler i. m. 138–9. Bárczay Oszkár: A hadügy fejlődése. II. 437–43. Századok. 1903. 57–63. Vas lemezeket és paizsokat nem hordtak. Bölcs Leo császár erre vonatkozó tudósítása tévedés. V. ö. Archeologiai Értesítő. XX. 415.

¹²⁸ Magyar Honfoglalás Kútfői. 117.

¹²⁹ M. Honfoglalás kútfői. 354.

¹³⁰ Ez író azonban a 882-iki eseményektől majd 2 század választja el, mert azt mondja, hogy a magyarok akkoriban épen úgy utaztak sátorostól együtt, mint az ő korában a kúnok (pólovei.) Már pedig a kúnok csak 1060 táján érkeztek Kiev közelébe. V. ö. M. Honfoglalás kútfői 370–72. Századok 1908. 883 Hodinka i. m. 37–42.

¹³¹ V. ö. Oncken: Allgemeine Geschichte. X. 45–47 II.

¹³² Schünemann: Die Deutschen in Ungarn bis zum 12 Jahrhundert, Berlin und Leipzig. 1923. 20, 29 II.

¹³³ Dümmler: Geschichte des ostfränkischen Reichs. Berlin, 1865. II. 358.

¹³⁴ M. Honfoglalás kútfői. 316.

¹³⁵ V. ö. Huber–Baróti: Ausztria története. I. k. Budapest 1899. 107–8.

¹³⁶ V. ö. M. Honfoglalás kútfői. 316.

¹³⁷ Jirecek i. m. 151.

¹³⁸ Atilköz elvesztéséről s a magyarok beköltözéséről az egykorú tudósításokból a leírt folyamatot állapítható meg, ha azokat a világtörténeti eseményekkel, az akkori földrajzi állapotokkal és egyéb körülményekkel egybevetjük. V. ö. M. Honfoglalás kútfői. 105–9, 125, 135–36, 317–18, 355–62. Neues Archiv für aeltere deutsche Geschichte. XVII. 155–56. Pauler i. m. 31, 149. Jirecek i. m. 152–54. Porphyrogenetha Konstantin természetesen elhallgatja atyjának csaláságát és a magyarok északi, 862-iki hadjáratának tulajdonítja az Atilközből való, kényszerű kiköltözést. De az egykorú adatok világánál átlátunk a szitán és nem engedjük, hogy görög ravaszsággal félrevezessen bennünket. A régi magyarok még 945-ben is jól emlékeztek a görög cselszövése és cserbenhagyásra.

¹³⁹ V. ö. Téglás Gábor: Herodotos Dáciára vonatkozó adalékainak kritikai méltatása. Budapest 1899. 17, 21 ll.

¹⁴⁰ Fröhlich Róbert: Magyarország területe a római hódítás előtt. (A magyar nemzet története. Milleniumi kiadás I. k.) XXVI–XXX., XLVIII. ll. Pulszky: Magyarország archeológiája, I 186–87. Hunfalvy Pál: Az oláhok története I. k. 44–45, 60–63. ll.

¹⁴¹ Fröhlich i. m. XXVII–XXX., XXXII–XXXIV. Kuzsinszky Bálint: Paunonia és Dácia, (a milleniumi Magyar Nemzet Története c. kiadványban, I. k.) LXXVII–LXXX. Archeologiai Értesítő, 1893. 115–118. Hunfalvy Pál i. m. 62–74. Weiss János: Világtörténelem, III. 105.

¹⁴² Balics Lajos: A kereszténység története a magyarok letelepedéséig, Budapest, 1901. 160–61. Hunfalvy i. m. I. 87–89. Dahn: Urgeschichte der germanischen Völker I. 148–50.

¹⁴³ V. ö. Ammianus Marcellinus: Libri Historiarum. Liber XVII. 13. Eutropius Breviarium. CVIII.

¹⁴⁴ Hunfalvy i. m. I. 90–100. Dahn: Urgeschichte der germ. Völker. I. 148–50. II. 349. Archeologiai Értesítő 1893. 46–41. Diclescu. Die Wandalen und Goten in Ungarn und Rumänien. Leipzig 1923. 10 stb.

¹⁴⁵ V. ö. Fröhlich Robert Gubička Kálmán és Cziráky Gyula kutatásait. Bács-Bodrog vármegye egyetemes monographiája. Zombor 1896. 23–29. Archeologiai Értesítő. 1889. 19–25, 207–13. 1889. 268–76. 1901. 430. Bács-Bodrog vármegye. (Magyarország vármegyéi és városai) Budapest 1909. 12.

¹⁴⁶ Balics i. m. 175. Jordanis: De Getarum sive Gothorum origine. Migne: Patrologia Lat. LXIX. 1267–1269. Weiss: Világtörténelem, III 633. Dahn: Urgeschichte. 265, 379–85, 561.

¹⁴⁷ A főforrás az előadottakra nézve Jordanis idézett műve. Migne: Patrologia Lat. LXIX. 1280–93. V. ö. még Dahn: Urgeschichte. 234, 414 stb. Huber–Baróti: Ausztria története. I. 23–35.

¹⁴⁸ Stritter i. m. I. 368.

¹⁴⁹ Stritter i. m. III. 68.

¹⁵⁰ V. ö. Századok. 1885. 601–2, 665, 726, 734. Történelmi Szemle. 1914. 46, 161. Stritter i. m. I. 870–83.

¹⁵¹ Sisics: Geschichte de Kroaten. 52.

¹⁵² Stritter i. m. I. 759.

¹⁵³ Sisics i. m. 53. Huber–Baróti: Ausztria története I. 49.

- 154 Jirecek: Geschichte der Serben. I. 81, 88—89, 90.
 155 Stritter i. m. I. 66. Jirecek i. m. I. 90.
 156 Jirecek: Geschichte der Serben. I. 99.
 157 V. ö. Jirecek: Geschichte der Serben. I. 83—84.
 158 V. ö. Csánki: Magyarország tört. földrajza. II. 41.
 159 E sáncvonalakról írtak Ortway Tivadar: Temesvármegye és Temesvár város története. Budapest 1914. 79—96 II. Téglás Gábor: Az alföldi sáncok maros-dunaközi csoportjának helyrajza és technikai szerkezete. Budapest 1904. A M. Tudományos Akadémia kiadása. Grisellini: Geschichte des Temesvárer Banats 1780. Pontelly István: Római avar emlékek-e a délmagyarországi párhuzamos régi műsáncvonalak? Régészeti és Történelmi Értesítő. Temesvár. 1885. Péch József: A zsadányi avar telepek Temesvármegyében. U. o. 1877. Márki Sándor: Aradvármegye története. I. 29—47. Csánki: Magyarország történelmi földrajza. I. 725, 766. Wenzel: Árpádkori Okmánytár X. 329—32. Osváth Pál: Biharvármegye sárréti járásának leírása 54—55. Bartalos Gyula: Hevesvármegye őskora. „Magyarország vármegyei és városai” cz. műben 39—40 II. A Kamp-torkolati földvárra nézve, v. ö. Huber—Baróti: Ausztria története. I. 68.
 160 Huber—Baróti i. m. 66—67.
 161 U. o. 67—68.
 162 Huber—Baróti i. m. 68—69.
 163 Huber—Baróti i. m. 89.
 164 V. ö. u. o. 92—93. Zavadič: Velerady, Devina, Nitra. Kremsier 1912.
 V. ö. Történelmi Szemle. 1915. 273.
 165 V. ö. Magyar Nyelv. 1922. 112.
 166 Huber—Baróti i. m. 89—109.
 167 Huber—Baróti i. m. 76, 78, 80—83 II.
 168 U. o. 81, 89—90. V. ö. Sisics: Geschichte der Kroaten 96—97.
 169 Magyar Honfoglalás Kútfoi, 310.
 170 Csánki: Magyarország történelmi földrajza III. 84, 125, 121. II. 805.
 171 Hazai Okmánytár. VI. 135. Wenzel. Árpádkori Okmánytár X. 66.
 172 Csánki i. m. III. 93.
 173 M. Nyelvőr. 1910. 136.
 174 V. ö. Magyar Nyelv 1923. 5—6.
 175 Sisics i. m. 63—64. Racki: Documenta historiae Chovabiac. 320—23.
 176 Sisics i. m. 87. Huber—Baróti i. m. 106.
 177 Racski i. m. 379—83. M. Honfoglalás Kútfoi. 310.
 178 Huber—Baróti i. m. 80.
 179 Magyar Honfoglalás Kútfoi. 313.
 180 U. o. 320.
 181 V. ö. Pinder és Parthey: Ravennatis Anonymi Cosmographia 102—03.

A detailed black and white map of the Caucasus region, showing the Black Sea (Ekeke-tenger) to the south and the Caspian Sea (Kaspijskoe Moe) to the east. The map depicts the mountainous terrain of the Caucasus, with major rivers like the Volga (Volga) and the Terek (Terek) flowing into the Caspian. Key locations labeled include Götö, Nagysz, Oltas, Krim, Chersonesos, Maotis, and Temerunda. The map is oriented with North at the top.

